

Bán János

**Fertőrákos
politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története**

Fertőrákos ősi múltja

Ha földrajzi adatokkal megállapítjuk, hogy Fertőrákos község az északi féltekén, az északi szélesség 47. foka 42. perce, a keleti hosszúság 16. foka és 48. perce alatt fekszik, ezzel semmit sem mondtunk az érdeklődő közönségnek, amely nem nagyon otthonos az ilyen mérésekben. Sokkal közelebb férőzünk mindenkihez, ha úgy állapítjuk meg a község helyét, hogy az Magyarországnak azon nyugati, kutyafej alakú csücskében fekszik, amelyet a velencei egyezmény alapján az 1920. december 14-én tartott népszavazás teremtett, ott is a Fertő nyugati partján, Sopron városától kb. 7 km-nyi távolságra.

A községet félkörben mindenütt erdős vagy sziklás domb zárja el a szomszédos helységektől, előtte pedig a Fertő nádasa és vize szab határt terjeszkedésének. Ebben a zárt félkörben foglal helyet a község, egy 25-30 m-re kiemelkedő észak-dél irányú domb hosszában.

Fertőrákos hazai tájak iránt érdeklődő magyar közönség előtt négy dolgról nevezetes: Mitrász-barlangjáról, a püspöki kastélyjáról, a mészkőbányájáról és a falu közepén álló pellengérozslópáról.

Ezek között a Mitrász-barlang eredete a legrégebb ismert időkbe vezet bennünket.

A Fertő tavát, az állítólagos Lacus Peisot említi ugyan több ókori történetíró vagy útleíró és bizonyára alig volt partjainak egyetlen részlete, ahonnan végig nem tekintették volna a vándorló népek és a vonuló hadak a mocsaras és nádas partokkal körülvett nagy kiterjedésű tavat, de a mai Rákos község határában – eltekintve néhány római emlékkőtől, amiket a vonuló katonák fogadalmi ajándékként, vagy útközben elhalt bajtársaik emlékére állítottak – az emberi civilizáció legrégebbi emlékét a fent nevezett barlangban találjuk, amely a falutól északra, a Fertő partján, a mai határ közvetlen közelében fekszik. A barlangot 1866-ban egy Malleschitz György nevű kőfaragó fedezte fel. Idősebb Stornó Ferenc soproni építésszel a rárakódott földtől, elvadult bozótól megtisztították, amikor is feltárult egy üreg, amelynek hátsó falát egy harmadfél méter magas faragott relief kő borította, amely Mitrász istenség bikaölő alakját örökítette meg. Jobbról-balról egy-egy genius vette körül; az egyik felfelé, a másik lefelé tartott fáklyával. A dombormű alsó szélén levő feljegyzésből csak három szó volt olvasható: *“fecit impendo suo”*, amiből az következik, hogy azt egy ember emelte saját költségén. Volt a barlangban még két fogadalmi kő rövidített felírásokkal, amelyeket Mommsen, Paur és Stornó úgy fejtettek meg, hogy az elsőt Septimus Justinianus, a XIII. Gemina Antoniana légio fegyvertárosa, a másodikat pedig egy Julius Saturninus nevű római tiszt állította a Napisten tiszteletére. Az urnákban talált érmek alapján a szentély keletkezését a III. század első felére tették. Massalszky herceg egy, a Soproni Szemlében megjelent tanulmányában¹ a barlangot egy 254-378 között használatban levő szentélynek mondja, amelyben hitehagyó Julián császár is mutatott be emberáldozatot, amikor dunai hajóútját Carnuntumban 4 napra megszakítva kíséretével együtt felkereste a szentélyt, hogy trónja elfoglalása előtt az istenséget kiengesztelje. Mitrász-barlangot sem Carnuntumban, sem Scarbantiában nem talált, mert a Napisten tisztelete eltért a római hivatalos vallástól. Csak szétszórva alakultak ilyen szentélyek, a mi vidékünkön a rákosi mellett Szárazvámon. Mivel a rákosi szentély közelében téglából készült hamutartókat és mindegyikben pénzdarabokat is

¹ Massalszky Miklós: Volt-e Julianus apostata császár Sopronban? = Soproni Szemle, IV. 1940. 267-282.

találtak, bizonyosra vehető, hogy a szentélynek kezelői, őrzői voltak, tehát valamiféle település is fejlődhetett mellette. Ezt a szentélyt a Gratianus császár által kibocsátott birodalmi rendelet szerint (378) le kellett volna rombolni, de mivel a forgalomtól távoleső eldugott hely volt, fenn maradt és mivel felügyelői elhagyták, idővel eltemetődött és csak 1500 év múlva került szerencsés véletlen következtében napvilágra. Évtizedekkel ezelőtt még sokan tekintették meg a régmúlt e kultushelyét – ma azonban –, mivel pont a határon fekszik, a nagyközönség elől el van zárva.²

Teljes homály fedi valamiféle környékbeli település létesülésének kérdését a hun, avar és Karoling időkben, meg a magyarok portyázásának korából is. A Fertő vizének időszakos ingadozása, sőt olykor egész kiszáradása hozott létre oly népmondát, amely szerint a Karoling időkben a visszahúzódott Fertő ágyában több virágzó község is létesült volna, de semmiféle lelet ezek létét nem igazolta. Egy régi határjárás egy Macska vagy Madaskád nevű határkőről beszél. Ott sejtik egy Macskafalu keletkezését, melyről Macskakő várának tárgyalásakor lesz még szó. Ezen és az említett Mitrász-barlangon kívül Fertőrákos területén más település nyomára nem akadtak.

I.

Fertőrákos középkori története

Fertőrákos keletkezése, határai Macskakő vára

A mai Fertőrákos keletkezésére a kiindulópontot a magyarok keresztény hitre térésében, illetve a Szent István által alapított győri püspökségben kell keresni. Az uralkodó a püspökségeknek székesegyházakat építtetett és ezek nevére az egyházmegye területén több egymástól távoleső földbirtokot adományozott. A győri püspökség katedrálisát Szent István 1030-1033-ban építtette és azt a Boldogságos Szűz nevére szentelték. Ennek és a püspökségnek fenntartására szintén több helyen adományozott a szent király kisebb-nagyobb kiterjedésű birtokokat azért, hogy a különböző vidékek egyházi közigazgatását kiépíthesse. A püspökség legnyugatibb birtoka a fertőmelléki volt, ennek oka bizonyára a nyugati vidék egyházi szervezetének kiépítése és talán a soproni várnak erősítése, esetleg ellenőrzése lehetett.

Hogy a győri Boldogságos Szűz Mária katedrálisának, illetve a püspökségnek a Fertő mellett is volt birtoka, erről írásos bizonyítékok sokáig nem beszélnek. A tatárok 1240-1241-ben olyan alaposan elpusztították hazánk lakott helyeit, hogy csak itt-ott maradt fenn okirat, amit a megmenekült intézmény vagy birtokos magával tudott menteni. Éppen a tatárpusztítás után a második honalapító, IV. Béla király idejéből való a győri püspökség Fertő menti birtokának első említése, és ez az első okirat mindjárt igen nagy jelentőségű. Ezen okirat nincs meg eredetiben, de Zsigmond király átírásában, egy 1429. november 3-án kelt döntéséből ismert.³ Az eredeti okiratot Molnári Kelemen győri püspök (1417-1438) mutatta be a soproniakkal való per döntő bizonyítékaként és Zsigmond király oklevele egy értelemzavaró, téves évszámmal örökíti meg azt.

Az okirat Zsigmond király átírásában, magyar fordításban a következőképpen van felvéve. *“A néhai Béla király levele az ő nagyobb kettős pecsétjével az Úr 1244. [éve] június nonájának második napján, uralkodásának 18. esztendejében privilegiumként kiadva nyilvánítja, hogy midőn perre és egyenetlenségre szolgáló anyagra nézve ugyanazon néhai*

² Récsey Viktor: Sopron ókori neve és a Sopron megyei római feliratok. Sopron, 1887. passim, ldm. *Tomek*

Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében, Sopron 1902.

³ Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. II. köt. Sopron, 1891. No. 80.

Béla király jelenlétében egyrészt Sopron bírása, esküdtjei és összes népe, a másik részről tisztelendő Omodeus atya, Isten kegyelméből győri püspök között a régebbi időben megindított bírói elintézés kérdése felújítást nyert a közönségesen Fertőnek nevezett mocsár és tó kikötője és kikötői vámja felett, amely ugyanazon város mellett fekvő, a Boldogságos Szűz temploma Rákos nevű birtokának tulajdonában van, a nevezett vámot a soproni bíró, esküdtek és az egész város népe régi levelekből nyert információk alapján neki szóló királyi adományként mondták, a másik részről pedig a nevezett püspök úr az ország jelenlevő egyházi és világi nagyjai előtt az általános egyházi felfogás szerint hangoztatta, hogy az egyház birtokai mindenütt mentesek minden adó és vám alól, amiért is a megnevezett püspök úr az elbirtokló várost egyházi interdiktum alá is vetette, ezért ugyanazon Béla király ... megfontolva, hogy bármit Isten dicsőségére adományoznak az az Ég kincstárának tulajdona, a kikötő vámját minden ellenkezés kizárásával ... visszabocsátotta és visszaadta a püspök úrnak és utódainak, akarván őseinek adományozását okvetlenül és békésen fenntartani.”

Béla király rendelkezésének idézésében van egy nyilvánvaló tévedés, ami a Zsigmond király okiratát készítő jegyző hibás olvasása következtében csúszhatott be. A jegyző 1244-et tüntetett fel az okirat keletkezése évének, holott az eredeti bizonyára 1254-et ír. Béla király uralkodásának 18. éve ugyanis nem 1244., hanem 1254. Amadeus nevű püspöke kettő volt a győri egyházmegyének. Az első Amadeus 1241-ben lett püspök, de már 1242-ben meghalt. A második Amadeust, aki a híres Pok nemzetségből származott, 1254-ben nevezték ki győri püspöknek, tehát csak ő érhető az okiratban említett püspökként.

A második tévedés nem az okiratban van, hanem annak modern olvasói tévedtek, amikor e szavakból: *“super tributo portui, scilicet stagno et lacu Fertew vulgariter nuncupati, in possessione ecclesiae beate Virginis Rakus vocata prope eadem civitate existente”* azt olvasták ki, hogy Rákos közelében egy a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt templom állott, holott a *“prope”* szó Rákosnak Sopronhoz való közelségét tünteti fel (*“prope eandem civitatem”* – Rákos pedig nem volt civitas.) A fenti szavak azt sem mondják, hogy Rákosnak akkor már volt temploma. A szavakat úgy kell helyesen értelmezni, hogy a rákosi birtok a győri püspökség Szűz Mária templomának nevére volt írva. Ugyanígy értelmezi ezt több későbbi okirat is.⁴

Az okiratról kitűnik, hogy a rákosi birtok ügye már a régebbi időben is adott perre alkalmat és azt a pert 1254-ben Sopron csak felújította. Azaz: Rákos a győri püspöknek már korábban is birtoka volt. Ezt Sopron tulajdonképpen nem is vitatta, csak a fertői vámot követelte magának Rákoson is. A fertői vám szedése Rákos kivételével eredetileg királyi jog volt, amelyből idővel néhány főnemes (Osl, Kanizsai), majd Sopron is részesült ott, ahol területe a Fertőt érintette (Balf, majd Meggyes határában). Itt a király a vám felét a városnak engedte át a király, sőt Károly Róbert bizonyos évekre az egész vámot is a városnak adta, amikor is a vár külső falait építették. A rákosi vámhoz azonban a soproniak csak úgy juthattak, hogy a tatárjárás által elpusztított birtokot gazdátlanok tekintették és elbirtokolták, mindaddig, amíg II. Omodeus személyében akadt püspök, aki jogait még a kiközösítés alkalmazásával is visszakövetelte.

IV. Béla király idézett oklevelével nemcsak a rákosi fertői vám kérdését döntötte el, hanem mindkét fél nagyobb megnyugtatóra határmegállapítást is végzett Sopron és Rákos között. Jóval ezt megelőzőleg már parancsot adott a pannonhalmi monostornak, hogy kiküldöttjei Osl comes fiával, akit Nagy Herbord néven említenek az oklevelek, vele mint királyi emberrel járják be és állapítsák meg a rákosi birtok határát. A határbejárás alapján Béla király a következőképpen döntött: Rákos déli oldalán az első határkő a Págya nevű udvarnoki földeknél van egy hegytetőn (Pintytető a mai neve). Onnan a határ négy határkő által jelezve leszáll az ásványvízforrást tartalmazó kútig, ahonnan keleten a Fertőbe vonul. Visszatérve a kiindulási pontra, ettől nyugatra a határ az erdős hegyen megy tovább. Itt körtefák alatt

⁴ Nagy im., ih. alapján. Az 1326-i, legérthetőbben az 1451-i.

felállított két *“meta”* jelzi a határt, amely azután leereszkedik a *Sasag* nevű köhídig és tovább megy a peresznyei (cinfalvi) határig, onnan keletre fordul, átmegy a Macska vagy Madaska nevű *“meta”*-n és Meggyes felé vonul a soproni nagy útig.

E leírásból látható, hogy a későbbi, többször ismétlődő határper alkalmával történt ugyan itt-ott kiigazítás, de lényegében IV. Béla idejében is ugyanaz a területe volt a püspöki birtoknak, mint a legújabb időkben. A település határa magában foglalta tehát a Sopron felé eső erdős domb egy részét (Püspökerdő), a mai községet és az annak folytatását képező köves, sziklás dombvonulatot, továbbá a Fertő irányába eső földeket és réteket, valamint a fertői nádas és tó Rákos felé dülő részét.

Miután a püspöki birtok tekintélyes terjedelmű volt, a dolog természete szerint Rákoson már kezdettől fogva kezelőségének kellett lenni. A birtok középpontja a tatárjárás pusztításai után újra lakott helyé vált a birtok középpontja, ahol a birtokkezelőnek, háza népének és megfelelő számú szervitorának állandó lakásokat kellett építeni. Sőt, mivel a püspök egyházi illetősége egészen a Lajtáig terjedt, tehát így arra többször is kellett utaznia és minthogy az utat Győrbe visszafelé rövid idő alatt nem tehetta meg, önként adódik, hogy számára itt is kellett megfelelő lakást biztosítani, tehát befogadására és ideiglenes udvartartására kastélyt építeni.⁵

Hogy ez valóban így is volt, bizonyítja a Soproni Levéltárban őrzött, 1311. július 3-án kelt okirat, amely arról értesít, hogy Miklós győri püspök az általa és sok előkelő ember által felkért Gentilis bíboros pápai követ jelenlétében Sopron városával kiegyezik 100 márka lefizetése ellenében azért, hogy a soproni polgárság a püspök rákosi palotáját és épületeit (templomról nincs szó) lerombolta.

A rombolás okát az akkori politikai viszonyokból lehet megmagyarázni. Miklós püspök (1308-1337) az Árpád-ház kihalása utáni trónvillongások közepette, mint a hatalmas nyugati oligarcha, Németújvári Henrik fia került a győri káptalanból a püspöki székbe. Mikor Károly Róbert elfoglalta a trónt, egyik legádázabb ellenfelével, Henrik gróffal és minden rokonával érezte haragját. Így Miklós püspök győri várát és birtokait lefoglaltatta. A soproni tanács talán azért, hogy a királynak kedvében járjon, vagy esetleg, hogy a maga közelében fekvő püspöki települést megakadályozzon, lerombolta a rákosi kastélyt és a házakat. Miklós püspök V. Kelemen pápához fordult segítségért, és az ő felszólítására a király visszaadta Győrt a püspöknek. Gentilis bíboros közbenjárásának viszont a rákosi kárért sikerült elégtételt szereznie Soprontól.

A Miklós püspök pecsétjével kiadott oklevél nyugtatja a 100 márka kifizetését és feljegyzi, hogy a fenti összeget a bíborosnak fizette ki, mint a győri székesegyház római tartozását. A Házi Jenő által kiadott oklevelek később arról beszélnek, hogy a 100 márka meg nem fizetése miatt még Miklós utóda, Kálmán püspök is pereskedett a várossal és csak 1355-ben sikerült az összeget kamatostul megkapni. A két adat ellentmond egymásnak. Feljegyzések hiányában nem lehet megállapítani, vajon Miklós püspök, illetve utóda még egyszer követelték-e az összeget, avagy Sopron csak ígéretet tett, de nem fizette ki a 100 márkát a megegyezés alkalmával. Viszont ez utóbbi alig hihető, mert különben a város nem jutott volna a hivatalos püspöki nyugta birtokába.

Azt, hogy egyébként a kastély hamarosan felépült, bizonyítja az a levél, amelyet Miklós püspök 1318-ban Rákosról keltezve Kismartonba küldött.⁶

Míg IV. Béla oklevele következetesen Rákost említ, addig az 1311-i kiegyezés először használja a Kroisbach nevet. Úgy a magyar, mint a német név attól a pataktól vette eredetét, amely a cinfalvi határ táján ered és a későbbi Rákos falu dombja valamint a Püspökerdő dombja között a régi időkben ásott magának mély árkot, hogy kiutat találjon a Fertő sík

⁵ Sopronban még csak 1465-ben engedte meg a város Széchy püspöknek, hogy lakóházat vehessen.

⁶ Tomek i.m. 76.

területére. A benne tenyésző sok rákból nyerte nevét a patak és azt a településre is átszármasztotta.

Említettük, hogy a IV. Béla által parancsolt határjáráson kívül többször is történtek határ kiigazítások. A legközelebbi ilyen határkiigazításról az előbb már említett Zsigmond király-féle oklevélből értesülünk. Az szerint ugyanis Molnári Kelemen püspök még egy másik okmányt is előterjesztett, amely Demeter királyi tárnokmester határmegállapítását tartalmazta és 1333-ban Szent István nyolcada utáni 12. napon kelt. Ebben azonban csak az a határrész van újra megjelölve, amely a püspök birtokát Sopron város Págya nevű földterületétől elválasztotta. Itt a határvonalat fordított irányban tűzték ki. Kiindultak a Fertőt körülvevő úttól, ott emelték az első földhányást, azután a választóvonal a szőlőhegyen át az erdős hegynek emelkedett. Ott követ állítottak, azután tovább északra fordulva még 2 földhalommal választották el a határt a págyai földterülettől. Ez a terület valamikor udvarnokföld volt és valószínűleg a mai Köhidától egészen a balfi határig húzódó szántókat, szőlőket és erdőségeket foglalta magába. Ebből a Págya nevű területből kapott Imre királytól 5 ekényi (mintegy 500 holdat kitevő) szántót a balfi határ felé Lőrinc gróf, aki a király életét 1199-ben egy máramarosi medvevadászat alkalmával megmentette. Mikor a soproni vár és *villa* 1278-ban királyi városi rangot nyert, az udvarnokföldek a város tulajdonába mentek át és 1324-ben vétel útján a város megszerezte Lőrinc gróf leszármazottainak birtokát is. A Págya név ezen határmegállapítás után végleg eltűnik és beolvad Sopron birtokába. A határmegállapítás ellenére a soproniak a következő évben már újra foglalnak el területet a püspöki birtokból, de Lóránt főispán 1335. március 12-én kelt parancsával a foglalásokat a győri püspöknek visszaadatta.

1429-ben a többször említett Zsigmond-féle okirat szerint újra pereskedett Sopron a határok miatt. Erre Zsigmond megparancsolta András császári apát, helyettes kancellárjának, hogy a győri püspök, valamint a város emberei jelenlétében járják be a határt és létesítsenek megállapodást a felek egymás között. Hogyan sikerült a megegyezés, erről nem maradt fenn feljegyzés.

Zsigmond és Albert királyok halála után, az Ulászló és Erzsébet özvegy királynő között kitört trónviszály idején a győri püspökség egy időre elvesztette a rákosi birtokát. Erzsébet királyné pénzzavarában elzálogosította a többi között Sopron városát is Frigyes német királynak 8000 magyar forintért. Frigyes, Ebersdorfer Zsigmond nevű emberét nevezte ki soproni városkapitánynak. Ez felhasználta Zólyomi Benedek győri püspök 1442-ben bekövetkezett halálát arra, hogy a rákosi várat és a püspöki birtokot minden jövedelmező jogával együtt lefoglalja. Erőszakkal szerzett birtoka biztosítására Rákos mellett a Katzendorf telep felett közel a Fertőhöz, egy dombon kicsi, de erős várat építtetett magának rákosi és más falusi jobbágyokkal. Ez volt Macskakő vagy Katzenstein vára. A püspöki tized szedésével Ebersdorfernek nem volt semmi nehézsége mindaddig, amíg 1446-ban Salánky (Széchy) Ágoston el nem nyerte a püspöki széket. Ő azonnal magának követelte a tizedet, és mivel Sopron azt továbbra is Ebersdorfernek szolgáltatta ki, a város vezetését interdiktum alá vette. Az áldatlan viszály még III. Frigyes közbenjárására sem szűnt meg, az egészen Ebersdorfer 1451-ben bekövetkezett haláláig tartott. Ekkor Frigyes másodszor is közbelépett és a győri püspöknek ítélte vissza a soproni kerület tizedét. Ezzel az örökös, Ebersdorfer Albert nagy jövedelemtől esett el, azért 1452-ben Rákost és Katzenstein várat eladta Ladendorfer Jánosnak. Ladendorfer alatt kezdődött el Macskakő rossz híre, mert emberei több Sopron megyei faluban erőszakoskodtak és sorozatos rablásokat követtek el. Igazi rablóvár hírébe akkor került, amikor Ladendorfer 1455-ben tulajdonát 850 forintért Weitraher Konrádnak továbbadta. Az új várúr emberei rövid idő alatt 16 Sopron megyei község jobbágyait nyugtalanították; elhajtották marháikat, felgyújtották házaikat és többet közülük megöltek. Saját rákosi alattvalóit is úgy sarcolta, hogy akár termett bor, akár nem, minden egész szőlő után hallatlan magas adót, 4 aranyforintot követelt. Az egész környék birtokosai

és népe haragudott a vár embereire. Magát Sopront is ellenségükké tették akkor, amikor Weitraher mindenáron magának követelte a soproni tizedet. Sopronnak ugyan a győri püspök útján V. László által sikerült tisztázni a tized ügyét, de a folytonos zaklatások miatt a város Frigyes császárhoz is segítségért fordult, aki végül 1463-ban Grafenegg Ulrich nevű kapitányának parancsot adott Macskakő elfoglalására. Ő azonban csak Alsó-Ausztriából irányította az ostromot és a várbeliek elszánt védekezésével szemben csapata nem ért el eredményt. A sikertelen ostrom után Weitraher vára biztosítására a Köpcsényben székelő Mikanszky Henrik huszita vezérrel lépett szövetségre. Ennek katonáival töltötte meg várát és új szövetségesével karöltve még III. Frigyesnek is megüzenték a háborút.

Az idegesítő helyzetnek végülis Mátyás király vetett véget. 1464-ben visszaváltotta Sopron városát III. Frigyes zálogából és Török Ambrus soproni várkapitányának parancsot adott Macskakő lerombolására. Török Ambrus a Sopronban járó Weitraher és alvezéré, Wulczko Vaclabot egyszerűen lefogatta és bebörtönözte, és csak azon feltétel mellett volt hajlandó őket szabadon bocsátani, ha előbb fejenként 2000 aranyforintot fizetnek, továbbá beleegyeznek Katzendorf és Katzenstein lerombolásába és hadaikkal együtt a vidékről mindenkorra eltűnnek. Az elfogott vezérek végre behódoltak, és a rablóvárat, amely az egész környék réme volt, Török katonáinak védelme mellett a város emberei a földig lerombolták. Ez az 1464. év végén történt. A kőművesek – amikor a lerombolást bevégezték – a soproni polgármestertől külön 1 font dénárt kaptak áldomásra.⁷

A rombolás olyan alapos volt, hogy eddig semmiféle jelből sem lehetett megállapítani a rablóvár pontos fekvését. Annyi bizonyos, hogy Meggyes felé eső dombon volt, annak is a Fertő irányába hajló lejtőjén. Erre mutat a két régi ottani kőfejtő, amelynek köveiből emelték Macskakő várát, továbbá az ottani Katzendorf dűlőnév és a közeli Macskakő forrás.

1465-ben Salánky püspök visszakapta rákosi birtokát és a következő évben már Schildmann Vilmos nevű birtokigazgatója által szedette a tizedet, amit azelőtt évenként Grafeneggnek és Czilley Ulrik grófnak adott bérbe.

A rákosi birtok és püspöki földesurai a középkorban

Mivel a tatárjárás előtti időből igen kevés adattal rendelkezünk, tulajdonképpen nehéz megállapítani, hogy pontosan milyen is volt a földesurak és alattvalóik között a viszony. Tárgyunk szempontjából ez nem is nagyon érdekes, mert a tatárjárás utáni időkig a rákosi birtok életéről nincs adatunk.

A tatárjárás, az Ottokárral viselt háborúk tapasztalatai alapján fel lehet tételezni, hogy a két utolsó Árpád-házi király idejében a rákosi püspöki település valamiféle kőfallal, várszerűen volt körülvéve. Az akkor gyenge lábon álló közbiztonság megkövetelte, hogy a telep mindennemű váratlan támadás és erőszakoskodás ellen védve legyen. A várfal először csak a mai helyen állott püspöki kastélyt, a szervitorok házait és a vámházat vette körbe, amelyek mind ott épültek a kastély körül, tehát a mai falu déli részén.

A rákosi birtok elsősorban művelhető földterület és erdőség volt. Az Árpád-házi királyok idején a földművelés távol állott attól, hogy intenzívnek legyen mondható. A birtok még csak kevés szolgálval rendelkezett, és azért alig fogott nagyobb földterületet művelés alá, mint amennyi a telep lakóinak megélhetését biztosította. Viszont a Fertő felé eső sok rét lehetővé tette nagyobb állattállomány tartását. De a győri püspök jövedelmeit itt nem is annyira a földművelés és állattenyésztés adta, hanem a különböző jogok, amelyeket a földesúr az ő területén élvezett. Ezek a következők voltak: a fertői vám, a vadászat és halászat, valamint a soproni főesperesi kerület gabona- és szőlő tized szedési joga, amelyet a püspök

⁷ *Házi Jenő*: Macskakő vára = Soproni Szemle, XII. 1962. 332-340.

Rákosról gyakorolt. Mindezek bizonyos számú alkalmazottat tettek szükségessé és idővel elindítói lettek a település fejlődésének.

A fertői vámról hallottuk, hogy az a Fertő rákosi határán kizárólagossági joggal a püspököt illette. A vámszedés a vámházban történt. Ez a vámház a telepen, valahol a kastéllyal szemben állott. A ház Fertő felőli végében kapu nyílt, amelyen át az árukat behozták. Minden árura nézve meg volt törvényileg állapítva, hogy mennyi vámot szabad utána szedni.

A kaputól északra, 400-500 lépésnyire a domb alján bővízü forrás fakad, amelyet a legutóbbi időkig az őshonos lakosság mint *Quaiquelle*-t, vagyis kikötőforrást emlegetett. Bár a forrást a múlt században részben betemették, még így is olyan bővízü, hogy tekintélyes csatornán át egyenes vonalban vág neki a Fertőnek. Ezen a csatornán közlekedtek az áruszállító csónakok is, miképpen ma is található a forrás mellett vastag facölöpök, ahová a csónakokat kötötték. Feljegyzés nincs róla, de alig hihető, hogy a Fertőn át az akkori időkben tömegesen szállítottak volna árukat. Ez a jog tehát alig hozott számottevő jövedelmet.

Az erdőségekben és a Fertő nádasaiban sok volt a vad, különösen a szarvas és a vaddisznó. A nádasok hemzsegték a vizimadarak változatos sokaságától. A Fertőn és a Hanságban még a mostani század elején is megszámlálhatatlan sokaságban tartózkodott egymás mellett békében a sok vizimadár: gólya, gém, nádírigó, búvármadár, szalonka, vadliba és ruca, kócsag, sőt hattyú és pelikán is, és hatalmas, változatos hangzavarral gyönyörködtette a vadászfüleket. A Fertő vizében bőven volt hal, kezdetben harcsa, ponty, kárász, majd később meghonosodott a csuka. Vadászat és halászat tehát már nagyobb jövedelemmel kecsegtethetett. Eredményességéről, hogy milyen keretek közt folytatták ezt a foglalkozást, hol értékesítették a fogott vadakat és halakat, minderről e korból feljegyzések nem maradtak fenn. Mindössze Bogáti András, Pál várnagy testvére tesz egyik levelében említést halászhálóiról. Többet tudunk a halászatról Mátyás király halála utáni évekből, de erről majd Rákos község történetében beszélünk bővebben.

A község megalakulásától kezdve a birtoknak jövedelmei voltak a kilencedből, a regálé jogokból, de a legnagyobb hasznot a földesúrnak járó szolgáltatások és a tized jelentették.

A honfoglalás után az ország földjét a vezérek közös megegyezéssel osztották fel maguk között. A királyság idején azonban új földek adományozása kizárólagos hűbéri alapon történt és az idegen vendégeket vagy a kiváló érdemet szerzett honiakat a király az ún. hiteles helyek pecsétes leveleivel iktatta be birtokukba. Az ilyen birtokos nemesek nem fizettek adót, helyette katonáskodni tartoztak háború esetén. A királyt minden birtok után a porta- vagy kapuadó illette meg. Porta néven bizonyos számú, rendszerint 4 jobbágytelket értettek.

A földesurak a tatárjárás után nyugati mintára kezdték kötni az úrbéri szerződéseket, amelyek által házhoz és 30-40 hold földhöz jutott a jelentkező és ezért bizonyos napokon a földesúrnak dolgozott és terméséből kilencedet adott neki. De szedett a földesúr az ilyen dolgozótól lent, kendert, mézet, baromfit és bárányt is. Így alakult ki a jobbágyság olyan formában, ahogy azt a középkorban és az újkorban ismerjük 1848-ig. Ebben a bérlőviszonyban később tág tere nyílt a földbirtokos erőszakoskodásának és kapzsiságának, ami a jobbágyok helyzetét különösen ínséges időkben nagyon sanyarúvá tette.

Az egyház fenntartására Szent István törvényei a tizedet biztosították. Míg tehát a jobbágy a gabona- és bortermeés kilenced részét a földesúrnak, a tizedik részét viszont a püspökség számára volt köteles leadni. Ahol – mint Rákoson is – a püspök volt a földesúr, ott a kilenced is, a tized is őt illette. Viszont tized az egyházmegye egész területén minden birtokról a püspökségnek járt. A tized képezte a püspökség legkiadósabb bevételeit. A latin decima szó után dézsmának nevezett egyházi tizedet a püspökség megbízottjai szedték be a földesúr képviselőinek ellenőrzése mellett, vagy pedig azt a püspök bizonyos összegért hosszabb-rövidebb időre bérbe adta. A székeskáptalan birtokain a tizedet a püspök rendszerint

a káptalannak engedte át. De a többi birtok tizede sem volt egészen a püspöké, igen sok helyen, így Rákoson is, a tized negyed részét a káptalannak adta, annak fenntartására.⁸ Minden plébánia területén a plébános községe tizedének egy tizenhatod részét (*sedecima*) kapta. Nagyobb városokban és várbirtokokon a püspök köteles volt a tizednek egy huszadrészét a várvédelem céljaira átadni. A tizedszedés körül idővel különböző szokások alakultak ki. A gabona tizedét pl. Nagyboldogasszony napjáig (augusztus 15-ig) tartoztak a városok és falvak beszolgáltatni, míg a bortizedet csak Szent Márton napja (november 11.) után a pincékben levő borból kaphatták meg a tizedszedők és a 2 akónál kisebb hordók mentesek voltak a tizedtől. Szokásjog alapján némely helyen, így pl. Sopronban is, mindkét tized szedése után a püspök tartozott a szedésben segédkezőket és a város előljáróságát kellően megvendégelni. Viszont Sopron ezért megengedte, hogy a püspök a külvárosban egy házat szerezzen, ahol tizedgabonáját és borait addig tarthatta, amíg azt nagyban értékesíteni nem tudta. Viszont borait kicsiben nem volt szabad mérnie.

Az egész soproni főesperesi kerületben a tizedszedést rendszerint a rákosi várkapitány, vagy intéző végezte a maga személyzetével és ehhez az illető község adta a segítséget, esetleg a karhatalmat is. Sokszor azonban a püspök egyes gazdagabb nemeseknek bérbe adta a tizedszedést. Ezt különösen olyankor tette meg, ha egyes főurak hatalmaskodása miatt, így Katzenstein esetében is, nehézsége ütközött a tizedszedésben. Így cselekedett Salánky püspök is, aki ismételten Czilley Ulriknak és Grafeneggnak adta bérbe a tizedet.

A püspöki földesurak közül csak a tatárjárás utáni időkből jegyezzük fel a kiválóbbakat, és azokat, akik Rákoson megfordultak.

Gergely püspök (1223-1241) elesett a mohi pusztai csatában.

II. Omodeus (1254-1267) újjáépítette a győri székesegyházat, visszaszerezte az elkallódott birtokokat, Rákos érdekében tett lépéseit fentebb említettük.

Tengerdi Tivadar (1295-1308) előbb III. András király jobb keze, majd Károly Róbert legfőbb tanácsadója. Róla a legújabb időkig Révfaluban, Győr külvárosában utca volt elnevezve.

II. Miklós (1308-1337) a Németújvári grófok családjából származik. Rákosi lerombolt kastélya ügyében ő egyezett meg Sopron városával. Rákosi látogatását innen Kismartonba írt levele örökíti meg.

I. Kálmán (1337-1375) Károly Róbert természetes fia, aki a rákosi jobbágyok érdekében intézett levelet várparancsnokához, amiről később még megemlékezünk.

Héderváry I. János (1386-1416) Előbb Zsigmond nagy ellenfele volt. Ő építette a gótikus Szent László kápolnát a győri székesegyházban.

Molnári Kelemen (1417-1438), akit testvérével együtt a Kanizsay család örökbe fogadott. Ő pereskedett Sopron várossal Rákos, meg a tizedbor tárolása, kimérése miatt.

Salánky (Széchy) Ágoston (1447-1466) Ő is, mint Molnári, interdiktum alá vette Sopron városát a tized törvénytelen kezelése miatt. Az elzálogosítás következtében lefoglalt rákosi birtokot visszakapta.

Csupor Demeter (1466-1481) adta kölcsön Sopronnak azt az 1000 aranyforintot, amelyet a város 1890-es években törlesztett.

NagyLucsei Dóczy Orbán (1481-1486) Mátyás király pénzügyminisztere és igen kedves embere, aki Mátyás osztrák háborúi idején sokat tartózkodott Rákoson, ahová kastélyába a királyt is meghívta. (A király ott állítólag vadászatot is részt vett.) Bécs elfoglalása után a megszállt terület püspökévé is kenevezte az uralkodó. Dóczy építette a győri püspökvárban a róla elnevezett szép gótikus kápolnát.

Bakócz II. Tamás (1486-1499), az egyetlen magyar pápajelölt. Bakócz később esztergomi érsek lett.

⁸ Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 222-227., 248.

Utóljára még megemlíjük Paksy Balázst (1525-1526), aki a többi magyar püspökkel együtt a mohácsi csatában lelte halálát.⁹

A fentebb mondottakból következik, hogy Rákoson fontos szerepe volt mindenkor a püspöki prokurátornak, várnagynak, vagy intézőnek. Ő volt felelős a vár biztonságáért, ő volt a termelés irányítója, a telep lakóinak előljárója, az igazságszolgáltatás őre.

Közülük a régi időkből csak kevésnek ismerjük a nevét. Így 1368-ban Peredi András, 1413-ban Bogáti Pál – akinél testvére, András is lakott egy ideig – 1430-ban Horváth Jankó, 1441-ben egy János nevű és 1465-ben Schildmann Vilmos voltak a várnagyok, illetve intézők.

Mindössze ennyi az, amit a kis számban fennmaradt írások alapján a rákosi birtokról a középkorból tudunk.

A rákosi birtok sorsa a mohácsi vész után

A hazánkra másfél évszázadig romlást hozó mohácsi vész Rákosra nézve is éreztette szerencsétlen következményeit. Az ütközetben a magyar püspöki kar tagjai között Paksi Balázs győri püspök is elesett és utána a püspöki szék 1535-ig betöltetlen maradt. Másodízben történt most, hogy a rákosi birtok ideiglenesen kiesett a győri püspökség tulajdonából. Szapolyai János és I. Ferdinánd trónviszályában Sopront Mária özvegy királyné Ferdinánd hűségére bírta, és a hűség fejében Sopron kérésére Ferdinánd 1527. január 4-én ideiglenesen a város kezére adta a birtokot. Sopron élt is az alkalommal, falvai közé csatolta Rákost és akkori szokások szerint a tanácsstagok közül egyet rákosi grófnak tett meg. A falusi grófoknak kötelességük volt jobbágyfalujuk ügyeit intézni és ezért külön jövedelmet élveztek a falutól. Az évenként változó grófi tisztet viselők közül csak Ofner Bertalant ismerjük 1528-ból. Sopron fennhatósága azonban a rákosi jobbágyok örömeire nem sokáig tartott, mert 1528. október 13-án Ferdinánd újabb rendelkezéssel visszavette Rákost a soproniaktól és azt a szombathelyi megrongált vár felépítésére rendelte. A szombathelyi vár a győri püspökséghez tartozott ugyan, de a vár a püspöki birtokkal együtt akkor Bakits Pál hatalmában volt, aki Rákost csak 1533-ban vette birtokába.¹⁰ A tizedszedés jogát azonban Ferdinánd testvérenek, Mária özvegy királynénak adta zálogba, aki a dézsmaszedést Grab Ákos nevű megbízottja által végeztette, amiben Sopron területén Wetzler Farkas segített neki.

1535-ben Ferdinánd végre Újlaky Ferencsel (1535-1554) betöltötte a győri püspöki széket, akit megszakítás nélkül e méltóságban újabb püspökök követtek. De minthogy ebben az időben a győri püspökök legtöbbször magas állami hivatalokat töltött be, ezért a püspöki szék betöltése önmagában az egyházmegye helyzetét kedvezően nem változtatta meg. Az állami kormányzás súlypontja Pozsonyra, illetve Bécsre, majd Prágára tevődött át, s a győri püspökök mint királyi kancellárok, vagy mint a Helytartótanács elnökei annyire el voltak foglalva állami teendőikkel, hogy egyházmegyéjükre nem sok gondot fordíthattak. Így kevésbé törődtek megfelelő papok nevelésével. A sok hiányos tudású és zabolátlan szellemű pap nem volt alkalmas a Luther Márton által kezdeményezett egyházszakadási mozgalom megállítására. Így történt, hogy Sopron 1565-ben nyíltan is a luteránus valláshoz pártolt és a következő években hét falva közül ötöt; Balfot, Harkát, Bánfalvát, Ágfalvát és Meggyest is magával rántotta a szakadásba. Csak két horvát község; Kópháza és Kelénpaták álltak ellen a hitújításnak. Rákos a püspök védelme alatt természetesen szintén megőrizte katolikus mivoltát.

A városnak hitújítási mozgalommal történő kacérkodása már Gregoriáncz Pál püspöksége idején (1554-1565) bizonyos konfliktusokat váltott ki a soproniak és a rákosiak

⁹ Egyházmegyei sematizmus 1928. 2-4.

¹⁰ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I/1-7., II/1-6. köt. Sopron, 1921-1943. (továbbiakban: Házi + kötettség), I/7. No. 182-183., 261., 293., 315., II/2. No. 11.

között. A soproni és a rákosi határon fekvő erdőségekben 1557-ben a város jobbágysai összetűztek a rákosi jobbágyokkal. Több sebesülés történt, sőt a megyyesi határon egy rákosit meg is öltek. Az ügy kivizsgálása elhúzódott és a soproni tanács új határmegállapítást kért. A püspök megbízásából Dalmady Sebestyén keresztes pap és soproni főesperes tárgyalt ez ügyben, de eredményre a két fél nem tudott jutni. Még ez az ügy elintézésre sem került, amikor 1564-ben Gregoriáncz újra panaszolja a városnak, hogy a soproniak elpusztították az ő kertjét és sok kárt okoztak erdeiben. Írta nekik, hogy előbb maga akarja megnézni a peres erdőrészt, addig semmiféle ígéretet nem tehet.¹¹

Sok vizzályt okozott a tized szedése is, amelyet Delfini Zakariás bíboros püspök (1565-1571), Nádasdy Tamásnak adott bérbe, bár azt a soproniak szerették volna megkapni. Megújították a kérésüket Liszthy János (1572-1577) püspök előtt is, de mivel nevetségesen kicsi összegben akartak megegyezni, ő Nádasdy fiának, Ferencnek adta bérbe a tizedet. Nádasdy Ferenc néha túl keményen kezelte a dézsmaszedést, és ezért a soproniak azon feljelentésére, hogy ő túlzott követelései a város lakóinak 1000 tallérnyi kárt okozott, Márton bécsi prépostnak, mint a pápa kiküldöttjének kellett a fenti ügyet eligazítani.¹²

I. Draskovich György bíboros püspök (1578-1587) sokszor tartózkodott Rákoson. A rozszant püspöki kastélyt újjáépítését megkezdte, s mint később látni fogjuk, ő volt Rákos emelkedésének előmozdítója.

A század végén kitört tizenöt éves, ún. hosszú török hadjárat a püspökségre nézve váratlanul megemelte a rákosi vár fontosságát. Győr 1594. évi szorongatása, majd elfoglalása miatt az egész egyházmegye kormányzatának súlypontja Rákosra tevődött át. Ahogy a földönfutóvá vált győri káptalan Sopronban telepedett le, úgy rendezkedett be a győri püspökség a rákosi birtokon. Már a távol élő Heresenczy Péter püspök (1587-1590) idején sokszor időzött itt Mátéssy István nagyprépost, püspöki-, majd a széküresedés alatt általános káptalani helynök. Innen szólt bele többször a soproni papság nagyon zavaros ügyeibe, kíméletlen harcot folytatott Sopron városával, az Ernő főherceg által kitiltott prédikátorok esetében, és mivel váci püspök is volt, a bécsi Klosterrat feljegyzése szerint Nezsiderben többször is papszentelést végzett.

Halála után előbb Kutassy János püspök (1592-1597) tartózkodott sokszor Rákoson. Majd amikor ő esztergomi érsek lett, utóda, Pethe Márton püspök (1598-1605) állandó lakóhelyül Rákost választotta. Ez ugyan nem azt jelenti, hogy mindig itt tartózkodott, mert mint a Helytartótanács elnöke sokat járt Pozsonyba, Bécsbe, Prágába, ellátogatott püspöki székhelyére Győrbe, de dolga végeztével Rákosra, mint állandó lakóhelyére tért vissza. Innen szólt bele gyakran a soproni egyházi viszonyokba és folytatott harcot a püspöki tized, a naptárreform, a határvillongások és személyes sérelmek miatt. Itt adta át 1601-ben Lackner Kristófnak a királytól kapott nemesi levelét, itt adta bérbe 1602-ben 10 évre a soproni plébánia javadalmat a városnak, hogy az elhanyagolt gazdaságot rendbehozza. Ugyanezen évben fogva tartott magánál három soproni tanácsost, akik tilalom ellenére kijártak Nyékre a prédikátorok beszédeire. Az a körülmény, hogy az új naptár használatát elrendelő falragaszait, amiket a soproni templomok ajtaira kifüggesztettek, bemocskolták és leszabdalták, annyira megharagította, hogy még a tizedszedési lakomát sem volt hajlandó megadni.¹³ Alig fejeződött be Győr visszafoglalása után a hosszú török hadjárat, a Bocskay-féle felkelés okozott nagy gondot Pethe Mártonnak, aki a rákosi kis várban nem érezte magát biztonságban. Ezért sebtében a jobban megerősített szombathelyi várba igyekezett, de a felkelők útközben elfogták és súlyosan megsebesítették. Sebeibe Bécsben bele is halt és holttestét a pozsonyi Szent Márton dómban temették el.

¹¹ SL:SVL: Lad. 23. et X. Fasc. 1. No. 10.

¹² SL:SVL: Lad. 51. Fasc. V. No. 49.

¹³ *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 94-100.

A bécsi béke után a király Naprághy Demetert (1606-1619) nevezte ki győri püspöknek. Mivel a Püspökvárat Győrött a német katonaság tartotta lefoglalva, ő is kénytelen volt legtöbbször Rákoson tartózkodni. Sokszor heteket töltött itt, innen ment bérnakörútra, sőt Rákoson papokat is szentelt, így a többi között a helybeli születésű Masits Péter későbbi fehéregyházi plébánost is itt szentelte fel.¹⁴

Naprágy halála után, amely 1619-ben Bethlen Gábor felkelésekor következett be. Rákos rövid időre újra idegen kezekbe került. Sopron városa Bethlen előtt megnyitotta kapuit, ezért hálából Bethlen 12.000 forint lefizetése ellenében átadta Rákost a városnak, csak a tizedszedés jogát tartotta fenn magának. Sopron roppant fontosságot tulajdonított az új birtoknak, mert ezzel bezárult volna a kör, és a város az öt körülvevő összes falut mind birtokában tartotta volna. Sietett is lefoglalni az új birtokot és a tanácsjegyzőkönyv tanúsága szerint intézkedett, hogy a sok ott megtelepedett idegen mutassa be bizonyágleveléit.¹⁵ Többször sürgette a város a hivatalos birtokba iktatást is, de sikertelenül. A megindított béketárgyalásokon kikötötték a jogos tulajdonok visszaadását és az 1622-ben Sopronban tartott országgyűlés ismét visszajuttatta Rákost Lépes Bálint püspöknek (1619-1623). Sopron méltóképpen megbűnhődött kapzsisága miatt, mert a vételárat Bethlentől nem kapta vissza.

Lépes Bálint, valamint utódai; Dallos Miklós (1623-1630), és Sennyei István (1630-1635) keveset értek rá Rákossal törődni, mert érdeklődésüket és egész anyagi erejüket lekötötte győri székhelyük rendbehozása, a papnevelő intézet felállítása, valamint a török háború és a felkelések által sok kárt szenvedett katolikus intézmények és az elhanyagolt lelkipásztorkodás kiépítése.

Náluk sokkal gyakoribb összeköttetésbe állott Rákossal II. Draskovich György püspök (1635-1650), aki az elődöknél is nagyobb anyagi áldozatokkal létesített egyházi intézményeket. Több más között ő alapította Sopronban a katolikus gimnáziumot, amelyet az általa oda betelepített jezsuitákra bízott. A német várossal mindig magyarul levelezett és igen szigorúan kezelte vele szemben a kegyúri jogot. Mikor püspökségét elfoglalta, az előző rákosi jószág igazgatóját, Fenessy Mihályt Sopronba költöztette, ott beneficiumának kezelőjévé és a várossal való ügyeinek intézőjévé tette. Sőt, 1639-ben rákosi utódát, Károly Istvánt is mellé adta, hogy a soproni katolikus egyházközség kiépítését előmozdítsa. Maga Rákos azonban nemigen élvezte Draskovich bőkezűségét, sőt erős keze ránehezedett a birtok lakóira. Intenzív gazdálkodást kívánt, hogy alapításaihoz innen is sok jövedelmet kapjon. Erélyesen követelte az összes szolgáltatásokat és kíméletlen tudott lenni az adók behajtásánál. Hajdúi erőszakkal is végrehajtották a hátralékokat. Egy alkalommal a község bíróját is elcsapta ellenszegülésért. Draskovich különösen ellenséges viszonyban állott a győri káptalannal, amely írásba foglalta az ellene és a püspöki birtokok ellen elkövetett igazságtalanságokat, és hosszú panaszlevelével a magyar püspöki karhoz fordult. Ez az 1648-ban tartott nemzeti zsinaton kemény ítéletet hozott felette, lefoglalta minden javadalmát, azt Széchenyi György veszprémi püspök kezelésére bízta, és neki csak évi 5000 forint tartásdíjat engedélyezett. Draskovich a királyhoz fellebbezett. A király külön bíróságot küldött ki az ügy felülvizsgálatára. E bírósághoz a káptalan és a többi sérelmezett még hosszabb panaszlevelet adott be. A pozsonyi rendkívüli bíróság 1649. január 7. és 14. között elég felületes vizsgálat után – amelyben nagyrészt a vádlók szerepeltek tanúkként – végleges döntést hozott, és Draskovich úgyszólván teljes, 132.000 forintra becsült vagyonát az okozott károk jóvátételére ítélték. A pernek Rákosra vonatkozó részét majd a község történeténél tárgyaljuk részletesen. A megaláztatás siettetete Draskovich halálát, amely 1650-ben Bécsben következett be. Holttestét Sopronba szállították és a jezsuiták Szent János templomába temették el.¹⁶

¹⁴ GyPL:Vizitációs jegyzőkönyv 164

¹⁵ SL:SVL: Sopron város tanácsa jegyzőkönyve, 1620. passim.

¹⁶ Szabadi Béla: Draskovich György élete és kora (1599-1650). In: A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik Gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Sopron, 1936. 15-115.

Utóda, Püsky János (1651-1657) lett, akiről a község történeténél bővebben szólunk. Utána Széchenyi György (1658-1685) foglalta el a püspöki széket, aki a királyi abszolutizmussal való bátor szembehelyezkedése által, a nyugati végvárak költséges megerősítésével, számos egyházi intézmény alapításával a felszabadító háborúkra és a rokkant katonák ellátására adott hatalmas összegekkel maradandóan beírta nevét a nemzet és az egyház történetébe. Sokszor járt Rákoson, innen végezte Kollonich püspökkel együtt Sopronban és környékén a protestánsok által elvett templomok visszafoglalását. Nagyobbította a püspöki kastélyt és átépítette a templomot. Az 1681. évi soproni országgyűlés ideje alatt Rákoson megtisztelte őt látogatásával I. Lipót király, aminek emlékét egy tábla hirdeti a kastélyban. 1683-ban a Bécs felé nyomuló törökök teljesen kifosztották itteni birtokát és nagy rombolást vittek véghez a kastélyban. Soproni tizedházából is 170 mérő gabonát kényszerült a város a nagyvezír bécsi táborába szállítani. Széchenyi a török elől Bécsbe menekült. A török visszaűzése után a városi tanács az ispotályi oltárigazgatósággal ajándékozta meg kárpótlásul a nagy veszteségekért és hálaiból a sok jóakarató támogatásáért. Mivel Rákoson nem volt lakása, engedélyt kapott, hogy Sopronban tetszése szerint beszállásolja magát.¹⁷

Két következő utóda, Kollonich Lipót gróf (1685-1695) és Keresztély Ágost szász herceg (1696-1725) egy ideig a győri püspökséggel az esztergomi érsekséget is betöltötték. Kollonich szentelte fel a török pusztítás után restaurált rákosi templomot.

Keresztély Ágost mint szász herceg részt vett Buda megostromlásában, majd az evangélikus vallásról a katolikus egyházba visszatérve pappá, 1696-ban győri püspökké lett. Később ő szerezte meg az esztergomi érsekségnek a hercegprímási címet. Sokat tartózkodott Rákoson. 1700-ban ide hívatta ki Sopron város vezető katolikus férfait és rájuk bízta az egyházi céhek vagyonának kezelését. Így a hazánkban egyedülálló, világiak vezetése alatt működő Katolikus Konvent felvirágzásának és vagyoni megerősödésének lett elindítója. Mikor püspök lett, Németországból magával hozta rákosi tiszttartónak a Königshof a. d. Tauber-ből származó korcsmárosfiút, Schilson János Mihályt, aki később Sopronba került birtokosnak, bárói rangot szerzett és egy nagylelkű alapítvánnyal írta be a nevét Rákos történetébe.

Megfordult Rákoson Sinzendorf Fülöp bíboros püspök (1726-1732), valamint Groll Adolf (1733-1743) is. Az utóbbi Rákoson intézte el a balfi és a kópházi plébániák szétválasztását.

Zichy Ferenc gróf (1743-1783) hosszú püspöksége alatt a legnagyobb virágzásra emelte a hitéletet és egész egyházmegyéjét számos művészi alkotással gazdagította úgy, hogy nemcsak a püspöki jövedelmét, hanem saját vagyonát is ráköltötte olyan bőkezűen, hogy saját birtokait egy darabig gondnokság alá helyezték. Az ő nevéhez fűződik Rákoson a püspöki kastély végső kiépítése és díszítése, valamint a plébánia templom monumentális berendezése. Szívesen időzött Rákoson, különösen, ha Sopron várossal kapcsolatos ügyeit, vagy a soproni lelképásztorkodás kérdéseit személyesen akarta intézni. A soproni ünnepekre négy lovas hintón a rákosi kastélyból indult ki. Így bérmlások alkalmával a volt osztálytársakat, valamint 1775-ben Primes György városplébános aranymiséje napján, illetve 1779-ben a soproni társaskáptalan ünnepélyes beiktatásakor, az ünnepi események után a rákosi kastélyában két hosszú asztalnál vendégelte meg Sopron egyházi és világi előkelőségeit.

Utóda Fengler József (1787-1802) többször is meglátogatta rákosi tiszttartóját, aki az ő rokona volt. Fengler püspök készítette a községnek az első kutat.

Vilt József (1806-1813) is sokat tartózkodott Rákoson. Többször kelt itt hivatalos irata, sőt a kastély kápolnájában papot is szentelt Tauber Ferenc, a későbbi soproni városplébános személyében. Aranymiséje után szelűtöttként huzamosabb ideig pihent

¹⁷ SL: SVL: Tanácsülési jkv. 1683. okt. 6.

Rákoson és itt is halt meg 1813. október 4-én. Holttestét Győrbe szállították és a püspöki kriptába temették el.

Schwarzenberg Ernő (1819-1821) és Juranits Antal (1825-1837) püspökök nem hagytak emléket Rákoson. Kormányzásuk alatt, valamint a mindkét szeri hosszú széküresedés idején püspöki, illetve káptalani helynökök intézték az egyházmegye ügyeit.

Sztankovics János (1838-1848), aki a rákosi plébánia mai épületét emeltette, volt az utolsó, aki az egyházi tized jövedelmét élvezte. A '48-as törvények véget vetettek a nemesség előjogainak, s az alkotmányos rendszer egészen más képet adott a nemzet életének. A szabadságot általános lelkesedéssel fogadó közhangulat hatása alatt a püspöki kar ellenszolgáltatás nélkül, önként lemondott a tizedszedés jogáról, jövedelmének eddig legértékesebb ágáról. Ezzel együtt a jobbágyság felszabadítása is új gazdálkodás rendjét hozta a rákosi birtok számára.

A soproni születésű Karner Antal (1850-1856) után Simor János (1856-1867) püspök rendezte be gazdálkodásra a nyugati majort és a Virágmajort. Ugyancsak ő hasznosította a kőfejtőt, amiről később még lesz szó. Lippert József tanácsára a kastélyban üvegfestő műhelyt állítottak fel és azt Simor püspök Wilfing József festő vezetésére bízta. Itt készült a többi között a soproni Szent Mihály és Szent Orsolya templom üvegfestményei. A műhely azonban Simor esztergomi érsekségre távozásával megszűnt.¹⁸

Igen sokszor fordult meg Rákoson Zalka János (1867-1901), aki rendszeresen itt töltötte nyaralása időszakát. Dolgozószobáját márvánnyal borította és mennyezetét freskóval díszítette. Ő emeltette a kápolnákat is a két püspöki majorban.

A későbbi püspökök: Széchenyi Miklós gróf (1901-1911), Várady Árpád Lipót (1911-1914), Fetser Antal (1915-1933), Breyer István (1933-1940), és báró Apor Vilmos (1940-1945) már csak ritka alkalmakkor látogattak Rákosra Nyári pihenőjük helyéül a szanyi püspöki kastélyt választották. 1945-ben a többi egyházi nagybirtokkal együtt a rákosi uradalom is az állam kezébe került. A győri püspökök földesúri joghatósága több mint 900 év után megszűnt, csupán a plébánia kegyurasága maradt a kezén, de hamarosan az is megszűnt.

A rákosi püspöki uradalom a.) Az uradalom jellege

Szent István király nemcsak birtokokat adományozott a püspökségeknek, hanem embereket is beosztott hozzájuk a birtokok megművelésére. Így a győri püspökség legtöbb birtokához nemcsak földek, hanem falvak is tartoztak. Voltak azonban kisebb terjedelmű birtokok is, amelyekhez nem tartoztak falvak. Rákos kezdettől fogva csak birtoka volt a püspöknek és sehol sem olvashatunk arról, hogy hozzá falvak is lettek volna csatolva. Az ilyen falvak nélküli birtokot possessio néven emlegetik a régi oklevelek. A régi időkben tehát úgy lehet elképzelni Rákost, mint egy tanyát, amely a birtok középpontjában a birtokos nagyobb háza körül épült szolgálócsoporthoz állott. Ez a helyzet fennmaradt még a tatárjárás után is. IV. Béla oklevele is csak mint egyszerű possessiot emlegeti, amelynek még aligha lehetett jobbágyközössége. Erre látszik mutatni az 1311. évi oklevél is, amely szerint a lerombolt kastélyért és a hozzá tartozó épületekért Miklós püspök megelégedett a Sopron város részéről megajánlott 100 márka jóvátétellel. Összehasonlítás kedvéért megemlítjük, hogy az Árpádkor végén egy alkalommal egy kőházat, tehát palotát 20 márka ezüstért és 40 hordó borért adtak el.¹⁹

Rákos község határa – amely az elmúlt évszázadok határkiigazításai alkalmával csak lényegtelenül változott – az 1930-as évek megállapítása szerint 6893 katasztrális holdat tett ki. Ebben benne van a majdnem 2000 katasztrális hold kiterjedésű fertői vízterület és nádas is.

¹⁸ Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József = Soproni Szemle, X. 1956. 179-182.

¹⁹ Erdélyi László: Árpádkor a magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története 1301-ig. Bp. 1922. 256-258., 288.

Az bizonyos, hogy a birtok területét kezdetben a mainál sokkal kiterjedtebb erdőség borította. Egyáltalán Sopron városa felől félkörben sűrű erdőség rejtette el a telepét, és ez az erdőség leereszkedett egészen a Fertőt körüljáró útig. Művelhető föld, rét, legelő csak a Fertő partján volt, esetleg a Kőhídon átvezető út mentén. A birtokot 4,5 km-nyi szélességben érintő tó partja és a későbbi falu közt elterülő sáv is inkább legelőnek volt alkalmas. Aligha művelhetett tehát az uradalom nagyobb területet, mint amennyi a település kevés lakójának szükségletét kielégítette.

De a Fertőn történő közlekedés, a halászat, a nád kitermelése, a sok fa, az erdőtől elhódított földek, a sok kőanyag, mind olyan lehetőséget jelentettek, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy az ország lakóinak szaporodásával ide is csalhattak megélhetést kereső embereket.

Ehhez járult az, hogy a tatárjárás és a cseh Ottokár pusztításai és betörései láttára a királyaink nagyban előmozdították várak építését, mert ezek népe sokkal eredményesebben állhatott ellene az akkori kezdetleges fegyverek támadásainak. Így épülhetett ki várrá a püspökség rákosi telepe is. Talán ösztönzést adott erre Sopron város példája, mert a város megrongált falainak helyreállítása Károly Róbert király idejében az 1330-as években történt, s ennek céljára a fertői vám felét is átengedte az uralkodó a városnak.

Ebben az időben épülhetett ki a rákosi vár is, amelyet tulajdonképpen aránylag kevés költséggel lehetett megvalósítani. A Rákos patak mély szakadéka felől a 20-25 m-es elég meredek kőbástyák már magukban is biztonságot nyújthattak, a Fertő oldalán pedig, ahova a lakódomb szintén erős lejtéssel szállott le, a vizenyős lapály nem volt alkalmas nagyobb támadó sereg felvonultatására. A két hosszú oldal felől tehát a háztelkeket lezáró falak is megfeleltek, eszerint csak a kastély alatti alsó részen és a telep végső végében keresztbe emelt erősebb falak elég zárt egységet adtak a közlekedési vonalaktól amúgyis távol eső telepnek. A mostani falu közepén láthatók még két részben a hatalmas, 4 m-es falak és lőrések, amelyek a középkori vár lezárását alkották. Néhány évtizede a falu alsó végén is látható volt egy bástyatorony, amelyet azóta egy épületbe beépítettek.

Azt, hogy ez a vár 1368-ban készen állott, bizonyítja Nagy Lajos királyunk azon oklevele, amely egy bíraskodás alkalmával tanúként említi Peredi Andrást, akit rákosi várnagynak nevez. A rákosi várnagról – nevének említése nélkül – egy 1371-ből eredő oklevélben is szó esik.²⁰ Rákos tehát a XIV. század közepe táján készen állott mint vár. Az a biztonság, amit a körül fekvő nyílt falvakkal szemben a vár nyújthatott, szintén serkentőleg hathatott a jobbágyok ideköltözésére.

Mínthogy a vár az ideköltözött jobbágyok védelmére is készült, világos, hogy röviddel előbb Rákoson már jobbágyközösség is létesült. A nyugati kultúra terjedésével, az igények növekedésével, majd a banderialis rendszer kialakulásával nagyobb lett a nagybirtokosok terhe és ez arra bírta őket, hogy a gazdálkodás kiterjesztésével fokozzák bevételüket. A nagy uradalmakban már akkor elkezdődött a jobbágyközösségeken kívül a saját majorságok, az ún. allodiumok megszervezése. Rákoson egyenlőre ilyen allodiumról nem tudunk, ha lett volna is, a mohácsi vész utáni állapotok ilyen fejlődésnek csak hátráltatói voltak.

A XVI. század végéről azonban írásos feljegyzés is fennmaradt a saját majorság meglétéről. Az idősebb Draskovich bíboros püspök által kiadott urbárium feljegyzzi, hogy a rákosi kastélyhoz 18 hold szántó, 38 kaszálónyi rét és 1 szőlő is tartozik. Az uradalom saját gazdasága tehát alig nagyobb egy jobbágy sessionál, de viszont ennek megmunkálása a falu jobbágyaira hárult. Az 1653-i összeírás szerint a szántó már 25 hold, viszont annyival kevesbedett a kaszáló.

Ilyen körülmények közt az uradalom sajátos személyzete nem sok tagból állott. Egy 1835-ben tartott tisztizék jegyzőkönyve²¹ felsorolja azokat a személyeket, akik természetben

²⁰ Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. köt., Sopron, 1889. (továbbiakban: Nagy: Oklevéltár) No. 259., 277.

²¹ RPL: Jelzet nélküli iratok.

kaptak fajárandóságot az uradalomtól. Ha leszámítjuk a plébánost és a kántort – akik kegyúri alapon élveztek fajárandóságot – a járandóságban részesülők sorozata a következő: tisztartó, ispán, soproni házmester, kádármester, kertész és legénye, vadász, erdőőr, hajdú, birkás, gazda és pásztor. Összesen tehát, ha a soproni házmestert leszámítjuk, a szakácsot, az 1-2 szoba- és konyhalányt, 1-2 segédpásztort hozzászá vesszük, 18-20 személy tartozott az uradalmi famíliához.

Külön gazdasági cselédje az uradalomnak akkor még nem volt, a régi anyakönyvekben egy ilyet sem találunk.

Ez az állapot 1848-ig, a jobbágyság felszabadulásáig tartott. Azután a jobbágyság már nem adott robotot, az uradalomnak megmaradt földjei művelésére gazdasági, ún. konvencióc cselédséget kellett fogadnia. 1859 óta az anyakönyvekben egymás után jelennek meg a cselédség nevei. A cselédeket rendszerint magyar vidékekről szerződtették, a falu németségével szemben ők a magyar elemet képviselték. A gazdasági munkát végző cselédség 12 családból állott. Ezek kisebb részben a Fertő előtti Virágos majorban, nagyobb részben pedig a Pius majorban laktak. Vezetőjük az uradalmi gazda, egy értelmesebb családfő, aki az intéző rendelkezése szerint vezette a gazdaságot. A püspöki uradalmi gazdaság 1945-ben oszlott fel.

b. A kastély

Az uradalom középpontja kezdettől fogva a kastély volt, amelynek létéről már az 1311-ből származó fentebb említett oklevél megemlékezik. Tudjuk, hogy abban a középkor során több püspök megfordult, és hosszabb-rövidebb ideig lakott benne. Az akkori épület nagyságáról, berendezéséről nem maradt fenn írásos emlék. Ez a kastély a török 1529., 1532. évi ittjártakor erősen megrongálódott, és mivel az akkori püspökök nem laktak benne, bizonyára romossá is vált, míg végre Draskovich György bíboros az 1580-as években újjáépítette. Az 1587. évi és az 1653. évi urbárium szerint²² a kastélyt Draskovich leromboltatta és helyén újat emeltetett, amelynek emeletén kezdetben csak egy előszoba volt, a földszinten pedig egy nagyobb szoba és egy hálószoba, továbbá a női cselédségnek is egy előszoba épült. Ez a kisméretű épület jelentette a magvát a Széchenyi György, Keresztély Ágost és Zichy Ferenc püspökök által folyton nagyobbított kastélynak, amely később már a belső személyzet azon részének is lakhelyéül szolgált, akik előbb külön házakban laktak.

A kastély mostani restaurálásakor megállapítást nyert, hogy Draskovich idejében a földszintet a kastély nyugati sarkán derékszögben építették. Valószínű, hogy az emeleti frontot a mindig itt tartózkodó Pethe Márton püspök az egész akkori földszint felett kiépítette, de az egész frontot és a szárnyak kiépítését Széchenyi György kezdte és Keresztély Ágost folytatta. Széchenyi püspöksége elején nemcsak nagyobbította a kastélyt, hanem amikor a törökök 1683-ban nagy kárt tettek benne, a károkat is kijavíttatta. Keresztély Ágost ezután befejezte a kastély építését. Zichy püspök valószínűleg keveset változtatott rajta, ellenben a külső és belső ornamentikáját ő adta meg az épületnek. Mindezen részletmunkákról sajnos ezideig nem sikerült közelebbi adatokat megállapítani.

A Zichy püspök halála utáni évtizedből, 1791-ből fennmaradt a kastély inventárium.²³ Eszerint az emelet frontján középen volt a nagy ebédlő, egyik oldalán a látogató szoba, másik oldalán a püspök nappali szobája, amihez a szárnyon a püspök két szobája, hálószobája három előszobával és az összes szoba csatlakoztak. Ezek végében állott a püspök magánkápolnája. A földszinten az egyik szárnyon 11 vendégszoba, a másik szárnyon cukrászműhely, 2 konyha, élesztár, cseléd szobák, azután tisztaszoba, iroda és könyvtárszoba sorakoztak. A szárnyak végén épült a kápolna, amelyben a püspök

²² GyPL: Capsa D. Fasc. 2. és 5.

²³ GyPL: Capsa D. Fasc. 13.

alkalomadtán papszentelést, képek, zászlók és harangok megáldását végezte, és ha a püspök itt misézett, azon a községbeliek is részt vehettek.

A művészeti elemek elsősorban a kastély homlokzatán láthatók. Az egyszerű, de nemes vonalú szárnyakból kiugrik a háromtengelyes középrész. A tengelyeket ion pillérek választják el egymástól, a középsőt két kettős pillér kiemeli. Az emeleti ablakok itt körívesek, oldalaikon díszítettek. A három ablak felett három címer van. Középen Keresztély Ágost összetett címere a kardinális kalappal, jobbról Széchenyi György a zöldágot csőrében tartó galambbal, balról Zichy Ferenc címere a szarvasagancsok között kereszttel. A homlokzat középső részének lezárása háromszögű alacsony orom, amelynek alsó pereme a középső nagyobb címer felett félkörben felemelkedik. Az orom két oldalán egy-egy allegorikus női szobor, tetején urna található.

A kastély belsejében az emeleti nagy ebédlő mennyezetét freskó díszíti. A hét szabad művészet ábrázolja az Isten szeme előtt. A rokokódíszes keretben négy szürke, kisebb kép van, a tudomány, a házasság, az ipar és a kereskedelem görög istenségek által való megszemélyesítései. A többi szobában rokokó stukkódíszítés van a fereskók helyett. A szobákat szebbnél szebb rokokó kályhák tették fűthetőkké.

Külön figyelmet érdemel a földszinti kápolna kettős négyszögű boltozatával, félkörben záródó szentélyével, félkörös ajtónyílásaival, pilléres tagozódásaival, angyalos freskóival. Az oltár 1945-ig rokokó díszben pompázott. A művészi oltárkép Szűz Mária a Szentháromság által történő megkoronázását ábrázolta. A kápolna falait négy, keretes, hatalmas olajfestmény ékesítette, ezek Jézus életéből egy-egy lakoma jelenetet örökítettek meg: a kánai mennyegzőt, a lakomát Simon farizeus házában, az Utolsó vacsorát, és az emmauszi tanítványok vendégségét.²⁴

Kik voltak a kastély építői és dekoráló művészei? A különböző időkben készült kastély mestereiről semmiféle értesülésünk sincs. Zichy püspökről legalább azt tudjuk, hogy kormányzása elején, 1745-ben végeztette a díszítő, esetleg átalakító munkálatokat. Az első években olyan nagy hévvel fogott neki a győri püspökvár megszerzésének és ezzel együtt nyaralókastélya helyreállításának, hogy még a saját családi vagyonát is túlzottan igénybe vette. De győri lakóhelyét és rákosi kastélyát is a maga életére véglegesen rendbehozta, többet ezekre lényeges összeget már nem költött. Erre mutat az a körülmény is, hogy a kastély renoválással kapcsolatban kétszer is ugyanaz az 1745-ös évszám került megörökítésre, más időmegjelölés egyáltalán nincs is. Az 1745-ös évvel szignálta a nagy ebédlő freskóját Caietano di Rosa, az Alsó-Ausztriában tevékenykedő festő. Ugyanazon évvel és nevével jelölte meg a kápolna oltárképét egy Frits nevű festő, akinek egyéb működéséről semmit sem tudunk. Hogy di Rosa volt-e a munkaközösség vezetője, és hogy Fritsen kívül még kik vettek részt a kastély díszítésén, azt eddig nem sikerült megállapítani.

A kastélyt fallal kerített nagy udvar vette körül. Az udvarból nyílt a ház alatti pince bejárata. Ez előtt egy kút volt, amelynek egy szobordíszje megvan. Volt még az udvarban lóistálló és baromfiudvar is. Külön elkerítve bormérő helyiség és faház állott. A kastély homlokzata előtt négyszögben terült el a díszkert. Az épülettől jobbra, a patak partján állt a magtár és a juhakol. A kastély és a magtár közé a tisztartó és a kasznár részére megfelelő ház épült.

A kastély történetéből csak három eseményt emelünk ki. A régi kastélyban volt Dóczy Orbán püspöknek és tárnokmesternek vendége Mátyás király, aki kedves emberét itt látogatta meg, és a Fertő festői környékét a faluból szemlélte. Az 1681. évi soproni országgyűlés alkalmával I. Lipót király Széchenyi György püspököt látogatta meg itt. Ezt az eseményt Zalka püspök emléktáblával örökítette meg a kapualjban. 1789-ben itt fejeződött be a soproni társaskáptalan felállítása és a kanonokok beiktatása, amikor Zichy püspök két hosszú asztalnál vendégül látta Sopron egyházi és világi méltóságait.

²⁴ Az oltárkép és a négy lakomakép jelenleg a plébánia szobáiban van elhelyezve.- (B.J.)

c.) Az uradalom élete

A rákosi püspöki uradalom a győri püspökség uradalmainak egyik intézősége volt, amely a Győrött székelő jószágigazgatóságának, kormányzóságának volt alávetve. A rákosi intézőség ügykörébe másik két birtokrész kezelése is tartozott; a himódi és a zsirai birtokoké, amelyeket egy-egy rákosi tiszttartónak alárendelt ispán gondozott. A birtok vezetőjét régebben várnagynak (*castellanus*), majd prokuratornak, végül intézőnek, vagy tiszttartónak nevezték. Megbízata kiterjedt az uradalom (földek, rétek, erdő, nádas, halászat, vám, kőfejtés) kezelésére, a jobbágyközség igazgatására, a soproni főesperesség gabona és bor tizedének beszedésére (ha ez nem volt bérbe adva), a tized gabona és bor kezelésére, értékesítésére. Ez utóbbi kezelésére nem csak a rákosi pince és magtár állott rendelkezésre, hanem a püspökség Sopronban, a Fövényverem utcában külön házat bírt, és a főesperesség területén több helyen épült raktára.²⁵

Az intézőt munkájában, különösen a rákosi uradalom kezelésében a provizor, a kasznár vagy ispán segítette. Többször egy-egy irnokot osztottak be hozzájuk. A központban a következő fontos személyek voltak még: a főkertész, az uradalmi vadász, a kádármester és a főszakács. Ők is többnyire nemesek voltak, vagy a püspöktől szolgálataikért felszabadítást, prediális nemességet nyertek. Nem nemes beosztottak sorába az alábbiak tartoztak: az uradalmi kovács, az erdőőr, a tehének és a juhok gondozói, a két hajdú, a kulcsárné és a szobalányok.

Az intéző évenként tartozott kimutatást és elszámolást küldeni a győri uradalmi kormányzósághoz. Az ő dolga volt a kastély belső életének igazgatása, míg a gazdaság vezetése, a jobbágyfalu igazgatása inkább az ispánra hárult.

A századok folyamán a terjedelmes erdőségből nagyarányú irtással nyert szőlők és földek nem az uradalom, hanem a jobbágyközségek kezelésében állottak. Mint fentebb láttuk, maga az uradalom egy jobbágyteleknél alig nagyobb területet műveltetett a jobbágyokkal magának.

Az 1850-es évektől kezdve az uradalom által megművelt terület több mint 300 holdra emelkedett. Ebből kb. 70 holdnyi szántó és rét a Fertő partján, 240 holdnyi szántóterület az észak-nyugati határán, a községtől elég nagy távolságra feküdt. Mindkét helyen egy-egy major létesült cselédházakkal, istállókkal, melléképületekkel. A Fertő partinak Virágos major, a távolabbinak Pius major volt a neve. Zalka püspök 1868-ban mindegyik majorba kápolnát is építtetett: a Virágos majorba a Boldogságos Szent Szűz, a Pius majorba pedig V. Szent Pius címére és tiszteletére. Ezek csak imádkozó helyül szolgáltak a lakóknak, istentiszteletet nem tartottak bennük. Mindegyik kápolnát haranggal is ellátták. A Pius majorban később egy boltos is meg tudott élni, mert a közeli soproni puszták lakói is nála vásároltak. A cselédek az akkoriban szokásos konvenciókban és előnyökben részesültek. A függő viszonyt és az egyszerű életkeretet leszámítva jó dolguk biztos megélhetésük volt, és mivel rendszerint emberségesen bántak velük, meg voltak elégedve.

Az uradalmi gazdálkodás mértékére elég, ha egyetlen példát említünk. Az 1911. évből származó napló szerint²⁶ a majorsági földekből 70 holdat búzával, 65 holdat rozssal, 65 holdat árpával, 60 holdat zabbal és 40 holdat bükkönnyel vetettek be. A magtárakba és a pajtákba 415 q búzát, 387 q rozst, 402 q árpát, 340 q zabot, 479 q tavaszi és 250 q őszi bükkönnyt, 60 kg lucerna magot szállítottak be. Más takarmányból 510 q szénát, 320 q lucernát, 63 q szalmát és a repceből 449 q repcelisztet nyertek. 1390 kéve nádat arattak. A termésből adták ki a

²⁵ Egy ilyen elhagyott raktarat magam is láttam fiatalkoromban Savanyúkút és Pecsényéd között a hegyoldalba építve.

²⁶ GyPL:Gazdasági iratok, Rákosi uradalom, 1911.

cselédség konvencióját, a kastély személyzetének élelmét és az állatállomány etetésére szükséges takarmány mennyiséget, a felesleget pedig eladták.

Ugyanebben évben az állatállomány 6 kost, 215 juhot és 165 bárányt tett ki. Az igásállatok állománya pedig 41 ökörből, a bikából, 27 fejőstehénből és 11 borjúból állott, amihez még 44 bivaly járult. Sertés neveléssel az uradalom – legalábbis az utolsó 100 évben – nem foglalkozott, amit a sertések tömeges elhullásával szerzett keserves tapasztalat magyaráz meg.

Borból az említett évben mindössze 449 liter vörös és 1400 liter fehér bor volt a pincében, ebből is 525 litert tett ki az óbor. 1848 előtt a tized borokból hasonlíthatatlanul többet tárolt az uradalmi pince. Így egy 1654-ből származó összeírás szerint Rákos határában fekvő összes szőlőből 942 akó újbort eredményezett a tizedszedés. A gabona tized eredménye nincs feljegyezve, mert azt a rákosiak pénzben fizették.

Mínthogy a község egész határában minden a püspökség tulajdona volt, azért az uradalom hatáskörébe tartozott a fent jelzett földeken, réteken, erdőségen, nádason és halászaton kívül a községi bormérő és hússzék, a malmok és a kőbánya is. Ezek az üzemek azonban nem az uradalom házi kezelésében működtek, hanem bizonyos pénzösszegekért, vagy természetbeni szolgáltatásokért bérbeadásra kerültek, ezért ezekkel a község történetében foglalkozunk.

Az uradalommal kapcsolatban végül szükséges azt is leszögezni, hogy a századok folyamán kik voltak a győri püspökség rákosi birtokának intézői, szervitorai, alkalmazottai.

Az első részben a vegyesházi királyaink idejének tárgyalásakor felsoroltakon kívül részint az oklevelekből, részint a templomszámadásokból és az anyakönyvek adataiból a következőket sikerült feljegyezni:

A XVI. századból – amelyből aránylag még igen kevés adat maradt fenn – egyetlen tisztartó vagy szervitor sem ismeretes.

A XVII. században Naprághy püspöknek 1613-ban Budai Márton, majd Nagy György és Weley Márton, míg Dallos püspöknek 1627-től 1631-ig Károlyi István, utána Harczy János. 1647-ben pedig Ramocha volt a prokurátora, akit 1651-ben Hodászy Mihály váltott fel. Utána csak Kollonich bíborosnak Hillarosich nevű tisztartójáról tudunk.

A század végén Keresztély Ágost herceg a Német Birodalomból hozta Schilson Mihályt, aki később Egyed községben uradalmat és bárói címet szerzett, és fiával együtt előkelő szerepet töltött be Sopron város életében. Zinzendorf bíboros embere az evangélikus Russ Kristóf volt, aki innen ugyancsak Sopronba költözött és élénken részt vett az evangélikus hitközség életében. Zichy püspök idejében és tovább a század végéig Bertha János (1761), Hollósy János (1766-1772), Tibold Ádám (1740-1781), Flach György (1780), Ferenczy János (1784), Szlama Ignác (1794-1797) viselték a prokurátori tisztet. Tibold Ádám innen kapott meghívást a győri uradalom kormányzáságra.

A XIX. században egymást követően Horváth Márton (1798-1802), Hoffer Bernát (1803-1813), Kollár János (1814-1845), 1848 után pedig Klemm Tamás (1853-1865), Szilágyi Gáspár (1868-ig), Eibel Lajos (1879), Hannibál Kálmán (1890-ig), Csurda Géza (1938) voltak az uradalom vezető tisztségviselői. Az utolsó tisztartó Mátis László volt, aki 1945-ben elhagyta a helyét és külföldre menekült.

Az udvarbírák, provizorok, ispánok közül ismerjük Károlyi István (1628-1631), Szigeti Ferenc (1650), Világhy Lukács (1723-), Ujváry Pál (1740-), Szentmihályi Ferenc (1743-), Szentkeresztly Pál (1750-), Hollósy János (1761-), Kalmár Mihály (1773-), Tibold Mihály (1807-), Szerdahelyi (1835), Kölesy István (1846), Kollár József (1857), Komlósy Béla (1892) nevét.

Néha külön ellenőröket, vagy irnokokat is alkalmazott az uradalom. Közülük az alábbiak ismertek: Kutassy püspök irnoka Dragonich Márton literatus (1592), később Kadnár

Ferenc (1747), Masztati József (1814), Siebenlist Ferenc (1825), Némethy Ignác (1834), Pfeiffer Miklós (1877), Novi Alajos (1880).

Az uradalom tisztviselői közül többen különösképpen élvezték a püspök bizalmát. Voltak, akiket központi kormányzásra hívtak meg, s voltak, akiknek gyermekeinél keresztapaságot vállalt, sőt Fengler püspök Szlama Ignácnak minden itt született gyermekét keresztvíz alá tartotta.

Az anyakönyvek egyszersmind arról is tanúskodnak, hogy a tisztviselők közül sokan társadalmi érintkezésben állottak a község egyszerű lakóival, amennyiben azok gyermekeinél keresztapaságot vállaltak, vagy fiatal párok esketésénél szívesen teljesítettek tanúi tiszteletet. Hollósy János provizor több cigány újszülöttet is keresztapasággal tüntetett ki.

Az uradalmi kertészetet, amely a későbbi zárdaiskolából kiindulva hatalmas területet foglalt el, mintaszerűen kezelték. A kertészek közül ismerjük Hansche Frigyes (1729), Kugler Antal (1732), Steiner János (1738) nevét. Azután a Lampel családból Ferenc az apa, Ádám a fiú, és György az unoka; ők 1745 és 1783 között egymás után vezették a kertészetet. Utánuk Uhl Ferenc (1795), Troján József (1816-1855), Lipkovits Ferenc (1856), Gahlen Vilmos (1870), Egyed István (1879) és Fednecsek Emil (1904) voltak az uradalom kertészei. Ez utóbbi távozása után a kertészetet magánosoknak adták bérbe.

Az uradalmi vadászok közül Schilling István (1744), Pattisch József (1822), Bartisch Ignác (1823), Ziegelhofer Henrik (1834-1856), Steiner János (1857), Waitz János (1859), Kajtor György (1861), Winkler János (1876) neveit sikerült megtalálni. Ziegelhofer gyermekei mint iparosok telepedtek meg a községben és a mai napig élnek itt leszármazottaik.

Az udvari főszakácsok sorából Lakits Mihály vitte legtöbbre, neki Draskovich bíboros 1587-ben Rákoson házat ajándékozott a hozzá tartozó birtokkal együtt, és őt mint új nemest minden adótól és szolgáltatástól felmentette.

E szervitorok, valamint a sokat változó uradalmi kádármesterek között igen sok idegen nemzetiségű egyént találunk, aki Alsó-Ausztriából, Morva- és Csehországból kerültek ide. Velük szemben a szobagondozók, erdőőrök, hajdúk, tehén- és birkapásztorok majdnem kivétel nélkül magyarok voltak, csak elvétve találunk közöttük horvát vagy német nevűeket. Hasonlóképpen száz százalékosan magyar vidékről, különösen Sopron megyéből kerültek ide 1848 után az uradalmi cselédek. Ízes magyar nevek, mint Konczos, Pandur, Tungos, Mészáros, Kalmár, Solymos, Kajtor, Berkes, Markó, Bognár, Török, Sárvári, Kasza, Polgár, Vince, Ötvös, Kokas, Guzs, Oláh, Hegyi, Kató és más hasonlók fordulnak elő közöttük, nem számítva a Horváth, Németh, Tóth, Nagy, Kovács, Takács, Szabó általánosan elterjedt neveket.

Nagyjából az intézőkkel együtt ők képviselték a községben a magyar elemet, azért az uradalom részéről megbecsülésben volt részük. Nem az egyedüli volt közöttük Konczos Antal uradalmi hajdú, aki a községbeli Hermann család Magdolna nevű lányát vette feleségül és megmaradt az uradalom szolgálatában. A nagyrészük azonban, aki a községből házasodott elvegyült a zsellérek és a napszámosok sorában.

II.

Fertőrákos község

1.) A politikai község keletkezése és története

A politikai községek hazánkban a főnemesség birtokain akkor keletkeztek, amikor a jobbágyok szaporodásával azok összessége bizonyos közigazgatási jogokkal felruházva az uradalomtól ugyan függő, de önálló életet folytathatott. Ennek ideje már az Árpád-házbeli királyaink alatt következett el, de akkor a várak és falvak mellett legtöbbször az uradalmi birtok,

amit possessionnak neveztek. A tatárjárás ember és település pusztító vésze még IV. Béla király uralmának második felében is nehezítette a nagyobb telepek kialakulását. Viszont az utolsó Árpádok, méginkább az Anjou királyok alatt a népesség szaporodása és a nyugatról beáramló hatások elemi erővel kívánták a társadalmi fejlődés új alakulatát, a politikai községet. A tatárjárás után fejlődik ki és erősödik nálunk a nyugati hűbérrendszer, és pedig nemcsak a király és a nemesség között, hanem a nemesség és a munkát, megélhetést kereső szabad nép között is. Az utóbbiakkal akkor kezdtek a nagybirtokosok szerződni olyformán, hogy a jobbágnak házat, földet jelöltek ki, egy-két évig adómentességet és egyéb kedvezményt adtak neki, és cserébe kívánták az úr házának és földjeinek megmunkálását, valamint termények kilencedét. A jobbágyság ilyen formán maradt fenn 1848-ig.²⁷

A nagybirtokos vagy megbízottja terhesnek érezte a sok jobbágy minden aprólékos ügyeivel való foglalkozást, tehát iparkodott lazítani, sőt egészen a jobbágyközösségen keresztül gyakorolni a földesúrtól való függőséget. A földesúr házának, birtokának megállapított szolgáltatásának elosztását a jobbágyközösség hatáskörébe utalták, de oda utalták az egymás közötti viszonyok szabályozását, a rendfenntartást, a rendbontók büntetését, az árvákról, öregekről való gondoskodást, a tűzrendészetet, stb. Ezek elvégzésére bírót választottak közülük és mellé két esküdt személyében segítőtársakat adtak. Az így keletkezett közösség feletti felügyelet, a falu erejét meghaladó segítség nyújtása, a súlyosabb kihágások feletti ítélkezés a földesúr kezében összpontosult. Az uraság lett tehát a falu védője, kegyura és feljebbviteli bírója, úriszéke lett, de hagyta hogy a jobbágyság saját belső ügyeit maga intézze.

Ilyen módon jutott önállósághoz a rákosi possessio jobbágnépe is. Hogy ez mikor következett be, arról adat nincs. Láttuk, hogy az 1311. évi Rákosról szóló soproni oklevél még csak kis telepet sejtet, de amikor Nagy Lajos király idejében hallunk a telepet magában foglaló vár kiépüléséről, érezzük, hogy a még meglévő várfalmaradék által befoglalt terület sokkal nagyobb, mint amennyire egy csekély számú uradalmi népségnek szüksége volt. Ekkor tehát már annyi ház, annyi nép lehetett itt, ami a községgé alakulást bizonyossággal feltételezi. Egy 1434-ből származó soproni végrendelet a falu régebb idő óta álló templomáról szól. Ahol pedig az uraság segítségével a lakosság által emelt templom van, ott előbb községnek is kellett lennie.

Ez a falu a domb alsó nyúlványán fekvő uradalmi kastély és cselédségi épületei felett, a dombtető hajlatán épült ki. Ott jelölte ki az uradalom a dombhajlathoz igazodó sorban a sessios házak helyét, ott épültek fel jobbról-balról a jobbágyság lakóhelyei. A templom ősi idők óta kijelölt helyéből esetleg arra is következtethetünk, hogy amikor a plébánia megalakult, még csak a templomot körülvevő temetőig nyúlt a kiépített házsor, mert hiszen azon a vidéken szokásban volt, hogy a legmagasabb helyre és a telep szélére tegyék a templomot és a temetőt, amint ezt Sopron legrégebbi temploma, továbbá Balf, vagy a burgenlandi Nádasd, Fehéregyháza, Nagymarton és sok más község templomai is mutatják.

A jobbágyok szaporodásával együtt járt azután az új helyek kijelölése. Ez a templomon felüli út mentén történt. A régi lakók ajkán él egy hagyomány, amely szerint a templom alatti úton, a kastéllyal szemben és az alatt zsellérházak, feljebb jobbágyházak helyezkedtek el. Viszont a templom felett előbb a jobbágyházak feküdtek, egészen a mostani péküzemig, utána pedig a várfalig ismét zsellérházak következtek.

Itt mindjárt rámutathatunk arra, hogy lakás tekintetében a rákosi jobbágyok nem éltek olyan alacsony sorban, mint más magyar vidékek, különösen az Alföld jobbágyai. Itt lépten-nyomon mindenütt volt kő, fa és nád. A régi lerombolt házak fala mindenütt kőből készült, ha nem is faragott, csupán apróbb-nagyobb, szabálytalan formájú kövekből sárral tapasztott falak alkották a lakószobát, konyhát, sőt az istállót is. Ezekre az erdőkből gerendát adott a földesúr

²⁷ Erdélyi i.m. 32-34., 198., 205-206., 219-224.

födémnek, míg a tetőzet anyagát a Fertő bőséges nádja szolgáltatta. Minden házhoz hosszú udvar és kert csatlakozott, amely ott volt nagyobb, ahol a dombhát kiszélesedett.

Hogy milyen volt a családi élet, azután a gazdálkodás formája – amely utóbbit minden nemzedék a következőre származtatta át – és hogy milyen volt a község társadalmi képe, arról középkori feljegyzés nem tájékoztat. Minden okunk megvan azonban arra, hogy a XIV-XV. század jobbágyságának életét az akkori viszonyokhoz szabva elviselhetőnek, sőt jónak mondhassuk. Akkor még a földesúr és szervitorai, familiáris egyeterésben éltek jobbágyaikkal és saját jól felfogott érdekükben védelmet nyújtottak nekik.

Hogy a püspöki földesúr mennyire szívén viselte a jobbágyainak sorsát, erre példa Kálmán püspöknek a rákosi várnagyához és annak utódaihoz intézett, 1345-ben Sopronban kelt oklevele, amelyben szigorúan meghagyta nekik, hogy a határban lévő szőlők után a hegyvámot magasabban ne szedjék, mint az a soproni szőlők után szokásos, és egyébként is az előírtnál nagyobb terhekkal ne merjék őket sújtani.²⁸

Természetesen voltak a község jobbágyainak nehéz napjai is, különösen akkor, amikor Katzenstein várát kellett robotban építeniük, vagy amikor az ottani várnagy, Weitraher a jobbágyokat mértéken felül sarcolta, és akár sok, akár kevés bor termett, minden egész szőlő után hallatlanul magas vámot, 4 arany forintot szedett. Mikor azonban a püspökség ismét visszakapta Rákost, az állapotok megint normálisakká váltak.

A mohácsi vész századában Gregoriancz püspök panaszos leveleiből értesülünk azokról a kellemetlenségekről, amelyeket a Sopron és Rákos közötti vitás területek miatt, az erdőkiélés alkalmával a rákosi jobbágyoknak kellett elszenvedniük, amikor a soproni munkások a rákosiakkal összeverekedtek, sőt egy rákosi jobbágyot meg is öltek. Ekkor a püspök erélyesen védelmébe vette jobbágyait.

E felsorolások és adatok természetesen csak elszórt felvillanások, amelyek hosszú évszázadok alatt olykor bepillantást engednek az események menetébe, de távolról sem adnak teljes képet.

Sokkal tisztább képet nyerhetünk a község életéről és a jobbágység helyzetéről a XVI. század végétől kezdve. Draskovich György bíboros, kalocsai érsek és a győri püspökség adminisztrátora 1587-ben kelt két okmánya egyszerre világosságot vet a település helyi viszonyaira és a jobbágység életére. Itt kezdődik tehát Rákosnak az a története, amelyet írásos bizonyítékok világítanak meg.

2.) Rákos mezőváros története 1582-től 1848-ig

Nagy fordulatot jelentett a községre nézve Draskovich bíboros azon lépése, hogy 1582-ben Rudolf királytól évi két vásár tartására szerzett engedélyt, és ezzel Rákosnak az oppidum, azaz mezőváros rangját szerezte meg. A két vásár napját Krisztus mennybemenetele (Húsvét utáni negyvened nap), és Szent Miklós püspök napjára (december 6.) állapította meg. Az engedélyt szó szerint vették fel az 1712-ből származó királyi okiratba, amelyre később még kitérünk.

Ezek után térjünk rá a Draskovich által 1587-ben kiadott rákosi urbáriumra.²⁹

Ennek feljegyzése szerint a községben 15 egész sessio található, az pedig néhány fél, de nagyjából negyed jobbágytelkekre van felosztva. A telkesek között sorolták fel Oszvald Jánost és Tatár Ambrust, akiknek családjai fél század múlva fontos szerepet töltenek be.

Földekkel bíró zsellércsalád 28 van, földnélküli lakó pedig 27 család. Közöttük található egy Spreizenbart nevű, ilyen név még az 1946. évi lakók között is fellelhető. E családot lehet tehát a legősibb rákosi családnak tartani. A várfal mellett a dombon még 8 lakó

²⁸ Nagy Oklevéltár. I. köt. No. 146.

²⁹ GyPL: Capsa D. Fasc. V.

bírt házat. A házak közül 3 nemesi, vagyis adózásra nem kötelezett volt. Ezeket a Körtvélyesi, a Heresenczy családok és egy Olrechányi nevű a püspökségi orvos birtokolta.

Van községháza, amely azelőtt plébániaház volt, de amióta a bíboros püspök a község segítségével új plébániát épített a templom mellett, az előbbi a földesúr községházának engedte át.

A püspöki kúriát Draskovich bíboros alapjából építette újjá.

A püspökségnek saját gazdasága feküdt itt, amely 18 hold szántóból, 38 kaszálónyi rétből és egy szőlőből állt.

A census, vagyis a gabonakilenced megváltása minden negyed telekre nézve 47 krajcár. Minthogy 3 krajcár 1 dénárral ért fel, az egész census 8 font és 40 dénárt tett ki. Élelmiszert a község csak a püspök helybenlakása esetén adott és pedig a prokurátor meghagyása szerint.

A halászati jog a patak két ágán, tehát a Malom-patakon is a püspökséget illette. A Fertőben ki-ki szabadon halászhatott, azért minden pénteken két libre halat kellett beszolgáltatnia.

A robot a következő volt: a püspök rákosi és soproni házához minden munkát a község adott. A jobbágyoknak kötelességük volt munkát adni a szőlő, a szántó, a rétek és a kert műveléséhez. Szállítaniok kell a tizedborokat. Ezeket Sopronba, Bécsbe, Pozsonyba, olykor Szombathelyre is ők vitték, miképp a nemeseket is a megyei kongregációkra ők fuvarozták. A postát a zsellérek továbbították. Ezen kívül a községi kocsmáros köteles volt a püspökség 3 hordó borát évenként kimérni.

A kőfejtőben dolgozó kőfaragók egyenként évi 10 forintot fizettek. Ha a püspökségnek kellett a kő, azt a szokottnál olcsóbban számították.

Az urbárimban fel vannak sorolva a dülők nevei. Ezek a következők: Katzendorf, Neuberg, Untersatz, Obersatz, Untersauerbrunnen, Obersauerbrunnen, Kurzsauerbrunnen, Saubrunnen, Kurtzweingärt, Oberkreutz, Heiligenkreutz, Morigel, Podenweingärt, Rexgrund, Scheiben.

A tizedet a gabonanemük után a jobbágyok kepénként 5 és fél krajcárban, a zsellérek 4 dénárban fizették, a bort természetben adták.

A felsorolt adatok alapján a község akkori lakosságát 450-500 főre tehetjük.

Íme, egyszerre mennyi biztos adat, amelynek az előző korszakban való meglétéről csak sejtésekkel kellett megelégednünk.

A második fontos okmány Draskovich bíborosnak a jobbágyság részére 1587-ben kiadott privilegiumlevele. Ez az okirat az 1590. évi tűzvész alkalmával elégett ugyan, de a jobbágyközség kérésére Pethe Márton püspök 1604-ben újra kiállította. Ezt a privilegiumot a község 1630-ban II. Ferdinánddal, 1651-ben pedig III. Ferdinánd által megerősítette, de mivel királyi pecséttel egyik alkalommal sem látták el, a község kérésére III. Károly 1712. június 16-án megpecsételve újra kiadta egy, mintegy 30 oldalas okiratban, amely a vele kapcsolatos rákosi eseményeket is magában foglalja.³⁰

A privilegium Pethe Márton püspök kiadásában a következő 7 pontot tartalmazza;

1.) Az uraság boraiból 3, egyenként legfeljebb 10 urnás hordó bort kötelesek kimérni a községi kocsmában.

2.) A robotot csak Rákoson adják, Szombathelyen nem. Tartoznak évi 2 napot kaszálni, 2 napot aratni, továbbá 2 kijelölt szántót (in campo cervino) háromszor szántani, azokonkívül bevetni és az egy szőlőt teljesen megművelni. Ha ezen felül kívánnak tőlük munkát, azt az uradalom megfizeti.

3.) Adó és harmincad fizetéséből Sopronban fel vannak mentve.

4.) A gabona tizedet nem természetben, hanem pénzben fizetik ki.

³⁰ GyPL: Capsa D. Fasc. V.

5.) A zsirai gazdaság jobbágysai ne hozzák ide a terményeiket, hanem vigyék egyenesen rendeltetési helyükre, hogy ne kelljen minduntalan az ő munkájukat végezni.

6.) A vásárookra jövő kereskedőket és vevőket senki el ne fogja és szabad mozgásukban ne akadályozza.

7.) Szabadon használhatják a vassal beégetett jelvényt (Prandt) a hordókon, amellyel boraikat Csehországba vagy más külföldi országba szállítják a vevők.

A privilegium e pontjai emberségessé tették a rákosi lakók helyzetét, és ezekhez a püspökök alkalmazkodtak is egészen II. Draskovich Györgyig, aki eleinte szintén békében élt a rákosi alattvalóival, de később építkezéseihez és alapításaihoz sok pénzre lévén szüksége nagyobb követelésekkel lépett fel és éveken keresztül sok külön munkával sarcolta őket és sok ajándékot követelt. Az igazságtalan intézkedések ellen a község zúgolódott. Védekezésükben segítségükre jött a győri káptalan, amellyel szemben a püspök szintén sokat erőszakoskodott. Mikor tehát a káptalan a püspök ellen összes panaszait írásba foglalva feljelentést tett a pozsonyi országgyűléshez, egyszersmind felszólította a többi püspöki falun kívül Rákos mezőváros előljáróságát is, hogy ők is hasonlóképpen cselekedjenek. A rákosiak azonnal készek voltak ezt megtenni, és Tolnay János soproni ügyvéd által foglalták össze sérelmeiket. A feljelentést Oszwald János bíró, Tetter Péter, Spreizenbart György, Koller Márton, Larenbacher Mihály, Kaiser András és Rattl Mátyás esküdtek írták alá.

Részletesen kifejtették a panaszlevélben, hogy Draskovich püspök majdnem minden pontban megsértette privilegiumaikat és mód felett terhelte őket.

A Pozsonyban összegyülekezett rendek előbb meggyőződtek a szabályszerű kiváltságlevél meglétéről és tartalmáról. Azután a püspök részéről történt hatalmaskodásokat a rákosiak írásbeli mellékleteivel és szóbeli tanúskodások által bebizonyítottak látták és ezért pecsétes levéllel kötelezték a tárgyaláson jelen lévő püspököt arra, hogy a rákosiak jogait tovább ne merészelje semmibe venni, sem pedig a rákosi jobbágysokon a feljelentés miatt bosszút állni. A rákosiaknak magyar nyelven kiadott pecsétes levél aláírása 1647. május 1-jén kelt.

Draskovich az országgyűlés rendelkezését, amely a vele rossz viszonyban levő Lippay György prímás elnöklete alatt jött létre, igazságtalannak és földesúri jogaiba való illetéktelen beavatkozásnak tartotta, és mivel neki is voltak hatalmas pártfogói, kivált testvére, Draskovich János, aki akkor a nádori méltóságot töltötte be, erőszakos megtorlásra határozta el magát a rákosi jobbágysokkal szemben. Ahogy III. Károly összefoglaló pátense feljegyzi: 1647 Pünkösd táján a nádor katonáiból 80 huszárt Rákosra szállásolt be és azok eltartására 85 akó bort, 340 forint ára élelmiszert, 375 forint ára zabot és szénát vett el a községtől, és összesen 1052 forint kárt okozott a lakóknak. De ezzel még nem elégedett meg, hanem a következő év Nagyböjtjén újra 90 huszárt hívott Rákosra, ezeket hét héten keresztül itt tartotta, ami 2300 forint jogtalan kiadást rótt a község lakóira. A bekvártélyozott katonaság vigyázatlansága következtében 26 ház leégett, ami újabb 3000 forint kárt jelentett. Ugyanezen év június havában harmadszor is lovas és gyalogos katonasággal rakatta meg a mezővárost. Ezek a felgyújtott házakban megmaradt összes értéket elvitték, továbbá a félelemből ideiglenesen elmenekült jobbágysok házaik élelmét felették, a házak berendezését elhordták. Így ismét 1000 forintnál több kárt okoztak. Kiváltságlevelüket semmibe véve a nyáron 400 kéve gabonát vittek el tőlük. Ősszel, még a tizedszedés ideje előtt, 40 akó mustot a püspök Ramocsa Pál tisztartója által lefoglaltatott, így a mezőváros lakóinak újabb 160 forint kárunk lett. Mindezekon kívül még elvette a község tehénistállóját is.

Ezek bizony igen súlyos igazságtalanságok voltak és Rákos egész lakosságát nagy nyomorba döntötték. Minthogy Draskovich a győri káptalanával szemben is folytatta erőszakoskodásait, a káptalannal együtt Rákos is újra írásba foglalta az összes törvénytelenégeket. A rákosiak beadványát ekkor Koller Márton bíró és három esküdt írta alá. A panaszos beadványokat az 1648. szeptember 14-re összehívott nemzeti zsinat elé

terjesztették. Ez a zsinat Draskovich összes javadalmainak lefoglalását rendelte el. Mivel azonban a püspök a zsinat döntését nem akarta elismerni, a panaszok összességét az 1649. január 21-én összeült országgyűlés elé utalták, amely egy 19 tagú külön bíróságra bízta az ítélethozatalt. A külön bíróság Lippay György primás elnöklete alatt világi főnemesekből és egyházi főméltóságokból állt. Ez a testület 7 napi tárgyalás után Draskovichot 132.000 forint büntetésre, a felértékelte összes kár megfizetésére kötelezte. A bíróság Rákosnak az okozott károkért 6000 forint kielégítést ítélt meg és egyszersmind megítélte kártérítésként azt a 6000 forintot is, amit Esterházy László, Esterházy Miklós nádor fia vett kölcsön Draskovichtól.

A legnagyobbbrészt főnemesekből és főpapokból álló külön bíróság tehát elégtételt szolgáltatott a rákosi alattvalóknak saját földesurukkal szemben.

A feljelentésben itt-ott túlbecsült káruk tehát teljes egészében megtérült. Gondot okozott azonban a megítélt kárösszeg folyósítása. Esterházy László gróf egyelőre nem tudta az összeget visszafizetni. A község előljárósága ezen is segített. Vittnyédy István gazdag soproni ügyvédhez fordult, és leírva a mezőváros szorongatott helyzetét rábírták az ügyvédet arra, hogy az adóslevél átadása ellenében kifizesse nekik a 6000 forintot. Ezzel az összeggel azután megépítették a leégett házakat, kielégítették a kárvallottakat és a nyugalom ismét helyreállt a községben.

A szerencsés végzés igen megnövelte a községi előljárók tekintélyét, de egyszersmind felfokozta a jobbágyok önértékét is. Látva, hogy a törvény a szegény embert is védi, privilegiumaik birtokában kezdték kicsibe venni földesurukat, az 1650-ben meghalt Draskovichot. Bár Oszvald János bíró hálásan megígérte Lippay primásnak, hogy kötelességeiket ezután is lelkiismeretesen fogják teljesíteni, mégis az új püspöknek, Püsky Jánosnak csakhamar megsokasodtak jobbágyai elleni panaszai. Ekkor külön levélben figyelmeztette őket, hogy a két patakban ne halásszanak, mert érzékenyen megbünteti a kihágásokat. Néhányszor ki is szabott a tilalom ellen vétőkre 12 forint büntetést. A szabálytalanságok és engedetlenségek azonban szaporodtak. Püsky ekkor magyar nyelven pontokba foglalta a rákosiak hibáit. Ezek a következők voltak: megtagadták a Sopronba menő fuvarokat, vonakodtak továbbítani a postát, a püspöki erdőben fát vágtak, ott vadásztak és a lőtt vadat idegeneknek adták el. A pénteki haljárandságot nem adták meg, hanem azt eladták Sopronban. Több ízben kivágták a szőlőket és mint szántóföldeket adták el idegeneknek. Ha a Fertő túlsó partjáról halat szállítottak, nem az ispánnak, hanem a bírónak fizették a vámot. A végrendeletekben azelőtt 1 tallért hagytak a földesúrnak, most az is elmarad. Az árvák javait az esküdtek többször eltulajdonították, így mire az felnőtt, nem maradt semmije.³¹

A püspök nem elégedett meg a levéllel, hanem a vasvári káptalannak Pálffy Pál nádor által történő kiküldésével 36 tanút hallgattatott ki, akik harminc kérdésre felelve bizonyították, hogy az általa kívánt szolgáltatásokat Draskovich püspök előtt is mindig teljesítette a község népe. Lónyi János kanonok és Káldy István nádori ember az alábbi helyeken, s időpontokban végezték a kihallgatást; 1652. július 24-én Meggyesen, július 25-én Sopronban, július 28-án Rákoson, július 31-én Szentmargitbányán, augusztus 7-én a Vas vármegyei Meszlenben, mindig a tanúk lakóhelyén. A tanúk legnagyobb része valamikor Rákoson lakott, a legöregebbik közülük a Bocskay felkelés előtt két évvel élt a mezővárosban.

A terjedelmes jegyzőkönyv nem is annyira azért érdekes, mert egy csomó rákosi lakos és három volt tiszttartó (Nagy György, Fencsey Mihály és Károlyi István) bizonyították a kívánt szolgálatoknak a múltbani teljesítését, hanem azért, mert a tanúvallomásokból az akkori helyi viszonyokra kapunk érdekes felvilágosításokat. Közülük itt csak a bíraskodásra vonatkozó dolgokat iktatjuk ide, a többit alkalomadtán említjük.

A tanúvallomásokból kitűnik, hogy a községi bíró felett az intéző ítélkezett. Ha rosszul vezette hivatalát, az keményen meg is büntette. Így tett valami komolyabb kihágásban Buday intéző Koller bíróval szemben, akit a kastélyban megveretett és a kalodába záratott. Ugyanezt

³¹ GyPL Capsa D. Fasc. I.

1629-ben Fenesy tiszttartó is meg akarta tenni Csanaky Mihály bíróval, amiért az a kocsmában Baksay Péter molnárnak a fejéhez vágott egy kancsót teli borral. De mivel mindenki, még Baksay is könyörgött, megkegyelmezett neki. Előtte Welei intező Parer Fayt bírót, aki a soproni út mentén állott fákat kivágatta és belőlük a Fertőn túli lakóknak adott el három szekérrel, megpirongatta és csúnyán lehorzta.

A tanúk közül a legrégebb Rákoson szolgáló emberek is vallották, hogy a községnek a piactéren tömlőce volt – ez a piac a községháza és az uradalmi malom között terült el –, de pellengér nélkül. A község a XVI. század 30-as éveinek elején új börtönt építtetett ugyancsak a piactéren, de azt a föld alá tette, fölébe pedig tornyot helyezett, ami nem volt más, mint a most is álló pellengér. Az bizonyos, hogy 1628-ban még a régi börtön mellett egy szilfához kötötték a bűnözőket. Az új börtönt és a pellengért a község vezetői kezelték, ők zárták el *“kapitányuk”* által a kihágókat, vagy ítélték őket pellengérré.

Püsky adott ugyan ki 1651-ben is új urbáriumot, de azt az említett jegyzőkönyv alapján 1653-ban a pozsonyi Magyar Kamarával újra kiállította, hogy annak nagyobb tekintélye legyen a jobbágyok előtt.³² Az új urbáriumban annyi változás történt, hogy akkor már 25 hold szántója volt az uradalomnak, a 38 kaszáló kiterjedésű rét viszont megkevesbedett 32 kaszálónyira.

Továbbá azt az érdekességet találjuk benne, hogy fel vannak véve a zsirai és himódi birtokok adói és decimái is. Kitűnik, míg a rákosiak a kilenced megváltása címén összesen 57 forintot, addig a zsiraiak 261, a himodiak 125 forintot fizettek, decima címén pedig a két község 140 mérő búzát, 223 mérő rozst, 20 mérő árpát és 81 mérő zabot szállított le, amíg a rákosiak pénzen most is ugyanolyan áron válthatták meg a természetbenieket, mint ahogyan azt az 1587. évi urbárium előírta.

A jobbágyok ekkor 48-an voltak. Ők összesen 28 egész és egy negyed telket bírtak. Közöttük három nemes volt: Maróczy László, Poky Ambrus és Hajas Mátyás. A jobbágyok sorában újabbkori nevek nem fordulnak elő, a zsellérek között szerepel Spreizenbarton kívül egy Hosiner nevű is, akinek leszármazottai ma is élnek a községben. 42 házzal bíró lakó volt, további 6 házzal bíró ember a völgyben lakott.

Püsky a jobbágyok rendetlen magaviselete miatt nem szerette Rákost és inkább Kesző várában töltötte szabadsága idejét.

Utóda, Széchenyi György püspök sokat tartózkodott Rákoson, familiáris egyetértésben élt alattvalóival, és nekik új templomot is építtetett. Az ő püspöksége idején azonban a török Bécs felé vonulásakor 1683-ban a legválságosabb hónapok szakadtak a községre.

Köprülü nagyvezír közeledtére Széchenyi püspök ládába rakatta a kastélyban őrzött egyházi és családi kincseit, minden készpénzét, és azokkal Bécsbe menekült. A kastély pincéjében tárolt borait rákosi jobbágyainak ajándékozta, akik a püspök távozása után nagyokat ittak egészségére, sőt az egyik soproni krónikás írása szerint megfelelő mennyiséget juttattak a soproni várórségnek is.

A tivornyát csakhamar felváltották az előnyomuló törökök szörnyű öldöklései és pusztításai. Sopron városa, amely önként megnyitotta kapuit és Thököly csapatainak megszállása alá került, falvaival együtt salva quardiát kapott, de Rákos mint egyházi földesúr birtoka menedékjogot nem kaphatott. Az előrenyomuló hordák júliusban elérték a községet. A kastély berendezését és készleteit a schwechati táborba vitték el. A püspök soproni házából is 160 mérő gabonát kellett oda szállítani. A kastélyt, az újonnan épített templomot, a község házainak nagyrésztét felgyújtották, az egészséges férfiakat részben szállításra kényszerítették, a többi az asszonyokkal és a gyermekekkel együtt rabszíjra fűzték és a Bécs környéki táborba vitték. Augusztus vége felé onnan útnak indították őket Törökország felé, miután előbb az öregeket és betegeket a Bécs előtti Favorita nyaraló kertjében lemészárolták. Ugyanannan a török ezen alkalommal 6040 férfit, 11.215 asszonyt, 14.992 leányt és 26.093 gyermeket vitt ki

³² GyPL: Capsa D. Fasc. II.

az országból.³³ Voltak kevesen a rákosiak közül is, akik időben Sopronba tudtak menekülni. Siralmas állapot tárult a szeptember 14-e után visszafelé özönlő törökök nyomán otthonukat kereső néhány család szeme elé.

A helyreállító munkálatok a következő évi termés betakarítása után ugyan megindultak, de azt most már nagyrészt más, mindenfelől idetelepedett jobbágyok és mesteremberek végezték. A plébániának van egy 1690-ben megkezdett anyakönyve, amelynek megégés és elázás által nehezen kibetűzhető nevei majdnem teljesen más lakókat tüntetnek fel, mint az előző jobbágy felsorolások az urbáriumban. A régi eltűnt családok helyébe újak léptek és folytatták az előző generációk életét. Az új családok néhány horvátot leszámítva most is túlnyomóan németek voltak.

A kastély még 1687-ben is pusztult állapotban volt, amit bizonyít Preiner soproni polgármesternek a tanács előtt tett indítványa, hogy engedjék érdemei elismeréséül letelepedni Széchenyi püspököt a városban, mert nincs hova lehajtsa fejét. Az 1690-es években azután helyreállott Rákoson is a normális élet. Széchenyi bőkezűségéből megépült a kastély és a templom, kiépült a község és lassan rendes kerékvágásába jutott a gazdasági élet.

Az 1700-as évek elején, a kuruc háborúk idején ismét sokat szenvedett Rákos. 1704-től 1710-ig évenként váltakozva jártak itt hol a kurucok, hol a labancok, és a katonák eltartására mindkét részről követelt súlyos hadiadók és termények teljesen kiuzsorázták a lakosságot. A kurucok soproni ostroma idején sok rákosi jobbágy küzdött a város védői között és vitéz magatartásukat dicséretileg említi a soproni tanács jegyzőkönyve is.

Alig csillapult le a háború zaja, amikor 1712-ben ahogy országszerte, úgy itt is a pestis pusztított. 1713-ban festette meg a község Szent Kajetán fogadalmi képét és tette augusztus 7-ét, a Szent emléknapiját fogadalmi ünneppé.

1728-ban elemi csapás zúdult a községre, amikor egy eszelős asszony vigyázatlansága következtében tűzvész ütött ki, amely majdnem az egész települést elhamvasztotta. Ekkor égtek el az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben emlegetett régebbi anyakönyvek is.

A jó termések következtében hamarosan eltűntek a károk nyomai és a békés idők beköszöntésével jobb helyzetbe került a mezőváros lakossága.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a felszabadító háborúk és az ország felépítése sokkal nagyobb áldozatokat követeltek az országvezető nemességtől és velük együtt a jobbágyoktól, mint az előző korszakok. Terhesebb lett a robot és megnövekedett a más szolgáltatás is. Szemléltetően mutatja ezt a község 1745. évi urbáriuma.³⁴ Az uradalom ugyan most sem gazdálkodott az előző évszázadinál nagyobb területen, de robotban munkálták most már az összes szántót meg. Ezért a 21 és fél sessiot kitevő jobbágyok ekkor már hetenként egy napi, két igásállattal teljesítettek robotot. A zsellérek, akiknek nem volt fogatuk, hetenként két napi munkát adtak, a föld nélküli házasok pedig évi 12 napot dolgoztak. Az uradalom 7 tehén és 300 juh számára istállót építtetett velük.

Az évenként beszolgáltatandó élelmiszer is sokkal több volt mint az előző időkben. Minden háznak 6 tojást, 1 kakast és 1 csirkét, valamint egy icce vaját kellett leadnia. Ezen kívül az egész község még 34 ludat is adott az uradalomnak. Összesen 118 ház volt, így a leadott tojás a fenti évben 408 db-ot, a kakas és a csirke 11 db-ot, a vaj 59 iccét tett ki. A robot megváltását 400 forintban állapította meg az urbárium, csak a kaszálás megváltása 100 forintba került.

Az urbárium kiadása után 100 évig, 1848-ig apróbb eseteken kívül nem értesülünk sem nagyobb eseményekről, sem nagyobb panaszokról. A község élete tehát nyugodtabban folyt, kivéve az 1809. évi francia táborozást, amikor is hatalmas hadisarcot róttak ki a községre mind állatokban, mind pedig terményekben és pénzben. Azután pedig minden községre 1000 forintot vetett ki a bécsi kormány. Viszont a devalvációt aránylag

³³ *Mohl Adolf*: Törökvilág Kismarton vidékén 1683-1699. Sopron, é.n. 36.

³⁴ GyPL: Capsa D. Fasc. VII.

nyugodtabban vészelt keresztül a lakosság, mert értékei nem annyira pénzben, mint inkább természetben voltak.

3.) A mezőváros kormányzása és belső ügyei

Említettük, hogy a község meglakulásától kezdve az uradalom az általa kijelölt bíró és néhány esküdt által igazgatta a jobbágyközség ügyeit. Ez a kezdetleges állapot 1582-ig tartott, amely évben Draskovich bíboros megszerezte Rákosnak a mezőváros (*oppidum*) kiváltságát. A mezővárosi kiváltság a község kormányzatának szélesebbkörű önrendelkezési jogát jelentette. Most már a jobbágyság szabadon választotta a bírót meg az esküdteket, akiknek a száma a szükséglet szerint nagyobbodott. Az 1647. évi panaszos beadványt pl. a bírón kívül 6 esküdt írta alá. Az uradalom képviselője azonban jelen volt az előljáróság választásán, a megválasztott bírót megerősítette, vagy esetleg vissza is vetette. Az 1652. évi jegyzőkönyv egyik tanúja kiemelte, hogy az intéző vagy ispán részt szokott venni az áldomáson is.

A bíró az esküdtekkel együtt végezte a község igazgatását. Fel volt közöttük osztva a robot és a szolgáltatások kijelölése, a szegények és árvák ügyeinek intézése, egészségre, tűzveszélyre, rendre történő felügyelet. A felelősségrevonás és a büntetés a bíróra hárult. Most már nemcsak bagatell ügyekben, hanem a főbenjáró büntetéseken kívül minden kihágásban ítélkezett az esküdtek bevonásával. Külön *“kapitány”* is rendelkezésére állott.

Már a középkortól kezdve szívesen látta az uradalom, ha a jobbágyok a kijelölt erdőterületekből irtásföldeket csináltak és azokat szőlővel beültették. Ezek a vételár lefizetése mellett a jobbágy tulajdonába mentek át, s azokkal ő szabadon rendelkezett. Nemcsak egymás között, hanem idegeneknek is eladhatták a földeket, és az eladást a bíró előtt bonyolították le. Az uradalomnak csak utólag kellett jelenteni a változást a lajstromozás végett. Az említett jegyzőkönyvben 4 tanú is szerepel, aki maga is ilyenformán vett szőlőt a községben. Az uradalom hegyvámot állapított meg a szőlőkre, amit a hegymesterek kezeltek. A hegymestereket az uradalom jelölte ki.

A község vezetőségének szélesebb önkormányzatát az a tény is kiemeli, hogy amíg azelőtt nem volt községháza, hanem a mindenkori bíró házában intéztek mindent, most már Draskovich bíboros jóvoltából községházához jutott az előljáróság, amikor az új plébániaház építésével a felszabadult régi plébániát a püspök a község tulajdonába engedte át. Azóta a mai napig e házból kormányozzák a községet, de természetesen a ház azóta többszöri átalakítást ért meg.

A községnek azonban külön jegyzője még nem volt, ez csak a múlt századbéli kiegyezés utáni idők vívmánya. Akkor még az összes írásbeli munkát: adóösszeírást, beadványokat, jelentéseket az iskolamester készítette, akit a felfogadással erre is köteleztek. Ő ezekért a községtől meghatározott természetbeni szolgáltatásokat, magánosoktól pedig számszerűleg megállapított díjazást kapott.

A lakosság, nevezetesen a jobbágyok és zsellérek életét a mezei munka töltötte ki. Az év 365 napjából a saját háza, kertje és földjei megmunkálására 160-180 napot fordíthatott. Az ígás és kézi robot, a kastélybeli munka, a borszállítás újabb 100-120 napját foglalta le, 85-95 napját pedig pihenéssel, ünnepléssel tölthette.

A telkes jobbágyok birtokának nagyságát pontosan nem lehet megállapítani, de néhány, a XIX. század elejéről fennmaradt egyéni földkimutatásból következtetni lehet arra, hogy akkor az egész telek 24-25 holdat tett ki. Ekkor 40 és fél egész telek volt a rákosi jobbágyok birtoka. Az évben, amikor Draskovich szakácsa, Lakits Mihály nemesi birtokát kapta, az 21 hold szántóból és 4 nagy rétből állott, 4 szőlőn kívül, a malom egy egész sessioja 29 holdat és 4 rétet foglalt magába és még egy szőlőt is. Az egész telek tehát régebben mintegy 40 holdat tett ki. Ennek természetesen csak felét vagy negyedrészt bírta egy

jobbágy, mert néhány féltelkest leszámítva nagyjából negyedtelkes jobbágyok voltak. A telkek nagyjából szántóból állott.

A régi jobbágyok 2, később 3 nyomásos gazdálkodási rendszer szerint művelték földjüket. A kétnyomásos abból állott, hogy a dülők kijelölése szerint a szántók felét gabonatermesztésre használták, a másik felét pedig parlagon hagyták, hogy a földek a gyom beszántásával erősödjenek. A háromnyomásos gazdálkodásnál a földeket egyrészt téli, a másik részt tavaszi vetéssel művelték és csak a harmadik rész maradt parlagon. A földek parlagon hagyásával tehát megkönnyebbült a gazdálkodó munkája.

A földeket háromszori, tavaszi, nyári és őszi szántással készítették elő és az állattartás a földek trágyázását is lehetővé tette. Gépek hiányában a föld megmunkálásánál a vasalással ellátott vaseket, tövisboronát, kapát, ásót, és az aratáshoz kaszát és sarlót használtak. Mindez a maihoz képest sok testi erőfeszítést igényelt, de a jobbágy szerette földjét és szívesen végezte a nyolc óránál sokkal több napi időt megkövetelő munkáját. Különösen nyári időben alig jutott néhány órányi pihenő, míg viszont a téli hónapok rövid napjai alatt új erőt gyűjthetett a nyári munkák elvégzésére.

Ha jó volt a termés, a fölös részét eladhatta, nevelt állatai egy részét vásáron értékesíthette. Borát – ha maga nem itta – a községi kocsmában mérték ki, vagy rákosi beégetett jeggyel ellátott hordókban Alsó-Ausztriába, Morvaországba szállíthatták. A megélhetését könnyíthette a sertés és baromfitartás, és különösen a XVI. századtól elterjedt házi kertészet is, amely a káposzta, sáfrány, hagyma, majoranna és petrezselym mellett az akkor már Itáliából elterjedt másnemű főzelékféléket is meghonosította. A kertészet fogásait az uradalmi kertésztől tanulták a háziasszonyok, akik ott robotban segítettek és onnan kapták a mák, saláta, répa, uborka, tök stb., meg a virágok magvait. Nagyban hozzájárult a megélhetéshez a halászat is, amit a Fertőn kijelölt parcellákban űzhettek. Ilyenformán a jobbágyok táplálkozása változatos lehetett.

A jobbágy a téli hónapokban tüzelőjét az uradalmi erdőből szerezte be. Az 1652. évi jegyzőkönyv több tanúja határozottan említette, hogy épülethez, fűtéshez az uradalom mindenkinek adott az erdőből.

Így a jobbágnak kiadása az adón kívül legfőképpen ruházatra, lakásberendezési tárgyakra, szerszámokra szorítkozott. Ezeket vagy a közöttük megtelepedett, céhbe nem tartozó mesteremberektől, vagy a soproni és községbeli vásárokon szereztek be. Általában nem lehet a rákosi köznép sorsát az egyéb hazai jobbágyokéval összehasonlítani, ezek felett sokkal előnyösebb helyzetben volt, mert a nyugati vég sokkal kevesebbet érzett a török háborúból, messzebb esett a zajos közlekedési útvonalaktól és szerencséje, hogy egyházi földesúr alá tartozott, aki nagyobb megértéssel volt irányában, mint sok erőszakoskodó, vagyont harácsoló világi főúr és kivált a köznemes földbirtokosok.

A fennmaradt urbáriumok tanúsága szerint a rákosi köznépre a robot nem nehezedett olyan súlyosan, mint sok más helyen. A rákosi uradalom nem végzett olyan belterjes, allodiális gazdálkodást, mint a magyar uradalmak általában. Egészen a jobbágyság felszabadításáig alig volt az uradalomnak egy egész teleknek megfelelőnél nagyobb saját birtoka, itt is csak 2 szántót művelt a jobbágyság egészen, a többinél csak segédkezett. Szőlőt is csak egyet (Satz) volt köteles művelni. Ha a roboton kívül több munkára is szükség volt, azt több feljegyzésből kitűnően napszám ellenében végezték, ami az itt megtelepedett kevés földdel bíró zselléreknek és föld nélküli házasoknak nyújtott megélhetési lehetőséget.

A lerovott munka jelzésére ércből készült, pénz alakú jegyeket használtak egy időben a győri püspöki uradalmakban.

Az uradalom birtokához nagyobb területű rétség is tartozott, amit a jobbágyok robotban kaszáltak. A XVIII. század végén ez a robot is megszűnt, mert az uradalom a rét

nagy részét bérbe adta a jobbágyoknak. Így 1829-ben pl. a tóparti réten 20 egész kaszálót egyenként 7,45 forintért, 50 fél kaszálót 3,52 forintért adtak bérbe.³⁵

A mezőgazdasági roboton kívül tartozott a község népe a kastély körüli munkákat is elvégezni, és köteles volt a kastély és a soproni püspöki ház újjáépítéséhez, tatarozásához minden munkát megadni. Ez utóbbira természetesen csak időnként került sor. Így a soproni házat Dallos püspök idején, 1629-ben építették újjá a rákosiak, a kastélyt pedig Széchenyi, Kollonich, Keresztély Ágost és Zichy püspökök idején építették ki, vagy renoválták. Ezekhez a munkát legnagyobb részben a rákosiak adták, de néha más püspöki uradalmakból is rendeltek ide segítséget.

Különleges terhelést jelentett a rákosiak számára a tizedborok Sopronba, vagy más messzefekvő eladási helyekre szállítása. Ha meggondoljuk, hogy Sopronba évi 600-1200 akó bort is kellett szállítani, Bécsbe, Pozsonyba pedig 100 akót, ez bizonyára sok napszámot és sok fuvarot vett igénybe a téli hónapokban. A Püsky-féle jegyzőkönyv vallomásai szerint, ha a kijelölt jobbágy nem tudta személyesen teljesíteni a szállítást, maga helyett mást állított és azt fizette. Amennyiben a saját fogatja foglalt volt, akkor a szállításra lovat, kocsit kért kölcsön. Az egyik tanú szerint az ő kölcsönbe adott lova az útközben megdöglött és annak árát természetesen a jobbágyoknak kellett megfizetnie.

A robot által is terhelt, megfeszített testi munkát abban az időben sokszor megszakították az ünneplésnek, pihenésnek és a szórakozásnak napjai. Az egyházi és a világi kormányzat olyannyira össze volt nőve, hogy a vásárnapok és ünnepek mindig teljes munkaszünetet is jelentettek. A középkor vége óta az ünnepek száma erősen növekedett, és 35 olyan ünnep volt az évben, amely csak esetleg esett vásárnapra. Sem a törvény, sem a nép keresztény felfogása nem engedte meg, hogy e napokat munkával töltsék. Ilyenkor a délelőtti és kora délutáni istentiszteleteken történő részvételen kívül a fiatalok játéka, a családi összejövetelek és a kocsmái találkozások töltötték ki a napot. Varrni, nagymosást végezni, disznót ölni, fákat vágni nem volt szabad és a gazda délután legfeljebb szerszámait javíthatta, vagy tisztogathatta, illetve a megérett gyümölcsöt szedhette le a kertjében.

Munkaszüneti nap akkor nemcsak a most is fennálló 15 ünnepnap volt, hanem az összes apostolok és evangélisták, azután Szent Mihály, Szent Anna, Szent Lőrinc, Szent Miklós, Aprószentek, Szilveszter pápa, valamint Húsvét és Pünkösd harmadik napjai is mindaddig, amíg az ipari termelés növekedésével XIV. Kelemen pápa 1771-ben 18 kivétellel el nem törölte azokat. Jellemző, hogy az ünnepek eltörlése egyáltalán nem talált tetszésre a köznépnél, sőt zúgolódtak e rendelkezés ellen és a püspökök utasítására a papságnak ismételt meg kellett nyugtatni őket.

Az ünnepek az egész évben szétszórva estek, mégis úgy, hogy november 1-jétől március végéig, tehát a téli hónapokra esett az ünnepeknek majdnem a fele, míg a tavasz, a nyár és az őszi idejében aránylag ritkább volt az ünnep, de az is mindig jólesett a földmunkában kifáradt jobbágyoknak. Az egyház tehát ünnepeivel nagyban enyhítette és változatosabbá tette az egyhangú munkás életüket és elsősorban lelki, de testi felüdülést is juttatott nekik. Az ünnepek sokaságát és a munkaszünetek szigorú betartását is tekintetbe kell tehát venni, ha tisztán akarjuk látni a jobbágyok valós helyzetét.

Az, hogy a világi hatóság mennyire szigorúan vette a vásárnapok és az ünnepek munkaszünetét, azt mutatja a már "felvilágosult" korban, az 1790-es években az a többször is kiadott munkaszünetet szabályozó általános rendelet, amely 6 nagy ünnepen (Karácsony, Pünkösd, Húsvét, Úrnap, Gyümölcsoltó- és Kisboldogasszony napján) semmiféle üzlet nyitvatartását sem engedélyezi, vásárnapon és a többi ünnepen legfeljebb reggeli 9 óráig engedélyezi az élelmiszerek, délután 4 órától kezdve pedig a só, gyertya, dohány árusítását. Mindkét időpontban megengedi a vendéglők és kávéházak nyitvatartását, de eltiltja a kártyázást. Egész nap nyitva csak a gyógyszerész és a fürdő lehet. Kézi munkát azonban sem

³⁵ Rákos Plébánia Levéltára, IX. csomó

iparosnak, sem földművesnek nem szabad végeznie, kivéve, ha valamely általános érdekű szükség esetén azt a község plébánosa engedélyezi. Ezen kívül szekerek, targoncák használata, sőt puttonyok hordása is tiltott dolog.

Rákos község népének élete természetesen nem volt mindig olyan egyhangú, ahogy azt fentebb vázoltuk. Sőt alig volt nemzedék, amely súlyos megpróbáltatásokat ne szenvedett volna. A törökök háromszori felvonulása Bécs ellen (1529., 1532., 1638.), a felszabadító hadjáratok hadseregeinek felvonulásai és komoly adóztatásai, a Bocskay és Bethlen felkelése, a francia hadjárat, Draskovich püspök hatalmaskodásának évei, a kurucok évekig tartó portyázásai, az 1644., 1679., 1712-1715. évi pestis, az 1831. évi kolera járvány, a többszöri hatalmas tűzvészek, a száraz esztendők rossz termése, mind hozzájárultak ahhoz, hogy minden nemzedék a rendesen felül bőségesen kivegye részét a szenvedésekből, és megfeszített erővel kezdje újra és újra a megélhetésért folytatott harcot.

A fentebb érintett tüzesetekkel rá kell mutatni, hogy a község a régmúlt időktől kezdve vízhiánnyal küszködött. A Fertő partjának három forrása elég messze esett. A Rákos-patak mély szakadéokban folyt, a dombon élő lakosság keze ügyében tehát nem volt víz. Közönséges használatra is aránylag messziről kellett vizet hozni, annál nehezebb volt a helyzet a tüzesetek alkalmával. Ilyenkor csak egy csepp volt az a víz, amit a kádakban, hordókban mindenhol tartani kellett. A házak falai ugyan kőből épültek, de födémük fából készült, s az épületeket a legtöbb helyen náddal, esetleg faszindellyel fedték. Egy-egy nagyobb tűzvész tehát végigpusztított a községen és elhamvasztotta a lakosság értékeit. Ilyen hatalmas tűzvész pusztított itt 1590-ben, azután a Bocskay felkelés alkalmával, a törökök átvonulásakor 1683-ban. 1728-ban egy gyújtogatás következtében 68 ház pusztult el. Nagyobb tűzvész volt az 1770-es években, azután 1796-ban is. Ez utóbbi indította Fengler József püspököt arra, hogy a tűzoltás megkönnyítésére a kastély korábban létező kútja után a dombon is kutat furasson. 1797-ben sziklák repesztésével és kitarató munkával sikerült is a községi vendéglő udvarán egy bővízü kutat állítani, amint ezt ott a márványtábla felirata máig hirdeti.³⁶

Habár idővel több helyen készült még kút a községben, ez sem tudta megmenteni a helységet az újabb leégéstől. 1843. július 27-én a vörös kakas újra végig repült a házorokon és több mint 100 házat elhamvasztott. A kárvallottak nagyrésze azonban ekkor már biztosítva volt a bécsi Biztosító intézetnél, amely 63 károsult félnek összesen 8718 forint biztosítási díjat fizetett ki.

A mai értelemben vett egészségügyi gondozásról ebben az időben természetesen nem lehetett szó. Bizonyára ahogy másutt, úgy itt is kuruzslással, ráolvasással, kipróbált gyógynövények használatával iparkodtak védekezni a betegségek ellen. Orvoslásról először 1592-ben van szó, t.i. Kutassy püspöknek volt egy Obrecsányi nevű orvosa, aki Kutassy Esztergomba távozása után is itt maradt. Hatóságilag nálunk az egészségügy fejlesztése csak a XVIII. században indult meg igazán, amikor gondoskodni kezdtek a felcserek, orvosok, bábák kiképzéséről. Rákoson Hoffuri János volt az első fürdős és sebész, aki 1736-ban itt telepedett le. Utóda Richter Ágoston kirurgus lett. Ő egyetemi kiképzésben részesült. Richter 1773-tól 1805-ben bekövetkezett haláláig működött a községben. Azután Sopronból jártak ide orvosok, közöttük Salmutter József, majd a szabadságharcot követően Schummel János telepedett le és a következő századfordulóig gyógyítgatta itt a beteget. Bábát, és pedig vizsgázott bábát először 1789-ben alkalmazott a község Filipitsch Erzsébet személyében. Azután Wallner Anna, Hopfingerné, Nillerné és Rimpfl Erzsébet működtek itt 1823-ig mint bábák. A későbbiek közül Filipitschné Giefing Erzsébet nevét jegyezték fel.

A község népének rendbentartása, a gazdasági ügyek vezetése, a község érdekeinek az uradalom követeléseivel történő összeegyeztetése legfőképpen a bíró vállaira nehezedett, akit

³⁶ A felirat így szól: Oppido Rákos frequentibus incendiis vastato a saeculis frustra cupitum perrupto sano sumptibus suis labore pertinaci primus aperuit Josephus Fengler praesul Jaurinensis 1797. [Magyarul: A gyakori tűzvészek által pusztított Rákos mezővárosának, amit századok hasztalan vártak, sziklák robbantásával, kitarató munkával saját költségén először nyitott (kutat) Fengler József győri püspök 1797-ben.]

két évenként, és pedig Szent György napján szoktak választani. Rátermetten embernek kellett lennie, és ha ilyen a jobbágyok között nem akadt, úgy a zsellérek közül is választottaák. Érdemes tehát feljegyezni azok nevét, akik a bírói hivatalt viselték.

Az első ismert bíró nevét 1567-ből egy végrendelet örökítette meg számunkra. Flantz András volt a neve és mint tanú írta alá Hikles asszony végrendeletét.³⁷

A mezővárosi rang megszerzése után a bírók közül ismerjük Oswald J[ános]t 1592-ből, Kalteneget 1611-ből, Csanaki Mihályt 1629-ből. A század 40-es és 50-es éveiben ismételten Oswald János, Tetter Péter és Koller Márton vezették a hivatalt. 1691-ben Junghorn Andrást, 1695-ben egy Möllertz nevűt találunk a bírói székben.

A XVIII. században:

- 1700-ban Platthuber György, ő többször is viselte e hivatalt,
- 1728-ban Hörmann János,
- 1731-ben Maschitz György, ő összesen 16 évig volt bíró,
- 1737-ben Bosch András,
- 1741-ben Kummer János, többször is viselte e hivatalt,
- 1745-ben Palkovich Pál,
- 1746-ban Guthmann István,
- 1753-ban Vintzi Mátyás, ő 1760-ban is bíró volt,
- 1756-ban Peyer Fülöp,
- 1762-ben Horváth János,
- 1774-ben Steiner Márton, ő ezután még többször is viselte a bírói székben,
- 1776-ban Kikovácz Mihály,
- 1781-ben Schinagl József, ő még majd két alkalommal lesz bíró,
- 1784-ben Kaltenecker Jakab,
- 1792-ben Joch Mihály,
- 1794-ben Frischmann József viselték a bírói tiszteletet.

Közülük Vintzi Mátyás ellen panaszok merültek fel. Szentkereszty Pál provizor egy leveléből értesülünk arról, hogy zsarnokoskodott a jobbágyok felett, a kihágásokra mindig a legnagyobb büntetést szabta ki, a börtönből újra kihurcolta az elítélteket, szidta és verte őket. Ivásban nem tudott mértéket tartani, a községi pénzekről sem tudott elszámolni. A községbelieket egészen megfélemlítette. Nem is volt maradása a bírói székben s távozását követően a pártfogója, Stemmer plébános is hamarosan más plébánia után nézett.³⁸

A következő században 1848-ig a következőket bírókat ismerjük:

- 1800-ban Babits Mihály, aki többször is volt bíró,
- 1802-ben Gollner Mátyás,
- 1803-ban Felber Pál, ő később még négyszer viselte e hivatalt,
- 1805-ben Huber Péter,
- 1808-ban Udalutsch Mihály,
- 1811-ben Steiner György, aki 1816-ban bíróként halt meg,
- 1817-ben Hermann Jakab, aki többször is viselte e hivatalt,
- 1819-ben Padutsch Mátyás,
- 1821-ben Schinagl György ismételen,
- 1823-ban Horváth Mihály, ő többször is volt bíró,
- 1839-ben Kikovácz Mihály,
- 1839-ben Palkovits Ferenc, aki korábban is volt már bíró (ismételten),
- 1842-ben Tandl János,
- 1846-ban Babits József,

³⁷ SL: SVL:Testamenta Lad. N. Fasc. I. No. 6.

³⁸ Rákosi Plébánia Levéltára, II. csomó.

- 1848-ban Violitsch Mihály, aki még később is viselte a bírói tiszteletet.

4.) Különleges intézmények a község szervezetében

A mezőváros szervezetéhez tartozott még néhány intézmény, aminek léte tarkította, változatosabbá tette a jobbágyközség életét, amelyekről éppen ezért külön kell szólnunk. Ezek az alábbiak voltak: a községi kocsmá és mészárszék, az iparosok és a halászat, a malmok és a kőfejtők.

a.) A községi kocsmá és mészárszék

Az ún. regálé jogokhoz – amiket a földesurak és városok élveztek – tartozott már az Árpádok idejétől kezdve az italmérés és húsvágás joga. Ezt a földesurak rendszerint kocsmáépület emelésével és mészárszék létesítésével gyakorolták. A kocsmáltatás meglétét először Draskovich bíboros urbáriuma említi, ami természetesen nem azt jelenti, mintha előtte nem lett volna ilyen a községben. A tág, és gyűlésteremmel (táncsteremmel) ellátott épületet a földesúr építtette a község számára, amiért a kimért borok után az ún. cseppénzt, a kimért állatok után a vágási illetéket kapta. A község előljárósága, a bíró és az esküdtek rendszerint idegenből fogadtak kocsmárost és mészároost, akikkel bérleti szerződést kötöttek. Sokszor a kocsmát is, a mészárszéket is egy család vezette. A bérleti szerződésekben ki volt kötve, hogy köteles volt a bérlő évenként 3 db, egyenként 9 akónál nem nagyobb hordó bort az uraság pincéjéből kimérni. Azontúl egész éven át a jobbágyok borát tartozott mérni. Ez nagy előnyt jelentet a lakosság számára, mert hiszen Rákos határában sok volt a szőlő és a sokszor 4000-10.000 akóig menő bort idegenben aligha tudták eladni. A Püsky-féle jegyzőkönyv vallomásai szerint volt idő, amikor a bíró a bor pintjét 1 krajcárral magasabban mérette, és ez a többlet az előljáróságé lett. Károlyi István intéző ezt a gyakorlatot hivatala idején nem engedte meg. A kocsmáros maga alkudott meg az átvételi árról a jobbágyokkal.

A mészáros köteles volt azon szarvasmarhák, sertések és juhok húsát kimérni, amiket az uradalom és a jobbágyok neki felkínáltak, és amiket nem vásáron értékesítettek. Az imént említett tanúvallomások szerint az uradalom is mindig megfizette azt a húst, amit a mészárszékéből vitetett. Viszont ugyanezen vallomásokból értesülünk arról, hogy a levágott szarvasmarhák nyelvét mindig a bíró kapta.

Amióta Rákos mezővárossá lett, a kocsmái épület – amelyben átutazó kereskedők, hatósági emberek szállást és ellátást kaphattak – mindig az első iskolaépülettel szemben emelt hatalmas ház volt és maradt a legújabb időkig. Viszont a mészárszék Draskovich idejéig az első iskola helyén állott, később innen áttették a község piacának közepére. Az épület ma már nincs meg, de jeges pincéjét termékei őrzésére ma is használja a zöldségüzlet és a húskimérő üzlet. Régebben ott vágták az állatokat is. A múlt század második felében a község Fertő felőli oldalán a házak mögötti völgyben külön vágóhidat emeltek.

Végül álljon itt néhány kocsmárosnak és mészárosnak a neve, ahogy azokat az anyakönyvekből sikerült megállapítani. A legrégebb feljegyzett mészáros 1691-ben Schiller György volt, a legrégebb kocsmáros név Paukovits Pálé az 1730-as évekből. A század második felében Zweng József, Rosenmayer János, Spanraft Tamás, Milidorfer József neveivel találkozhatunk. A XIX. század első felében évtizedeken keresztül a Wurm család, János, Mátyás és Ferenc nevű tagjai ülték meg a bormérő helyiséget és a hússzéket. Egy magyar nevű is volt, Peér Fülöp, akit 1819-ben említ az anyakönyv.

A lakosságnak azonban nemcsak kocsmárosra és mészárosra volt szüksége, hanem sok másféle iparosra is. Ide iktatjuk tehát a rákosi iparosokat is. Az uradalom kétféle iparost tartott; egy kádármestert, aki a pincét is kezelte, meg utóbb egy kovácsot. De ugyanígy

szüksége volt e foglalkozást űzőkre a községnek is. Azért nemcsak az uradalom kádárait: Menthor Egyedet, Perth Mihályt, a Rosenmayer család több tagját, Leopold Ferencet és Hopfer Andrászt találjuk itt, hanem a jobbágyközösségnek dolgozók közül Utz Bertalant, Hember Györgyöt, Kremzer Jánost, Ehrenreich Mihályt, Ulrich Károlyt mint kádárokat és kocsigyártókat, Winkler Józsefet, Straubinger Pétert, Niller Jánost, Ebner Pált, a Hopfer fiúkat, Budin Andrászt mint kovácsokat és lakatosokat ismerjük. Az anyakönyvek 1848-ig húsznál több cipészt és csizmadiát, 15 szabómestert jegyeztek fel. De rajtuk kívül még számos vászonszövő mestert, kőművest, ácsot, asztalost, néhány péket, sőt egy üvegest, egy szücsöt és egy órasmestert is e forrásból ismerünk.

A halászmesterekről nem történik említés, mert a halászat a jobbágyok foglalkozása volt. A földesúr rendelkezése szerint csak a Rákos-patakban és a Malom-patakban nem volt szabad halászni és rákászni, a Fertőn azonban a jobbágyok halásztak, mindegyik a neki kijelölt szélességben. A fogott halakkal és rákokkal szabadon rendelkeztek, csak 2 libra halat kellett minden pénteken az uradalomnak beszolgáltatni. Ezt az 1656. évi előírás úgy módosította, hogy évenként 10 mázsa halat (3 csukát és 7 pontyot) tartoztak beszállítani az uraságnak. A hal egy részét Sopronban a piacon adták el, ahogyan azt a soproni halász céh 1514-ből eredő okleveléből tudjuk, mert az említi, ha Rákosról hoznak a piacra halat, minden kosár után 1 pfenniget, minden szekér után 2 pfenniget fizetnek a céhládába. Egy 1490-ből, a három nyári hónapból fennmaradt harmincados jegyzék több mint tíz esetben mutat ki olyan vámösszegeket, amelyeket a városba hozott halakért és rákokért fizettek.³⁹

b.) Malmok

A községre nézve életbevágóan fontosak voltak a malmok, mert ezek örölték meg a termett gabonát, vagy gabonajárandóságot. Több ilyen malom is volt Rákoson. Az első említést a malomról a Soproni Levéltár egy terjedelmes okirata teszi,⁴⁰ amikor a malomvétel ügyét és körülményeit vázolja Peck Kristóf pápai közjegyző 1510. április 12-én kiállított bizonyító iratában. Ez szerint Wetzer Farkas soproni ispotály lelkész szabadon és a nyilvánosság előtt vette meg a beneficium számára a rákosi malmot. Ez a malom egy Winter Kristóf nevű molnár tulajdona volt, aki az uradalom számára évi 12 mérő liszttel adózott. Az éhhaló molnár az idők folyamán elszegényedett, adósságot vett fel keresztényektől és zsidóktól, a malom karbantartására mégsem tudott áldozni, és nem látott más kiutat, minthogy malmát eladja. A vételre nézve négy tanút hallgattak ki: egy István nevű soproni oltáros papot, egy Péter nevű rákosi cipészt, egy Prunner Mátyás nevű rákosi jobbágyot és végül magát a molnárt. Mind a négy tanú egyértelműen vallotta, hogy Kristóf molnár az elmúlt évben áruba bocsátotta malmát, rákosi szokás szerint a templom előtt, három egymás utáni vasárnapon, istentisztelet után, amikor a bíró és a hívek sokasága együtt volt, eladási szándékát meghirdette, de semmiféle vevő sem jelentkezett rá. Végül hallott az eladásról Wetzer Farkas és vevőnek jelentkezett. Ő a molnárt a zsidó hitelező 20 font dénárnyi kölcsönétől megszabadította és a malmot 40 font dénárért és 1 font áldomás pénzért megvette. Miután a jelenlévők között senki érdekebe ütközést nem állapított meg, az írást megpecsételték és kiadták Wetzernak, aki a malmot nem magának, hanem az ispotály Szent Erzsébet templomának vette meg alapítványként, hogy a malom jövedelméből minden hét csütörtökén az Oltáriszentség tiszteletére szent misét mondjanak. Wetzer 1534-ben halt meg, végrendeletében említette a rákosi malmot mint amely a bérlőtől fél évenként 6 mérő lisztet hoz az ispotályi beneficiumnak. Utódai később nem törődtek a malommal, hagyták pusztulni, és a bérlők évtizedeken át nem fizettek, úgy, hogy Draskovich bíborosra szállott vissza az

³⁹ Házi II/6. No. 281.

⁴⁰ Házi II/6. Nr. 233.

elhagyatott malom, amelyet nem is hoztak többé rendbe. Nem is lehet azt megállapítani, hol feküdt, de több jelből arra lehet következtetni, hogy a templom irányában helyezkedett el, a patak völgyében.

A Rákos-patakkal párhuzamosan futó mesterséges malompatak elején és végén még két másik malom is épült. Egyik ott, ahol az erdős domb közeledik a község köves dombjához, és mivel itt üde fás a terület, egy kis liget keletkezett, azért ezt mint Aumühlet, "Ligetmalmot" tartották számon. Ennek első említése Czenki Jankó Benedek soproni oltáros pap végrendeletében, 1553-ban történik, aki rákosi malmát Molnár Márton nevű vejére hagyta. Mikor újra hallunk róla, természetesen régen más kezén volt az a malom. Előbb Endresz János soproni polgár bírta, 1624-ben Groisbach János rákosi plébános Borbála nevű nővére kezén volt, de mivel az férjével, Frankkal együtt a Német-Római Császárságba akart költözni, Dallos püspök 1626-ban megengedte, hogy a malmot Endresz János leányának, férjezett Rádl Andrásnének eladhassa az uradalom által előírt feltételek mellett. Az 1653. évi urbárium szerint a fent említett malom Adlinger Gergely soproni polgár kezén volt, majd Rauf Keresztély, utána Plattensteiner György bírta bérletben. A XVIII. században egy Csernyánszky nevű nemes vette meg, ő tőle pedig 1793-ban Fengler püspök 4560 forintért váltotta magához a malmot. A következő időszakban sok bérlő gazdálkodott a malomban, így Wurm Ádám, Krenzer György, Rimpfl Márton, Wagrاندl György, Brandlhofer János, Renner Antal. Utolsó bérlője 1937-től Thiesz Mátyás volt. 1945-ben a malmot leszerelték.

A harmadik malom a kastély szomszédságában, a Malom-patak végében épült. Ez volt az uradalom ősi malma. Amikor azonban a XVI. században elhanyagolt állapotban összeroskadni készült, egy Köveskutya nevű prediális nemes újjáépítette és Baksay Péternek adta bérbe. Náprágy püspök 1611-ben a malmot minden hozzá tartozó földdel, réttel és az összes privilegiumokkal együtt megvette Köveskutyától és Baksay Péter szervitorának adományozta. Az ő bérlője volt az 1653. évi urbárium szerint Dragonits Márton. Baksaytól később Csémy János soproni harmincados vette meg 1500 forintért. Az ő utódai, a Preiner család tagjai, majdnem egy évszázadon át bírták a malmot. Tőlük először Berta János uradalmi intéző, majd ettől 1760-ban gr. Zichy Ferenc püspök vette meg 5000 forintért. Bérlői közé tartozott hosszabb ideig a Frenzt család, majd Pieler Pál, Wurm János. A XIX. század elején Schiebinger Ferencet találjuk a malomban. Bérletét árverésen szerezte és a plébánia irattárában található szerződés szerint évi 35 mérő búza, 164 mérő rozs, valamint 70 mérő árpa fizetését vállalta magára. Továbbá kötelezte magát az épület karbantartására. Megjegyzendő, hogy ehhez a malomhoz egy egész szántó és rét, továbbá erdőrészlet is tartozott.

Ez a malom is, amelyet Marktmühle, azaz vásári malom néven emlegettek, meg a Liget-malom is meg volt terhelve azzal a kötelezettséggel, hogy a plébánosnak évenként 6-6 mérő lisztet kellett kiszolgáltatni.

Schiebingerék után a század második felében a fertőféhéregyházi származású Pekovits család vette meg a malmot a püspökségtől. A malompatakot régebben időnként a jobbágyoknak kellett tisztogatni. Ez a kötelezettség megszűnt és most már a Pekovitsékat terhelte a malompatak karbantartása. Amikor az első világháború után a patak mentén és a Sziklasoron kiépültek a házsorok, sokszor megrongálták a malompatakot. A víz kiömlött, elöntötte a házakat. Mivel minden bajért a Pekovits molnár családot tették felelőssé, az megunt a patak gondozását és felhagyott a malommal, amely a hozzá tartozó lakással együtt gazdátlanul áll és romosodik.

c.) A kőfejtő

A rákosiak foglalkozási ágai közé tartozott a kőfejtés is. A múlt ebbeli maradványa, a kőfejtő, ma idegenforgalmi vonzóerő.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy Rákoson csak egy kőfejtő volt. Az emberek saját szükségleteikre ott fejtettek követ, ahol ez nekik a legkényelmesebbnek látszott. De ha iparszerűen űzött fejtésről van szó, akkor is több kőfejtőre tudunk rámutatni. Így találunk a macskakői erdőben nem messze egymástól két, már régen felhagyott kőfejtőt. Jóval több ilyen kőfejtő figyelhető meg a patak mentén, a községi domb lejtőin, ahol lépten-nyomon találunk 10-20 méteres merőlegesen levágott falakat. A legnagyobb talán az, amely a meglévő várfalmaradvány végében zuhan hirtelen a mélységbe. E kőfalak alján rendszerint befelé vágott járatok vannak, amelyek némely kőfejtőnek, később kovácsnak, lakatosnak és cigánynak szolgáltak lakásul. Amikor az első világháború után, majd az 1941. évi házhely osztást követően kiépült a Patak utca és a Sziklasor, a házakhoz maguk a házépítők fejtették ki a köveket a patakvölgy oldalfalából.

A fennmaradt adatok alapján megállapítható, hogy a kőfejtést mint ipart az uradalom maga sohasem űzte, hanem csak alkalmilag jelentkező kőfaragóknak engedte meg a kövek kibányászását. Ha az uradalomnak szüksége volt kövekre, úgy azt mindig megfizette a kőfejtőknek.

A nagy kőfejtőről először 1587-ben Draskovich bíboros urbáriumában szól és azt mondja: ahány kőfaragó dolgozik benne, annyiszor 10 forintot fizetnek az uradalomnak és ha a püspökségnek kell a kő, azt a rendesnél olcsóbban számítják. A püspökség nemcsak a rákosi kastély és a templom építéséhez vette igénybe a kőfejtőt, hanem pl. a győri székesegyház hatalmas oromfalához is a kőbányából fejtette 1823-ban a köveket.⁴¹

Az 1653. évi urbárium megváltoztatta az előbbi rendelkezést és pénz helyett minden tizedik kivágott kőnek a leadását írta elő. Az 1745. évi urbárium azt mondja, hogy állandóan három kőfejtő dolgozik, ezek évi 132 forintot fizetnek.

Néhány kőfaragó mesternek a nevét is ismerjük. Így 1638-ban Steinbrenner Lénárt dolgozott itt, aki szeretett volna soproni polgár lenni, a kőfaragó céh azonban nem vette be. Az 1700-as években Mayer Bernát, Zehtner Mátyás, Fröschl Péter dolgoztak itt. Mindhárman Bécsből jöttek. Továbbá e kőbányában dolgozott Bosner János és Schindler Ágoston. A XIX. század első felében Schindler András, Schuster János, Pfeiffer Márton, Mauschitz György, Huber József hadirokkant és a Murzinger család szerepelnek mint helybéli kőfaragók és kőfejtők. Ők legtöbbször Sopronnak dolgoztak.

A kőfejtő 1848 után is a püspökség tulajdona maradt, sőt még csak ezután bontakozott ki egész nagyságában. A fejlődés Simor János püspökségének időszakára vezethető vissza. Simor a szabadságharc után hét évig Bécsben működött mint udvari káplán, majd mint kultuszminiszteri osztálytanácsos. Amikor 1857-ben győri püspökké kinevezték, a bécsi Baugesellschaft ajánlatot tett neki a rákosi kőfejtő kibérlésére. Ez a társaság már 1780-ban bérbe vette a a szentmargitbányai, az oszlopi, a császárkőbányai és a megyében található más kőbányákat is. Nem ismerjük a Simorral kötött szerződés tartalmát, de egyszer csak feltűnnek a rákosi plébánia levéltárában azok a számlák, amelyeket az Österreichische Baugesellschaft állított ki. Így 1863-ban, amikor 100 fuvar falikövet a plébániakert bekerítésére kértek, Wiezner Károly mint a kőfejtő felügyelője (lakott 145. sz. alatt) nyugtázta aláírásával a munkát. Ugyanő írja alá 1874-ben a torony építéséhez szükséges kőszállítás nyugtáját is. A Steinbruch der Allgemeinen Österreichischen Baugesellschaft szállította a köveket és végezte a kőfaragást a templom mellett álló Nepomuki Szent János szobornál 1886-ban. Ezt a nyugtát Wurditsch János kőfaragó írta alá. A Soproni Szemle 1960. 4. számában Péczely Piroska közölte, hogy a Steinmetzgeschäft der Allgemeinen Österreichischen Baugesellschaft 1886-ban Köck Antal kőfaragó mester aláírásával nyugtázta a rákosi kövek szállításáért felvett

⁴¹ Bedy Vince: A győri székesegyház története, Győr, 1936. 31.

összeget.⁴² A rákosi anyakönyvekben az 1850-es évektől kezdve egymás után bukkannak fel az új kőbányamunkások nevei. Így Wiesner Károly, Kugler János, Antal és Jakab, Tura Antal, Malleschitz György, (ő az, aki 1866-ban felfedezte a Mitras-barlangot), Wurditsch János, Schöber kőfaragók, továbbá Huber József, Steiner Mihály, Müller Mátyás, Sterka Ferenc, Wurzinger Vencel kővágók. Ez peresze korántsem egy teljes névsor. A község legöregebb embereinek emlékezése szerint az 1860-as évek elejétől egészen az első világháborúig állandóan mintegy 50-100 ember dolgozott a kőfejtőben, sok csak mint helybeli napszámos, de szívesen dolgoztak, mert jól fizették őket. Amellett a kőfejtő öre, Schinagl Mátyás, majd utána Wurditsch József – nem rokona a kőfaragónak – minden nap szállított nekik lovas kocsiján egy hordó bort, valamint rengeteg kolbászfélét és kenyeret, hogy állandó erőnlétben bírják a nehéz munkát. Ez alatt az egész idő alatt csak egyetlen szerencsétlenség történt: Sterka Ferenc kővágó 1871-ben a magasból leesett és összetörte magát.

Az egész idő alatt a bécsi Baugesellschaft elsősorban Bécsnek dolgozott. Akkor épült ott a Votivkirche, a városháza, az egyetem, a két nagy múzeum és sok más lakóépület. Az ezek építéséhez szükséges kőblokkokat Rákosról is szállították a bécsi kőfaragók és szobrászok számára. Mások, mint pl. Festetich herceg az ő keszthelyi kastélyához, csak összekötetések révén jutottak az itteni kőanyaghoz, de a soproni kőfaragók régi tradícióik alapján mindig kaptak kiutalást és e kövekből faragták a soproni és környékbeli temetők számára a változatos síremlékeket.

De különösen a bécsi építkezésekhez nagyarányú kőblokkokra volt szükség. 40, sőt 50 mázsás köveket vágtak ki a kőfejtő gyomrából. Elszállításukat rendszerint Pekovits molnár és fiai végezték különleges nagyságú erős szekereken, amelyeket 8-12 pár bivaly is húzott. Többször a soproni Ikva hídon szét kellett szedni a szekereket, mert a kövek hosszúsága miatt a hirtelen kanyarban nem tudták szállítani azokat. Bizony néha egy hónapnál is tovább tartott, amíg az itt vágott kő megérkezett Bécsbe, rendeltetési helyére.

Ami a kőfejtő gyomrából hiányzik, az a kő adta a bécsi nyilvános- és magánépületek hatalmas és művésziesen megmunkált tömegét. Kárpótlásul viszont visszahagyta az 5-10 m átmérőjű vaskos kőoszlopok által hordozott és határolt gigantikus folyosókat, termeket, labirintusokat, amelyek máshol alig látható szédületes látványt nyújtanak és nagy idegenforgalmi vonzóerőt jelentenek sokezer turista számára.

Mikor az első világháború után a műkő és a vasbeton mind jobban kiszorította a terméskő használatát, összezsugorodott, majd megszűnt a kő bányászása. Ma Sopron városa tetemes bevételt ér el a gigantikus kőbánya mutogatásával.

Azért kőfejtés még a második világháborúig is folyt, de kisebb mértékben, különösen a patak völgyi oldalon. Ebben az időben Haas András és Granditsch Ferenc kőfaragó mesterek működtek, de legtöbb követ maguk a házépítők fejtették ki, miközben egy alkalommal két, másik alkalommal három embert temetett maga alá a leomló kőanyag.

5.) Adatok Rákos lakosságáról

Habár a malmok és a kőfejtő történetét a legújabb időkig folytattuk, most a fejezet lezárásaként vessünk egy pillantást Rákos lakosságára. Hogy mennyi és milyen származású nép lakott itt a középkorban, arról nincsenek adatok. Néhány uradalmi prokurátor, várnagy nevén kívül más név nem ismert, csak egy Kasztner János nevű rákosi lakóról tudunk, akit valamilyen okból 1470-ben a soproni bíró börtönben tartott.⁴³

Az első nevekkal igazában a XVI. században találkozunk. Itt van mindjárt az a Prunner Mátyás jobbágy, aki Kristóf molnár ügyében tanúskodott. Rákosi az a Neuhauser is,

⁴² *Péczely Piroska*: Fertőrákosi kő szerepe a keszthelyi Festetics kastély építésében. = Soproni Szemle, XIV. 1960. 373.

⁴³ Házi I./k. No. 347.

aki a bánfalvi Szent Magdolna templomnak 8 és fél talentumot hagyott. Sopron város és a soproni ferencesek szőlőjét munkálták a többi közt Weidner, Magerl, Schlegl, Trester Kálmán rákosi lakosok. Schreiner András tartozását fizette ki Müllernek, Fleischacker János szénát adott el egy balfi embernek.⁴⁴

A Draskovich-féle urbáriumban szerepel a többi között Osvald János, Teter Ambrus, Spreizenbart, Schneider, Spahr és sok más, de szinte kivétel nélkül német nevek ezek, jelölve annak, hogy Rákos lakossága már a középkortól kezdve a német nyelvhatárhoz tartozott.

Ez az egyöntetű németiség egyáltalán nem valami nagyszabású telepítés eredménye, hanem régen is, mint később, szórványosan kínálkozó alkalommal vagy a szükségtől hajtva telepedtek meg itt a közeli német nyelvterületről emberek, akik megélhetésüket hasonló nemzetiségűek között látták biztosítva. Ahogy az urbáriumban feltüntetett adatokból következtetni lehet, a XVI. és XVII. század folyamán 500-600 közt ingadozhatott a lakosság száma. Ha olykor a pestis megtizedelte is a lakosságot, ezt pótolta a nagy születési arány, a családok azonban nagyrészt ugyanazok maradtak. Viszont az 1690-es évek anyakönyve egyszerre rengeteg új családnevet tüntet fel, ami arra mutat, hogy a törökök és tatárok itt járása 1683-ban végzetes lett a községre nézve. Lakói közül sokat legyilkoltak, még többet fogságba hurcoltak, s helyükbe mások jöttek. Akkor tűnnek fel a Karner, Schaller, Rath, Winkler, Gradt, Leitner, Paur, Pöltz, Weissenpeck, Zollner, Bletthuber, Kamper, Pfeiffer, Dirl, Halvax, Hörmann, Heiling, Fragner, Köpl, Schelly, Pfarrkircher, Haas, Resch, Putz, Radler, Fürsazt, Habergast, Wollob, Haring, Kirchknopf, Frankh, Hoffer, Zehner és más családok, vegyülnek közéjük Wonnodich, Windisch, majd Filipits, Kikovatz, Sumlovich nevű horvát családok és a cigány Bódosi család is.

Ezek a családok csak részben jöttek Sopron megyei német vidékekről, jó részüket a törököktől való felszabadulás után a bécsi kormányzat nyilvános felszólítására Ausztriából és Morvaországból telepítették ide 6 évi adómentesség és különféle kedvezmények ígéretével az elhagyott jobbágytelkekbe.

Ezek a családok azután nagyrészt hosszú ideig éltek Rákoson. Ha valamelyik kihalt, jött helyébe más. Új elemekkel gazdagodott a község az iparosok által, akik rendszerint idegenből telepedtek itt meg. A lakosság áramlása 1848-ig nem erősen ugyan, de állandóan tartott. Más jobbágy fiúk innen vittek feleséget, itteni jobbágy- és zsellér fiúk idegenből hoztak asszonyt. Az idegenből jövők rendszerint nem messzire valók, leginkább a mai Burgenland területéről származtak. Másfél évszázad alatt kevés olyan Sopron megyei német község is akadt, amelyből vagy amely felé ne jutott volna e népáramlásból.

A békésebb viszonyok beálltával a XVIII. században a lakosság száma emelkedni kezdett és 1770-ra elérte az 1000 főt. Az emelkedés csak lassan ment. A születések száma ugyan magas, de elképesztően magas a halálozási szám is. Pl. 1785-től 1810-ig, tehát 25 év alatt összesen 1123 gyermek született, de ugyanezen idő alatt 1047 a halottak száma, közöttük 557 a tíz éven aluli gyermek. A 25 év alatt mindössze 76, azaz évenként 3 többletet hozott a természetes szaporodás. Hasonló volt az arány az előző évtizedekben is. A XIX. század elején valamit javult az arány, mert a születés a halálozást átlag évi 10 fővel múlta felül, de a gyermekhalandóság egyformán magas volt. Ez időben, 1832-ben csak a kolera követelt a községből 76 áldozatot. A következő, 1833. évben pedig a vörheny által ragadott el 39 embert a halál.

6.) Rákos község 1848 után

⁴⁴ Az adatok Házi i.m. köteteiből valók.

Midőn Nyugat-Európa legtöbb állama a középkori hűbéri berendezéseket már nagyjából kiküszöbölte és az 1848-as forradalmak leginkább csak a kormányokat buktatták, hazánkban az 1848. március 15-i vértelen forradalom évszázados rendszert döntött meg. Véget vetett a már régóta időszerűtlen nemesi egyeduralomnak, rendi alkotmánynak, felszabadította a jobbágyságot és egyenlővé tett mindenkit a törvény előtt. Még a szabadságharc leverése sem veszélyeztette a törvények valóra váltását, legfeljebb azt késleltette.

1848-cal Fertőrákoson a győri püspök birtokán is megszűnt a jobbági függés a földesúrtól, megszűnt a kilenced és tizedbefizetés, a robot és a jobbágytelkek a hozzájuk tartozó földekkel együtt a jobbágyok tulajdonává váltak anélkül, hogy értük fizetni kellett volna. Maga a '48-as törvényhozás részben kárpótolta a földesurakat.

A földek tulajdonba adását az eddigi jobbágyok nevére az 1853. évi Úrbéri Nyílt Parancs hajtotta végre. Ezzel kapcsolatban mindjárt egy kis tagosítást is végeztek, több dűlőben mindegyik gazda kapott jobb és gyengébb földeket is, hogy senkit nagyobb méltánytalanság ne érjen. A szőlők eddig is majdnem 100 %-ig a jobbágyok kezén voltak, a kijelölt erdők és legelők pedig a közbirtokosság kezelésébe kerültek.

A győri püspökség azért továbbra is a legnagyobb birtokos maradt Rákoson. Övé maradt a Fertő víz- és nádterülete, a házak is, kertjeik kivételével, a községi domb kopár területe a kőfejtővel együtt, a patak partja, a Tómalom és a Meggyes felé húzódó egész erdő, továbbá eddigi szőlői. A Fertő partján 70 hold szántót és sok rétet tartott meg és itt létesült a Virág major. Továbbá megtartott a községtől legtávolabb eső nyugati területen 200 kh szántót, amelynek megművelésére a Pius majort telepítették.

Robot híján most már a földek megművelésére munkáskezek után kellett nézni. Az első gazdasági cselédek 1860-ban tűnnek fel az anyakönyvekben. 1863-ban benépesül a Pius major 12 állandó családdal és a Virágos major is, ahova 3 család tartozott. Az újszerű gazdálkodást Klemm Tamás intéző és Kollár József ispán szervezték meg.

Egy 1877-ből eredő uradalmi számadás a tisztviselőkön kívül felsorolja az összes alkalmazottat. Ők az uradalomtól évi 480 kg búzát, 720 kg rozsot, és 240 kg árpát kaptak természetbeni járandóságként. Ezek név szerint az alábbiak voltak: Gahlen Vilmos kertész, Ziegelhoffer Henrik vadász, Kajtor József erdőőr, Ehrenreich József kádár, Berkes János kerékgyártó, Skarlát Antal uradalmi kereskedő, továbbá Mészáros József, Babos István és fia, Babos József, Babos Gáspár, Németh József, Tóth István, Ehrenreich Mihály, Sárvári György, Balaski György, Szigeti István és fia, Németh István és fia, gazdasági cselédek. Hérics Mihály és Tungos József birkások, Subics Ferenc és Mikus József kocsisok.

A gazdálkodás most már természetesen belterjesebben folyt mint 1848 előtt. Nem hagytak már ugart. A nagy számú állatállomány részére több takarmányt természetek és állati trágyával, majd műtrágyával jobban fokozták a föld termőerejét.

Maga a község egyenlőre az elnyomatás idejének erős közigazgatási gyámkodása alatt állott. A település külső és belső fejlődésére nagy hatással volt a kiegyezés (1867) után alkotott törvény a községek önkormányzatáról. Ez ugyan megszüntette az eddigi mezővárosi címet és privilegiumokat, amivel azután már csak úgy büszkélkedett a község, mint a nemesek az előnevükkel, viszont az uradalomból felszabadított, de egyenlőre tehetetlenül élő községet nagykorúvá tette azzal, hogy a bírói hatalmat kiterjesztette, a bíró mellé egy tanult és szaktanfolyamot végzett jegyzőt állított és virilista, valamint választási alapon létrejött képviselő testületet rendszeresített. Megszűnt a kántortanító eddigi jegyzői tevékenysége, amely a községi önállósághoz kevésnek, az iskolai oktatásra pedig hátrányosnak mutatkozott. Ezután az adókimutatást és -beszedést, a költségvetést és a zárszámadást, a felsőbb hatóságokkal való levelezést, a rendeletek végrehajtását, szerződések, végrendeletek kiállítását mind a jegyző végezte, aki képzettségével egyúttal alkalmasabb volt arra, hogy a bírót segítse és adott körülmények közt a község fejlesztését előbbre vigye.

A község első jegyzője 1874-ben Grubert János lett, aki addig a réczényi iskolamesteri hivatalt viselte. Az 1880-as évek elejéig látta el a jegyzői teendőket. Őt egy Knár Mihály nevű jegyző váltotta fel, akit 1892-ben – 55 éves korában – a Rákos patakából holtan húztak ki. Knárt Thurner Tamás, Thurner Mihály soproni polgármester fivére követte, aki sok viszontagság közepette, nagy ügybuzgósággal 1930-ig vezette a község ügyeit, amikor is nyugdíjba vonult. Utána az adóügyi jegyzőből lett Dihanich Máté és Zollner Ferenc, utolsónak pedig 1945-ig Unger jegyző irányította a község életét. A község pecsétje a pályában egy rákot, felette egy süveges és pásztorbotos püspököt ábrázolt, körben: Sopron vármegye Fertőrákos község, 1906. feliratot viselt. Az évszám arra utal, hogy a feltüntetett évben az eddigi Rákosról Fertőrákosra változtatták meg a község nevét.

A jegyzőkkel együtt örökítsük meg a község bírónak nevét is, akik azt 1848 után vezették, hozzátevé, hogy e névsor nem teljes.

Az 1850-es években bírói tisztet viseltek: Babits József, Palkovits János, Felber József és Goisser Mátyás. Ez utóbbi Palkovitssal felváltva 1871-ig szerepel a bírók között. Utána pedig fia, Goisser István lett bíró, aki Reinprecht Mátyással felváltva bíráskodott 1893-ig. Az 1890-es években Steiner József és Reinprecht Mihály viselték e hivatalt. A XX. század elején Reinprechten kívül Resch József, Babits Mihály és Schrabec Pál gyakorolták a bírói hatalmat. Az első világháború után a polgárok bizalma még mindig Reinprecht Mihály személyében összpontosult. Őt később felváltotta Ruber György, majd Resch József, később pedig, 1954-ig ismételten Weinhacht Mátyást emelte a község népe a bírói székbe.

A bírónak és a jegyzőnek a község igazgatásában segítségükre voltak az esküdtek és a képviselőtestület tagjai.

A politikai község határába tartozott:

1622	kh	szántó
45	kh	kert
420	kh	rét
303	kh	szőlő
1382	kh	legelő
1181	kh	erdő
474	kh	nádas
Összesen:	5434	kh terület

Ehhez járult még 1400 holdnyi Fertő-terület úgy, hogy az egész határ kb. 6800 holdat tett ki. Ebből a községé volt kb. 3000 hold, az uradalomé 3800 hold azzal a különbséggel, hogy most már ez a terület is adóalapot jelentett a község számára.

Magának a községnek a nevéen először csak 57,5 hold szántó, 22,5 hold rét és 1 hold 376 négyszögöl szőlő állott. A szántóterület később fokozatosan 167 holdra emelkedett. A szántóból 4 kis darab, összesen 1 holdnyi területet a kántortanító használt, a többi a réttel együtt bérbe adta egy rét kivételével, amelynek termésére a községi bikának volt szüksége. A többi rétet kaszáláskor elárverezték. A szőlőt a község vezetősége házi kezelésben tartotta. A község vagyonához tartozott még öt ház: a község ház, a régi iskola, a csendőr, az éjjeliőr és a bikagondozó lakása. Az ingatlan értékét az 1906. évi községi leltár 104.300 K-ban vette fel.⁴⁵

A község jövedelmét az ingatlanok bére, a bikatartás, a vadászati jog, a végrehajtási költségek és még néhány apróbb bevétel képezte. A jövedelem tehát az adón kívül vékonyan csörgedezett a pénztárba.

Ezzel szemben hatalmas szükségletek állottak: a személyzeti fizetések (jegyző, kisbíró, bikagondozó), a tiszteletdíjak (bíró, községi pénztáros, körorvos, állatorvos, bába,

⁴⁵ RPL: XXXV. csomó.

plébános, tanító), a dologi kiadások, az adók (földadó, illeték-, egyenérték-, betegápolási adó, úttadó, megyei póttadó rábaszabályozási adó), azután a szállófenntartás, tenyészbika tartása, iskolai kiadások, nem is számítva a közegészségügyi, a rendészeti és szegényügyi kiadásokat, amikre rendszerint csak képletesen került valami a költségvetésbe és a számadásba.

Mégis mindezen kiadásokat kevés póttadóval bírta volna a község, ha nem lett volna a sok adósságnak, a felvett kölcsönöknek évi kamata, amely egymaga felemésztette a rendes évi bevétel több mint 50 %-át.

A községi leltár 1906-ban 21.240 K kölcsönt mutat ki a Soproni Takarékpénztárból, 19.327 K kölcsönt a Hohenegger Alapból és 1328 K kölcsönt a plébániai misealapítványokból. A kamatok évenként 4600 K-t tettek ki és az összkiadásokat 20.426 K-ra rugatták fel, amiből majdnem 12.000 K-t kellett fedezni póttadóból. Így a 21.000 K-ra menő állami adó 50 %-nál többre volt szükséges községi póttadóban, hogy a hiányt fedezni lehessen.

A sok adósságból játszva kimentette a községet az első világháború után bekövetkezett pénzromlás, amikor értéktelen K-val iparkodott visszafizetni a község mindazt, amit valamikor magas értékű forintban felvett.

De azért később sem lett rózsás a helyzet. Kivált iskolai kiadások, a régi iskola épület renoválása, az új iskola berendezése, de egyéb új létesítményekkel kapcsolatos beruházások is mindig gondot okoztak. Hozzájárult még az is, hogy a tanítók számának szaporítása és fizetésük emelkedése az államsegély mellett is évi 12.500 P-vel terhelte meg a község pénztárát úgy, hogy a községi póttadó akárhányszor 150 %-ra is emelkedett.

Közben a község új intézményekkel is gyarapodott. Ilyen volt a két új iskolán kívül – amelyekről külön fejezetben lesz szó – a posta hivatal. Postaügynökséget 1881-ben kapott a község. Az első postamester Gollner Antal volt, egy köztisztviselőben álló személy, aki 1918-ban bekövetkezett haláláig vezette a hivatalt. Utána ideiglenesen Szabó Lőrinc kereskedő vette át a postát, tőle pedig a kalandos életű Trautner Angéla, akit 1921-ben Adler János váltott fel. Ő a '40-es évekig maradt hivatalában.

Láttuk, hogy a községnek már a XVIII. században volt orvosa. 1848 után Schummel János személyében ismét orvos telepedett le a községben, aki hosszú ideig, 1896-ban bekövetkezett haláláig látta el itt és Meggyesen a körorvosi teendőket. Halála után a körorvosok Sopronból jártak ki. Hiába folyamodott Mentess plébános 1934-ben önálló községi orvosi állásért, a rossz pénzügyi helyzet miatt a minisztérium nem engedélyezte az állást. Szerencséje volt azonban a községnek, hogy a következő évben Rákoson telepedett le az új körorvos, a képzett és ügyes Bátfay (Kölbl) Mihály, akit 1945 után hivatalos állásba Sopronba rendeltek be.

A község egészségügyi állapota egyébként 1848 után sem javult. A 10 éven aluli halottak most is még sokáig 60-70 %-át teszik ki az összes halottaknak. A járványok nagyon felemelték a halálozási számot. Így volt ez 1861-ben, amikor 31, 1868-ban, amikor 41 ember halt meg kolerában. 1873-ban a vörheny és a kolera miatt először emelkedett a halottak száma 100 fölé (107 fő). Az 1880-as évektől kezdve népbetegséggé vált a tuberkulózis, amely a századforduló előtti és utáni évtizedben 1920-tól 1936-ig szedte évenként a lakókból áldozatait.

A gyermekbetegségek, a kanyaró és a vörheny kivételes években voltak. Azonban évenként 25-35 csecsemő halt meg "*marasmus neonati*"-ban, amin inkább a helytelen gyermekápolást kell érteni. E tekintetben javulást csak az I. világháború utáni második évtized hozott. Attól kezdve ugyanis a több születés mellett is 20-ról 15-ra, 9-re, sőt 5-re is leszállt az egy éven aluli halottak száma. Sokat segített itt az előrehaladottabb orvostudomány, az állam egészségügyi felvilágosításai és intézkedései, valamint a községben is megalakult Vöröskereszt Szervezet. Szülésznő rendszerint kettő működött a községben.

A villanyvilágítást 1925-ben vezették be a községbe.

Rákoson az alábbi közművelődési létesítmények voltak: a Bucher József tanító által alapított Olvasó Egylet, a maga több mint 2000 kötetes könyvtárával, a Dalárda, melyet zenekarral együtt Fuchs János kántortanító vezetett. Volt legényegyesület és leánykongregáció is. Ezek gyakran adtak elő színdarabokat egyházi és jótékony célra.

Ami a község települését illeti, a település legrégebbi magva sok tekintetben megőrizte több évszázados formáját. A kastélytól felfelé egészen a mostani sütőüzemig terjed ez a legrégebbi rész, s ez úgy épült, hogy 2-2 jobbágyháznak közös udvara van és a lakások ablakai egymás felé néznek. Ez az építési forma a legtöbb helyen ma is megvan itt, ha a házak a régi idők óta talán már többször is megújultak. Ezek, de a község többi házai is rendszerint hosszú udvarba nyúlnak. Az első, utcára néző lakás volt a jobbágy tulajdona, mögötte két oldalt a második, esetleg a harmadik is a birtoktalan lakóé és csak ezek mögött következtek az istállók és a pajták. Mikor a jobbágyság felszabadult, az új háztulajdonosok a lakóktól nem laktórt követeltek, hanem terjedelmes birtokuk egy részét dolgoztatták meg velük, azon felül földjükön napszámosokként foglalkoztatták őket. Nagyobb gazdák között akadt, aki nem dolgozott a földjén, legfeljebb a fogatokkal járt és szállított.

Már 1848 előtt kiépült a község a temetőhöz vezető mellékútig, valamint a kastély alatt az uradalmi kertészetig, meg az ún. Kovács-domb felé. Volt még néhány ház a patak község felé eső partjába építve.

A lakosság folytonos szaporodása azonban mindig újabb terjeszkedést kívánt. A lakásépítés ugyan sohasem szünetelt, de legnagyobb mértékben az I. világháború után terjeszkedett a falu és pedig több irányban. Így a főúton felfelé a kőbánya irányába, ahol a legtöbb ház nem befelé, hanem a lakás ablakaival utcára néző fronttal épült. Azután az uradalmi kerten alul, az ún. Kisrákoson és az emelkedő dombon. Sok új ház épült a Kovács-dombon is. Kiépült a Kovács utca egészen, sőt azonkívül szétszórva is épültek kertes házak. Egyszerűbb házak épültek a Virágos major felé, de csak egysoros utcában. Végül nagy fejlődést adott az építkezésnek a püspökség házhelyakciója, amely előbb 1922-ben, azután 1943-ban olcsó pénzen osztott ki több mint 100 házhelyet a patak mentén úgy, hogy 1922-től kezdve a völgyben a Fő utcával párhuzamos utca keletkezett, szinte kivétel nélkül frontális épületekkel és patakra néző kertes résszel. 1943-ban pedig a sziklasor három emeletes: az alsó, középső és felső sziklasor épült ki egészen a soproni útig, ahol már teljes rendtelenségben épült a II. világháború után néhány házacska. A Patak utcában és a Sziklasoron levő házak száma több mint 100.

Magában a községben 1945-ig 520 ház állt. De mivel igen sok ház udvarán beljebb is épültek lakások, sokszor kettő, három is – melyek számozásra nem kerültek – azért az 1940-es statisztika 640 önálló lakást mutatott ki.

A települési központon kívül távolabb is létesültek építmények. Így 1860 körül a Virágos major cselédlakásokkal, istállóval, azután a messze fekvő szántóbirtok megművelésére a Pius majorra létesítette a püspöki uradalom 12 cselédlakással és gazdasági épületekkel. A majorban egy kis bolt is nyílt, hogy a cselédek a közeli Sopron-pusztai cselédekkel együtt ne legyenek kénytelenek messzire menni. Mindkét rákosi majorban kis kápolna épült.

1848-ban Kőhidán, Karstanjan Gusztáv csepregi lakos cukorgyárat létesített. 1858-ban ugyanő a patak innenső partján, tehát a rákosi határban négy rákosi gazdától telekrészt vett meg és ott kocsmát nyitására szerzett engedélyt. A cukorgyári munkások rendszeresen itt étkeztek, sőt Karstanjan szállószobák építésével lehetővé tette, hogy néhányan alkalmazottai közül ott is lakjanak. A kocsmát mellett 1922-ben az új trianoni határ ellenőrzésére a pénzügyőrség is épített egy telepet. Feljebb az út mentén pedig Dravits György marhakereskedő épített magának tekintélyes házat. Ezek a különálló részek egészítik ki Fertőrákos központi települését. Sok cigány is telepedett le Rákoson. Ezek előbb az erdőben sátor alatt és a kőfejtőkben laktak, csak 1946 után telepedtek az üres házakba.

Az eddig mondottak eléggé érzékeltetik, hogy Rákos község belső élete 1848 után új színekkel bővült.

Az anyakönyvekben most már nemcsak telkes gazdák, zsellérek és lakók szerepelnek, hanem mind nagyobb számmal napszámosok és munkások. Ekkor lett önálló foglalkozás a halászat is, amelyet a Fertőn most szabadon gyakoroltak. 1940 körül 46 halászembernek és családjának adott kenyeret a halászat.. A fogott halmak csak kisebb része kellett itthon, Illmitzen keresztül szállítottak Bécsbe is, de érdekes, hogy a legnagyobb halszállítás innen Szegedre történt.

A napszámosokra a gazdáknak volt szükségük, különösen a szőlőművelésnél. A munkások pedig nemcsak a kőfejtőkben dolgoztak, hanem a Kőhidán alakult cukorgyárban, meg a soproni téglagyárakban is. Nagyobb lett most már a községben letelepedett iparosok és kereskedők száma is. A lakosság így állandóan növekedett. Míg 1848-ben 1360 lakosa volt a községnek, addig 1881-ben már 2198, 1910-ben 3005, 1940-ben pedig 3980 főre szaporodott a lakosság.

Érdekes összehasonlítani a természetes szaporodást a különböző századnegyedekben:

1799-től 1823-ig	76-tal
1823-től 1848-ig	268-cal
1850-től 1874-ig	509-cel
1875-től 1899-ig	918-cal

múlta felül a születések száma a halálozásokét.

Száz év alatt tehát a szaporodás 1771 fő volt.

Mivel a XIX. század kezdetén a lakosság 1040 fő volt, 1900-ra pusztán a természetes szaporodással 2829 főre kellett e számnak emelkedni, s valóban annyi is volt. A bevándorlás tehát nem emelte a lakosság számát, legfeljebb megújította arculatát, mert az elköltözés a községből hasonló mértékű volt. Az ide költözöttek közül volt egy iparos, aki Bukovinából jött. Az uradalom két kertésze, Troján és Gahlen Morvaországból kerültek ide. A többi bevándorló Sopron és Moson megye német vidékéről egyenként, vagy munkakeresés, vagy beházasodás útján telepedett meg a községben. Köztük volt a magyar nemességgel bíró Reinprecht család, amely Okáról jött és vett meg itt egy fél jobbágytelket. A Wartha család Szentmargitról jött ide, Krammer József asztalos Boldogasszonyból házasodott be, ahogy számos más is. Ugyanígy házasodtak idevalósiak más községekbe, de sok esetben volt kivándorló Ausztriába, ahol különösen a berndorfí, ritkábban a bécsi gyárakban kerestek munkát. Olyan, aki Amerikába vándorolt, csak elvétve akadt a rákosiak között.

Habár a rákosi püspöki birtok Magyarországhoz tartozott és a püspöki uradalom várnagyai, tisztartói, valamint a kastély személyzete igen kevés kivétellel magyarokból kerültek ki, a birtokon alakult község visszamenőleg a XV. századig – ahonnan az első jobbágynevet ismerjük – változatlanul német anyanyelvűek lakták. Lehet, hogy e területen Nagy Károly császár idejétől fogva voltak már gyéren német telepek, ezek a lakók azonban a magyarok elől az Enns folyó mögé húzódtak vissza. A XII. századtól kezdve a határ menti gyér magyar és besenyő telep közé a német családok beszivárgása II. Géza német telepítésével együtt történt, amely beszivárgás még csak erősödött a tatárjárás után, mikor e vidék is elnéptelenedett. A terjedelmes nyugati német nyelvterület jobb életlehetőségei nagyobb szaporodást eredményeztek és a felesleg Kelet-felé iparkodott elhelyezkedni. Anyanyelvük használatát senki sem akadályozta. A németiség nemcsak Sopronig jutott el, hanem beszivárgott a megye magyarok lakta községeibe is, éppen úgy, mint a horvátok a mohácsi vész után. Amely községben a magyar elem túlsúlyban maradt, az a beszivárgó más nyelvűeket felszívta és ma csak a sok Németh, Horváth név mutat még idegen eredetükre, hasonlóan ahhoz, ahogy a szomszédos német nyelvterületen még Bécsújhely és Bécs környékén is az Unger és Ungar név elnémetesedett magyarokat mutat.

Rákos azon községek közé tartozott, ahol a német nyelv dominált, a közejük vegyült kevés más nyelvű embert az magába olvasztotta. Ez alól kivételt csak az uradalom cselédjei

képeztek, mert ők zárt egységben éltek. Találunk azonban az uradalomból kiválét és a községbe házasodott magyarokat, ide költözött horvátokat. Ezek utódai, akár Horváth, vagy Csalár, Pandur, Mézes, akár Szumalovich, Kikovatz, Vugedits, Filipits legyen a nevük, a harmadik nemzedéktől kezdve már minden csak németül beszéltek és apái anyanyelve idegenné vált számukra.

A rákosiak a szomszédos községekkel együtt a bajor-osztrák nyelvjárást követték, de sokszor különleges paraszti sajátosságú szavakkal, elfordított képzésekkel úgy, hogy aki csak könyvből szerezte német nyelvtudását, az sokat nem ért meg beszédükből.

E népben megvan a természetes okosság és józanság, a maga környezetében kiismerte magát, viszont nagyobb műveltségre törekvés nem bántotta. A hatóságnak és az iskolának nagy küzdelmébe került, hogy a gyermekek elvégezzék a falusi iskolát.

Jellemző tulajdonsága a népnek, hogy mindenkor meg volt elégedve helyzetével és soha nem kívánczolt más uralom alá. Még a város falvai közé sem akart soha tartozni. Amikor a jobbágyság 1848-ban megszabadult terheitől, a helyiek a püspöki uradalomban látták továbbra is támogatójukat, és sok alkalommal fordultak ahhoz támogatásért olyan dolgokban is, amelyek teljesen csak a községre tartoztak.

Más értékes tulajdonsága a népnek a földhöz való ragaszkodás és a munkaszeretet. A község határában fekvő szántó és szőlő majdnem 90 %-ban a nép kezén volt. Terjeszkedésének tehát nem mint máshol az uradalom, hanem csak a község határ szabott gátat. A föld nem sokasodott, de nem szaporodott a földművelő lakosság sem nagyon. A múlt század végén a parasztság már csak harmadrészét tette ki a község lakóinak. Ahol a családtagoknak nem jutott annyi föld hogy megélhessenek, ott szívesen mentek iparosoknak, halászoknak, üzemi vagy gyári munkásoknak. De ezek is gondoskodtak arról, hogy örökség vagy vétel útján valami darab földjük legyen, vagy szántó, vagy szőlő, de legalább kert, hogy a föld terméséből elsődleges kézből részesülhessenek. A gazdák minden termeltek amit használhattak, vagy amit a városban értékesíthettek. Különösen tavaszi primőrök, saláta, zöldborsó és cseresznye nagy mennyiségben vándorolt a soproni piacra. Emellett a sok köves legelő, rétek és nádasok kaszálása emelte az állattartást, a nádatás és az erdők fakitermelése télen is növelte a földművesek és napszámosok megélhetését. Öreg emberek szinte tűzbe tudtak jönni a dicsekvő felsorolásban, hogy mi mindenük volt nekik a házukban. Munkájuk után jó módban éltek, csak keveset taszított közülük szegénységbe a részegeskedés, a pipogyaság, a rendetlen életmód. A régi hagyományokhoz ragaszkodtak, vásár- és ünnepnap nem dolgoztak, hanem pihenőnapot tartottak.

A megszerzett vagyonhoz szívósan ragaszkodtak. Okulva néhány póruljárt ember példáján vagyonukat csak végrendeletükben osztották el gyermekeik között. Ha misealapítványról gondoskodtak is, a közjóra nemigen áldoztak. Az adófizetés nehezen ment, a községi közügyekre nem könnyen tárult fel a pénzes fiókjuk. Viszont szegénynek, vendégnek, mindig készséggel nyílt ki a szívük.

Munkaszerető és egészséges faj volt e nép, amely évszázadok folyamán sem degenerálódott. Hazánk nyugati németiségével egészséges vérkeveredésben állott. Az anyakönyvek tanúsága szerint ritka eset volt, hogy a házasulni akarók vérrokonsági akadály alól felmentést nyertek. Ilyen esetek csak a jelen század '20-as éveiben szaporodtak el, amikor a trianoni béke a nyugati végeket elszakította.

Életbevégő tulajdonságuk volt végül a vallásosságuk, ennek megnyilvánulásait a következő szakaszok végén fogjuk ismertetni.

III.

A rákosi plébánia története

1.) A templom

Szent István rendeletét, hogy minden tíz község templomot és plébániát állítson, Rákosra alkalmazni nem tudjuk. Igaz, hogy I. Imre királyunk egy okirata, amely 1199-ben kelt egy birtokadományozással kapcsolatban feljegyzi *Rakus villa*-t,⁴⁶ vagyis falut, de e puszta néven kívül semmiféle emlék vagy írás nem beszél a templomról. A természetes templom központ ezen a vidéken Sopron lett volna, de templomról itt is csak a tatárjárás utáni időből tudunk.

Láttuk, hogy a tatárjárás után a rákosi possessionak, birtoknak községgé alakulása csak az Anjouk korában ment végbe. Lehet, hogy a kastélyban régebben is volt valami kis kápolna berendezve a megszálló püspök részére, de a templom és plébánia a község megalakulása előtt nem létesült. Viszont a községhez akkor már a templom és plébánia annyira hozzátartozott, hogy a kettő egymás nélkül el sem volt képzelhető.

Az eddig előkerült adatok közül a legrégebbi a templomról szól. Ez a Soproni Levéltárban egy 1438-ból származó végrendelet,⁴⁷ amelyben Achnicht György soproni polgár a fiának hagyományozza a rákosi Sauerbrunn dűlőben fekvő szőlőjét, amely a rákosi templom javára évi 9 fonttal van megterhelve. 1438-ban tehát nemcsak a templom létezése biztos, hanem az is, hogy a fenntartásáról már hosszabb ideje történt gondoskodás. Az újkor beköszöntéséig meg kell elégednünk ezzel az egy sovány adattal.

1511-ben hallunk újra a templomról a Kristóf-féle malom eladása alkalmával. Mivel a malom a templomhoz közel feküdt és későbbi adatok szerint nem volt azonos az uradalmi malommal, ezzel a templom helye is megállapítást nyert, hogy t. i. ugyan azon a helyen állott, ahol ma is van. Az oklevélben a templom látogatottságáról is található adat, amennyiben a vasárnap délelőtti istentiszteletről kiözönlő nép a község összességét jelentette, tehát az a legjobb alkalom volt a bíró számára a községi ügyek kihirdetésére. A fontosabb községi, sőt állami rendelkezések közhírré tételének ez a módja még az 1848-as szabadságharc után is megvolt és megmaradt is mindaddig, amíg az 1867 utáni törvények az új községi rendet meg nem állapították.

1514-ben ismét szó van a rákosi templomról, amikor Sopron város kamarásának számadása szerint a rákosi templom tetőzetének javítására 2000 db cserepet rendeltek.⁴⁸

Ezen kor végrendeleteiben is többször esik szó a templomról. Így Drexler Mihály soproni polgár 1592-ben 11 magyar tallért, majd Asel János soproni tanácsos 2 ft-ot hagyott a rákosi templomra.⁴⁹

A templomról azonban közelebbi és részletes adatokat csak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tartalmaznak. Azért szükséges néhány szóval az egyházlátogatásokat (visitationes canonicae) ismertetni. A tridenti zsinat előírása szerint minden püspöknek kötelessége lehetőleg négy évenként végiglátogatni egyházmegyéje minden plébániáját, és meggyőződni arról, hogy a plébánia területén minden az egyházi előírások szerint van-e berendezve. Pázmány Péter, a magyar katolikus restauráció legfőbb mozgatója a magyar püspököket szóval és példával buzdította ennek megvalósítására. A győri egyházmegyében először Náprághy Demeter püspök (1606-1619) nem ugyan maga látogatta, de kanonokjai által végeztette el az egyházlátogatást. Hozzá hasonlóan Dallos, majd Sennyei püspökök is elvégeztették a vizitálást. Ezeknek a jegyzőkönyvei az idők viszontagságában elvesztek.

A ruszti esperesi kerületben – ahová Rákos is tartozott – az egyházlátogatásokról a következő jegyzőkönyvek maradtak fenn:

- 1641-ben Draskovich György püspök parancsára Baranyai Péter győri kanonok és Wlachowits János esperes látogatták végig a főesperességet,

⁴⁶ Hazai okmánytár II. köt. közzéadja: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghelyi Dezső, Győr, 1865.

⁴⁷ Házi II/1. No. 84.

⁴⁸ Házi II/5. No. 16.

⁴⁹ SL:SVL:Testamenta, Lad. A. No. 46., és Lad. I. No. 40.

- 1651-ben Püsky János parancsára Magnovith János kanonok,
- 1659-ben Széchenyi György püspök parancsára Bellisits Péter kanonok,
- 1663-ban ugyancsak Széchenyi püspök rendelkezésére Gáborjáni Tóbiás kanonok,
- 1674-ben ismét Széchenyi püspök parancsára Kasza Ferenc kanonok,
- 1685-ben Kollonich püspök utasítására Dvornikovits Mihály kanonok,
- 1713-ban Keresztély Ágost bíboros parancsára Ribits József győri kanonok és Markl Mihály esperes végezték el az egyházlátogatást.⁵⁰

A felvett jegyzőkönyvek közül az utóbbi a legalaposabb és legrészletesebb, bár a többi is megbízható adatokat tartalmaz és hiteles erővel bír, mert a vizitálókon és a plébánoson kívül a község bírása, néhány esküdt, a kegyúr képviselője és a templomatyák is részt vettek annak szerkesztésében. Az 1641. évi jegyzőkönyvet pl. Oszvald János bíró, Klaus Péter, Teter Ambrus és Kingh Mihály esküdtek, valamint Fischer Gáspár és Spreizenbarth György templomatyák írták alá.

Ez utóbbi, valamint az 1651. évi jegyzőkönyv szerint a rákosi templom Szent Miklós tiszteletére van szentelve. A templom a temető közepén áll, amely rozoga kőkerítéssel van körülvéve. A templom, amelyet utóljára I. Draskovich György püspök renováltatott, nem elég tágas, belül végig boltozatos, de kívül zsindegyel van fedve. Tornya ellenben teljesen kőből van és két harang, valamint óra is található benne. Kórusa fából készült. Egyetlen oltárán az oltárkép táblából áll, amelyeken élénk színű festéssel Szent Miklós püspök és a három szent király került megörökítésre. Az oltár szárnyakkal becsukható. Ezt az oltárképet Náprágy Demeter érsek készítette. A szentségháza a szentély baloldali falában van vágva és ráccsal védett. Sekrestyéje az evangélium-oldalon van kőből építve, elég tágas és jól berendezett. A szószék fából, a keresztkút kőből készült, benne díszes réz edény található. Az említett fali szentségházban aranyozott ezüst ciboriumban őrzik a Szentséget. A templomnak három ezüst kelyhe, két tányérkája, 2 pallája, 2 purificatoriuma és két corporaléja, továbbá öt miseruhája, egyetlen albája és három antependiuma van. Ministrans ruha, füstölő, négy ón gyertyatartó, egy baldachin, egy velum és hét zászló egészítik ki a felszerelést. A kereszteltek és eskettek feljegyzésére könyv áll rendelkezésre. Az 1651. évi jegyzőkönyv szerint egy miseruhával többje volt, továbbá két lámpával bírt a haldoklók ellátásához és volt a templomban egy nagy kép, amely a passauai Szűz Anyát ábrázolta. Az 1641. évi jegyzőkönyv a templom felszerelését az esperesi kerület templomai közt a legszegényebbnek mondta. Misekönyvét 1512-ben Velencében nyomták és azt is a soproni ispotály templomtól kapta. Ez utóbbi megjegyzések, valamint a jegyzőkönyv azon kitétele, hogy a második vizitáló pap ebédre mindössze 1-1 tojást kapott az uradalomtól, mutatják azt az ellenszenvet, amellyel a káptalan már ebben az időben viseltetett Draskovich püspökkel szemben.

A templomnak 1641-ben egy szőleje volt, amit 18 évvel azelőtt Horváth Mátyás özvegye hagyott rá. Ezt a községnek kellett volna művelnie, de teljesen el volt hanyagolva. 1651-re egy másik szőlőt is kapott, de ezt sem művelték a községbeliek. Ellenben a templomnak ebben az évben 40 ft tőkéje volt.

Az 1659. évi egyházlátogatás a templom állapotát változatlanak találta. Ekkor ellenben már 7 db szőlővel bírt és 2 hold szántója, amit a hívek most sem műveltek, ezért azokat felajánlották a püspöknek megvételre.

Az 1663. évi jegyzőkönyv nagy változásról beszél. Ez ugyanis beszámol arról, amit egyébként a templom bejáratánál található két emléktábla is hirdet, miszerint Széchenyi György püspök 1662-ben a régi templomot nagyrészt leromboltatta és alapköveire újjáépítette, megnagyobbítva azt a mostani szentéllyel. A jegyzőkönyv szerint a hajó és a szentély magasak, tágasak, a hívek számához képest a templom befogadóképessége most megfelelő.

⁵⁰ GyPL: A canonica visitatiók kötete, passim.

A magas szentélyben eltörpül a főoltár a maga kis képeivel. Ezt még kicserélik. Most már két mellékoltár is van, egyenlőre azok is csupaszok. Új a kőből épült kórus, és új a templomtető is. A templom berendezése még a régi, és mert nincs készen, nincs még fel sem szentelve. Az építéshez a templom eladott három szőlőt, a község robottal járult hozzá, a többi a püspök szolgáltatta.

Az 1674. évi jegyzőkönyv szerint az új templomot 1668. szeptember 3-án Szegedi Ferenc váci püspök szentelte fel Sz[ent] Miklós tiszteletére. A főoltár Sz[ent] Miklós, a mellékoltárok Szent György és Szent Lőrinc tiszteletére voltak szentelve. A Szentséget most nem a fali fülkében, hanem a sekrestyében, tabernákulumban tartották. Szószéke fából készült, török szőnyeggel díszítették. Felszerelési tárgyai gyarapodtak: ezüst sugaras monstranciával, 8 fából készült gyertyatartóval, 2 umbellével stb. rendelkezett.

Annál szomorúbb képet tárt elénk az 1685. évi egyházlátogatás. A Bécs irányába vonuló törökök, tatárok alapos pusztítást vittek véghez a templomon: felégették, tornyát megrongálták, a harangokat elvitték, a boltozat bedőlt, a három oltár kiégett, a szószék és a berendezés elpusztult, a vasárnapi istentiszteletet kölcsönként hordozható oltáron tartják, felszerelés alig maradt valami, de megmaradt a kereszteltek anyakönyve. A lakosság katasztrofális pusztulására mutat, hogy sok föld szállott a templomra, amelynek ekkor kb. 10 db szőleje, 5 hold szántója és egy kaszányi rétje volt.

A templom újjáépítéséről az 1713. évi vizitáció számol be. Ez szerint bár Kollonich volt a győri püspök, mégis azt 1695-ben Széchenyi György primás a maga költségén állította helyre, amikor is Kollonich végezte a három oltár felszentelését. A főoltár most is Szent Miklós tiszteletére épült, evangélium oldali mellékoltára Szent Flórián, a leckeoldali Szent Borbála tiszteletét hirdette. A főoltárnak most már tabernákuluma is lett. Új dolog, hogy a templom közepén oszlopon áll a Szent Szűz szobra, karján a kis Jézussal. A szobrot öltöztetik. A szószéket most is fából, rózsza formájára faragták, és ahhoz a sekrestyéből a falon át lehet hozzájutni. Nemcsak a főoltár, de a Szent Mária szobor előtt is öröklámpa ég. A kóruson hat regiszteres orgona van. Két szentségtartója, két cibórium, két kelyhe van, ez utóbbiak egyike Keresztély Ágost bíboros adománya. Hat faragott, ezüstözött gyertyatartóval rendelkezik. Egyházi ruhákkal eléggé fel van szerelve, szobrai között található Szent Ferencé a Kordatársulat számára. A látogatás épvében készült Szent Kajetán nagy fogadalmi képe, amely most is a szentély falán van elhelyezve. A templom ekkor 6 szőlőt, 8 1/2 hold szántót és 3 kaszáló rétet bírt.

Minden látogatási jegyzőkönyv megállapítja, hogy a templomnak Szent Miklós a védőszentje. A patrocíniumot, a búcsút e napon is tartják. A plébános és a mester az ünnepi istentiszteletért külön díjat kaptak a községtől – mely szokás még a mostani század elején is élt. Viszont már az idősebb Draskovich püspök ideje óta a templom szentelés ünnepét Áldozócsütörtökön tartották és erre a XVII. század első felétől kezdve zászlók alatt megjelentek a soproni plébánia hívei is. Hogy miért szorította háttérbe, sőt később egész feledésbe Szent Miklós tiszteletét Áldozócsütörtök ünnepe, erre csak egy magyarázatot adhatunk. Szent Miklós ünnepe (december 6.) mindig ádeventbe esett és a böjti idő miatt nem volt alkalmas világi ünnepségek tartására. Azért idővel a község a búcsút egész világi ünneplésével, vendégeskedéssel, táncmulatsággal a templomszentelés napjára tette át, ami azután annyira beidegződött, hogy a következő templom renoválás alkalmával a főoltárra is Jézus mennybemenetelének képe került és ezt koronázza a magasban Szent Miklós szobra.

Ez a templom renoválás 1777-ben Zichy Ferenc püspök bőkezűségéből történt meg, amint azt a kereszteltek anyakönyve feljegyezte, hozzátéve, hogy a felszentelésre szeptember 1-jén került sor, ekkor is Szent Miklós nevére, de a Mennybemenetel tiszteletére is. A renoválás annyira széppé tette a templomot, hogy a hívek azért kötelezték magukat minden vasárnap egy közös Miatyánk és Üdvözlégy elmondására, amit szent mise végén még ma is megtartanak.

A későbbi időben egész a mai napig a templom belső és külső strukturája nem változott, habár azóta több alapos megújítást megért. Ilyen renoválást külsőleg 1873-ban és 1929-ben, belsőleg pedig 1878-ban végeztek rajta. A külső renoválást 1873-ban Tuvora plébános végeztette összesen 1265 ft-ért soproni iparosokkal, 1929-ben pedig Mentés plébános Steiner József kőműves mester által 622 P-ért. A belső renoválás 1878-ban az oltárok, szobrok tisztításával, aranyozásával és a templom kifestésével történt. Előbb 3 szekéren szállították be a mozdítható oltárrészeket, szobrokat Sopronba, Habich József aranyozóhoz, majd ő a helyszínen végezte a többi munkát és összesen 1680 ft-ot vett fel érte a templom pénztárából. A templom kifestését Krautt Gaszton soproni festő végezte el, aki munkájáért 1117 ft-ot kapott. Más, kisebb munkákkal együtt a belső renoválás 3000 ft-ba került, amihez Zalka püspök 1000 ft-tal járult hozzá. Herz esperes ugyanekkor rendelte meg Schöffner Vilmos bécsi festőnél a ma is meglevő keresztúti képeket 215 ft-ért.⁵¹

A hívek számának emelkedésével a templom már ezelőtt 100 évvel ismét kicsinek bizonyult. Tuvora plébános készített is egy bővítési tervet id. Stornó Ferenc restaurátorral. A terv a plébánia folyosóján függ, de a nagyobbításból sem ekkor, sem később sem lett semmi.

2. A templom leírása

A templom a község közepén áll, hosszanti tengelyével kelet-nyugati irányban. Olyan magas épület, hogy a község minden pontjáról látható. Nyugati falába beépített négyszögletes tornya magassága miatt karcsúnak tűnik fel, pedig csak három kis nyílás által megszakított sima falai vannak. Felső emeletén található a félköríves ablakú harangszoba három haranggal, felette két oldal felé óralapok vannak. A tornyot kőkorlátos erkély koszorúzza és tetőzi a nyolcszögű sisak, amely gömbbe állított keresztben végződik. Az erkélyről messze vidékre terjedő nagyszerű kilátás nyílik.

A templom alapja két egymáshoz illesztett téglalap, a második keskenyebb négyszög a Széchenyi püspök által az eredetihez épített szentély. Nagysága valami dóm benyomását kelti, de külseje egészen egyszerű, nincs más tagoltsága, mint a szentély déli, hatalmas és a hajó két-két kisebb félköríves ablaka, valamint a párkány alatt körös-körül nem szabályosan elhelyezett ellipszis alakú padlásnyílások. Egyenes záródású keleti falában Pieta szobor néz a főutca felé.

A falak mindenütt másfél méter vastagok, ezért amikor belépünk a templomba ennek méretei kis csalódást okoznak. Belső hosszúsága 26,5 m, szélessége 9 m, magassága ellenben 12,25 m.

A templomba két kapu vezet. Egyik a nyugati oldalon, a torony alján található. Itt a torony alja mindjárt előcsarnok is a templomnak. Ez a kapu egyszerűbb mint a déli oldal kapuja, amely elé szélfogó előcsarnok van építve. Itt a kapu reneszánsz stílusban épült, felette két gyümölcsdísz között a felírás: 1662. Georgius Széchenyi Episcopus Jaurinensis. Ezt tetőzi az oromzat a Széchenyi címerrel. A szélfogó előcsarnok külsején is a belsőhöz hasonló füles keretű ajtó volt, ezt azonban mivel később az előcsarnokot szent sírnak használták befalazták, és oldalt nyitottak egyszerűbb kőkeretes ajtót.

A templom kettős csarnok, a falakon pillérek határolják a hajó két és a szentély egy boltozatos szakaszát, a hajóban díszes párkány fut végig. A szentély pillérei viszont annyival díszesebbek, hogy az oszlopfők alatt mindenütt zászlószerű bojtos táblák függnek. Ugyancsak megtalálhatók ezek a kórustartó két oszlop felett is. A szentélyt elválasztó diadalív pillérei erősen kiemelkedők, s a szentélyt a valóságnál keskenyebbnek mutatják. A szentély jobboldali falában nagy, köríves mélyedés van kiképezve, ez a papság ülőhelyéül szolgált ünnepélyes miséken. Jelenleg az apácaiskola kápolnájának oltára van benne felállítva. A

⁵¹ RPL: Hasz plébános iratai, XXVI. csom.

szentély baloldali felében hatalmas vakablak van kifestve. A rákosi kőből készült egész épület belsejében a párkányszaton, a boltozaton kívül különösen az orgona karzat toszkán oszlopokon álló hullámos vonala mutat a nálunk későn kezdődő barokk stílusbeli orientálódásra.

Annál több a barokk a berendezésben. A belépőt meglepi és megragadja a főoltár, amely a maga impozáns nagyságával valami székesegyháznak is díszévé válnék. A főoltár nem a falhoz van állítva, hanem körüljárható. Az egy lépcsővel magasabb szentélyből két lépcső vezet fel hozzá. Az alépitmény szarkofág alakú, rozettás és fűzéres dísszel díszített. Az oltár felépitménye nem egységes munka. Középpontja a négyszögletes, két oldalán volutákkal keretezett, íves tetővel végződő tabernákulum, amelynek ajtaját Ábrahám áldozatának domborműve díszíti. A tabernákulumot görög templom módjára íon oszlopok által tartott fogas párkány veszi körül. Felette hátrább sugaras Isten báránya koronázza az építmenyt. Mindkét oldal felé konzolokon kiterjesztett szárnyú, naív arcú angyal szobrok vannak elhelyezve. A rokokó oltárkereszt és kánontáblák, hat nagyon szép faragású rokokó fa gyertyatartó egészítik ki a felszerelést. Ezek a darabok nem egy időből valók. A tabernákulumot 1878-ban Hauser Károly soproni tanár rajza után Vogl innsbrucki szobrász készítette.⁵² A többi az oltárépítés idejéből származik, de lehet, hogy a hat gyertyatartó valami más templomból való, esetleg későbbi szerzemény. Ha a felépitmény egyes részei különböző értékűek is, mint egész jó benyomást tesz és hatásosan illeszkedik bele a magas hátsó építmeny keretébe.

Ez az építmeny az oltár mögött a falhoz simul és azt egészen a tetőig beborítja. Ember magasságig kékesen márványozott és aranyozott fából készült alapépitménnyel kezdődik, amely oldalt kifelé ível, két szélén hengeres talapzattal végződik. Ezeken Szent István és Szent Imre aranyozott szobrai állanak, az akkori divat szerint babenbergi, illetve habsburgi koronákkal. A két szobor homokkő talpazatával együtt előzőleg valószínűleg máshol, esetleg a kastélyban állt és csak ide helyezték az oltárlap megfelelő kiegészítésére.

Erre az alapra két-két egészen a templom párkányáig emelkedő korintusi oszlop van állítva. Ezek felfelé enyhén fiatalodnak, rovátkoltak, méter magasságig arany pálcikákkal kirakottak, és háromrészes, felül fogazott párkányt hordoznak, amely középen golyvásan befelé ível. Az egész építmenyen a díszítést a párkányra alkalmazott néhány aranyozott babérkoszorú és az oltárkép felett a virágfűzérrel körülvelt Zichy címer alkotja.

A magasban a párkányon oromzat nyugszik, amely két összetett oszlopon emelkedő kosárvval középen fülkét alkot Szent Miklós püspök számára. A keret akantuszágat és fűzérdíszet hordoz. A szép Szent Miklós szobor körül 12 db felhőrongy mesterkelt túlzással hívja fel a figyelmet a templom védőszentjére.

Az oszlopsorok és a párkányszat közötti nagy teret az oltárkép tölti ki két aranyszélű sávval díszített fekete, félkörívben végződő keretben. A kép barokk elrendezésében az átlós kompozíció is megtalálható, mégis két csoportra, egy felsőre és egy alsóra osztható az ábrázolt jelenet. Az olajfák hegyének teteje a jelenet színhelye, ahonnan középen két oldalt messzire változatos vidék látszik. A hegytetőről emelkedik sötét felhőgomolyagban a lobogó piros ruhájú, fehérén világító testű, sugárzó arcú üdvözítő a magasba, angyalok sorfala között. Valamivel lejjebb a kép egész szélességében helyezkedik el az apostolok csoportja, felfelé hajló vagy térdelő, kezüket, ujjaikat kitaró, csodálkozó tartásban. Közöttük egyenesen áll az élénkpiros és kékruhás fejkendős Szűz Mária, akinek alakja erősen emlékeztet a sümegi plébánia templom Maulbertsch-féle főoltárképén álló, de még inkább a kereszt alatt álló Szűz Mária alakjára. Jézus és Mária alakja dominál a képen, az utóbbi mellett jobbról és balról egy-egy apostol az átlós szerkezetet emeli ki. A kifogástalanul ügyes rajz, az élénk, harmonikus színek, különösen a mozgalmas kézfejekből, de az egész képből áradó eleven élet

⁵² Sopron és környéke műemlékei. 2. jav. bőv. kiad. Írták: Csatkai Endre et al., Szerk.: Dercsényi Dezső, Bp. 1956. 513-515.

magas művészi értéket adnak az oltárképnek. Kár, hogy a többszöri tisztításkor használt olajos folyadék a kép aljára gyűlt össze és ott azt teljesen elhomályosította.

Említettük, hogy a templom diadalívét tartó két pillér erősen kiemelkedik a falból. Ez a kiemelkedés és a szentély szűkülése adta a legegyszerűbb megoldást a mellékoltárok elhelyezésére. A templom fal és a kiemelkedő pillér közötti sarokba van állítva a két, koporsó alakú mellékoltár. A felépítményük oldalt álló volutás, füzérekkel díszített, négyszögű, befelé ívelő keret, amely fülkéjébe a lecke oldalon Jézus Szíve újkori szobra, az evangélium oldalon a Gyermekek Jézust tartó aranykoronás, természetes női hajú, fehérbe öltöztetett Szűz Mária szobra foglal helyet. Az 1873. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv e szobrot ősréginek mondja. Nem lehetetlen, hogy 150 évvel azelőtt ez a szobor állott egy oszlopon a templom közepén. Talán a belső restaurálásakor eltávolították onnan. 1871-ben ismét megtalálták, megtisztították és feldíszítették, Tuvora plébános felszentelte és az oltárra helyezte. Azóta a hívek különös tisztelettel vették körül és sok emléktáblával rótták le hálájukat az ima meghallgatásokért.

Mindkét oltárt jellegzetessé teszi a fülkék felett felhőkön trónoló két sikerült angyalszobor, hátuk mögött a fantasztikus felhőképződésekkel, amelyek az angyalok felett magasan és előre hajlóan kanyarognak. Túlzott rokokó levegővel élénkítik az oltárok nyugodtabb egyszerűségét, de emelik azok magasságát úgy, hogy a főoltárral arányban álljanak.

A jobboldali oltáron tabernákulum is van, kis dór oszlopok között, az ajtaját domborműves kehely díszíti.

A templom szószéke – amelyre a sekrestyéből lehet feljutni – igen értékes darabja a berendezésnek. Szinte ugyanolyan kékesen márványozott, mint a főoltár. Talpa felfelé szélesedő korong, amely alul gömbben végződik. Akantusz levelekkel sűrűn van díszítve. A talpon nyugszik a hengeres mellvéd, ezt négy tagolt pillér – amik a hangszórón is folytatódnak –, három mezőnyre osztja. Mindegyikben aranyozott dombormű: az első a hegyi beszédet, a második Krisztus urunk megkeresztelését, a harmadik az apostolok kiválasztását örökíti meg. A szószék bejáratú ajtaja homorúan behajlik. Felette a hangszóró kerek és többször tagolt a Szentlélek galamb képével. Efelett a készítő mester egy gúlában összehalmozott mindent, amit csak lehetett. Elhelyezte a hit, remény és szeretet szimbólumait, a tízparancsolat kőtábláit, a rézkígyót, Krisztus keresztjét, az ostyás kelyhet. Ezeket mind játékos angyalkák tartják és emelik magasba. Az alkotó művész itt olyan túlzásfoltóságot teremtett, amely csak azért nem bántó, mert magasan van a szemlélő felett.

A felsorolt berendezés, valamint a sekrestye ajtaja és ruhaszekrénye, továbbá a templom rokokó táblás padjai 1777-ben készültek a kereszteltek anyakönyvében található feljegyzés szerint. Hogy ki végezte a munkálatokat, az nincs megörökítve. Egyetlen adat ismeretes eddig, amely szerint Hefele Menyhért bécsi építőmester Zichy püspök megbízásából dolgozott Rákoson és itteni munkájáért járandóságát 1777. november 10-én kapta meg. Ez teljesen összevág a templomi munkálatokkal, amelyek az említett év áprilisában kezdődtek, augusztus végén befejeződtek úgy, hogy az oltárok felszentelése és a templom megáldása szeptember 2-án ment végbe.

A templom berendezés megalkotásánál tehát a vállalkozó Hefele Menyhért volt. Hefele nem a püspöki kastélyon dolgozott. Ott 1745-ben befejezték a kastély átalakítását. Egyetlen adat sincs arra, hogy Zichy püspök még egyszer végeztetett volna kisebb javításokon kívül komolyabb munkát a kastélyon. Hefele szerzősége mellett szól még az a körülmény is, hogy a győri székesegyház három nagy oltárán más állításban ugyan, de mindig a fogazott párkányt tartó négy oszlopot használta megoldásnak és a Szent István oltár oromzata mása a rákosi Szent Miklóst tartó oromzatnak. Két évtized múlva Hefele a szombathelyi püspöki székesegyház építéskor a rákosi templom oszlopaival a párkánnyal együtt ugyanúgy megismételte azzal a különbséggel, hogy az oszloppárok ott nem kifelé, hanem befelé ívelnek.

De kik voltak Hefele munkatársai? Egyet ismerünk bizonyosan és ez az oltárképet szignáló festőnek, Stifternek a neve. Mivel a győri székesegyház megújításakor Hefeléval egyidőben Maulbertsch festette ki segédeivel együtt a templomot, nincs kizárva, hogy a XVIII. század festészetében különben teljesen ismeretlen Stifter csak egy fedőnév, amely azt akarja jelenteni, hogy a festője devocióból adományozta a képet (Stifter=adományozó, alapító).

Az a körülmény, hogy Hefele vezetése alatt a győri székesegyházban 1772-1774. években Tabotha Antal bécsi szobrász készítette az oltárok szobrait, angyalait és felhődíszítéseit, ugyanekkor Bichler József bécsi szobrász készítette az oszlopfőket, az aranyrovátkát, a koszorú és pálmadíszítést, elfogadhatóvá teszi azt a feltevést, hogy Hefelének néhány év múlva Rákoson is ők voltak a segítőitársai. Ez szerint lehet, hogy Tabotha mester ügyes kezét dícséri a főoltár magasságában Szent Miklós szobra, azután a mellékoltárokon nagyobb és a szószék kisebb angyalszobrai, valamint a hajó oldalfalain elhelyezett Szent Flórián és Szent Kajetán szobrok. Mindezek a régi barokk pátosz nélkül is eleven életet és lendületet sugároznak. Mennyivel gyengébbek ezekkel szemben a főoltáron Szent István és Szent Imre szobrai, amelyek tétlenül, szinte megmerevedett arccal és testtartással állanak előttünk.

A felsorolt berendezésen kívül vannak régebb és újabb tárgyak is a templomban. Régebb a keresztkút, ami a XVII. századból való, festett kőből készült térdeplő négyt ábrázol, miképpen hátán tartja a medencét, amelynek fedelén a Jézust keresztelő Szent János kis szobra a dísz. Széchenyi püspök a templom régi fakórusa helyett két oszlopon nyugvó kőkarzatot állíttatott és erre 1700 körül Keresztély Ágost bíboros adományozta a szép barokk stílusú 5 részes orgonát, amelynek belső szerkezetét idők folyamán többször is javították, s néhány évvel ezelőtt teljesen megújították.

A szentélyt elzáró kőrács a templomszámadás szerint rákosi kőből 1811-ben készült. Egymással ölelkező, kunkorodó végű kőszalagok díszítik. Eredetileg középen rácsajtó zárta be, a bejárórács azonban idővel kiesett belőle.

A szentély baloldali falán elhelyezett nagy kép, amelyet a pestis megszűnésekor 1713-ban fogadalomból állíttatott a község, Szent Kajetánt ábrázolja. Kezdetleges alkotás, helytörténeti és devocionális értékkel bír, művészi értéke nincs.

A szentélyben felszerelt öröklámpa későbbi időből származik. Kondvicska plébános szerezte be 1856-ban egy bécsi kegytárgykereskedésből 200 ft-ért. Kínai ezüstből készült, az öblösen kiszélesedő lámpatest alsó oldalán a hit, remény és szeretet szimbólumai vannak kivésve.

A hajó elején található egy hatalmas, aranyozott vasvázon készült üvegcsillár, amelynek különös története van. Egy jómódú gazda végrendeletileg intézkedett egy csillár vételéről és az azzal történő világításról, és e célra 600 ft-ot hagyott. Az örökösök kölcsön vették az összeget, elég egyszerű facsillárt állítottak, amelyet azonban a plébános és a hívek nem tartottak a templomhoz méltónak, azért a jelenleg is szereplő csillárt szereztek be egy soproni kereskedőtől, a facsillárt pedig visszaadták az örökösöknek. Ezek viszont megtagadták a hagyaték kifizetését. Előbb a püspökhöz fordultak panasszal, majd a bíróság előtt pert indítottak, de célt nem értek.

Említettük, hogy Herz plébános 1848-ban a berendezést megújította Habitsch soproni aranyozó által. Ugyanakkor történt a templom kifestése is. Azt, hogy a XVIII. századi belső restaurálásakor milyen kifestést kapott a templom, csak kis részben lehet megállapítani. A mostani festés kopott helyén bukkannak elő a régi festés maradványai. Megállapítható, hogy a templom nagyrészt egyszerűre volt festve, de a régi festés márványeres téglavörös sávokkal emelte ki a pillérek és ablakszéleket. A tizenkét apostol és a kereszt régi alakja jól kivehető a szentélyben, ahol a mostanihoz hasonló, de valamivel kisebb, zöldlevelű, piros bogycs koszorú fogta körül a mostaninál szintén kisebb, pirosra festett keresztet. Csak átfestettek

látszik továbbá a karzat alsó peremén végigfutó, valamint a szószéket körülvevő fonott díszítés. A figurális kép sem a régi, az a második kifestésben sem szerepelt. A mostani kifestés 1878-ból ered és Kraut Gaszton soproni festőtől származik. Dekoratív mintái szerencsésen simulnak a berendezéshez, kivéve a szentély feletti boltozatot, amelyet valószínűleg Herz plébános óhajára az akkori neogótika egyik sokszor ismételt "vívmányaként" csillagszögekkel kirakott égszínkére festettek, ami nagyon rontja az összhatást, hozzátéve: mivel kényesebb szín, erősebben kopott a többi festésnél. Egyébként a beázás és az északi fal nedvessége miatt dísztelenül hat a pusztuló festés és nagyon rászorulna a megújításra.

A szentély baloldalán épült a sekrestye három boltozatú tetővel, apácarácsos ablakkal. A nagy öltöztető asztal és a szekrény 1777-ből való. Van benne egy szép, fekete tónusú feszület kép, amelyet régebben a főoltáron függesztettek fel a nagyböjti időben. Felszereléséből értékes Keresztély Ágost bíboros kelyhe, amelyet 1690-es években Augsburgban készítettek. A másik, használatban levő kelyhet Kurcsy János plébános szerezte be 1880-ban egy bécsi kegytárgykereskedésből. Monstranciája rézből készült, aranyozott, egy soproni rézműves szép munkája az 1780-as évekből. Ugyancsak a XVIII. századból való még egy ezüst pacifikálé és egy aranyozott réz ereklyetartó. Miseruhákkal, fehérneműkkel és minden szükséges felszereléssel a templom bőven el van látva. Ezek kevés kivétellel újabb szerzemények.

Kurcsy plébános 1879-ben a sekrestyéhez egy újabb helyiséget építtetett a ritkábban használatos templomszerek elhelyezésére. E szoba egyszersmind gyóntató helyiség is. Itt került elhelyezésre a templom régi rokokó stílusú gyóntatószéke. A helyiséget Perscher Antal kőművesmester készítette 379 ft-ért.

3. A templom vagyona

A templom kegyura a győri püspök volt, aki kötelezettségeit a rákosi intézőség útján gyakorolta. A püspökség jelölte ki hajdan azt az egész telket, amelyen a templom és a temető létesült. Az építtette és nagyobbíttatta idők folyamán többször is a templomot, amihez ígás és kézi napszámot a községnek kellett adnia. A renoválásnál nem csak a külső rendbetartása, hanem a belső berendezés is a püspökre hárult. A toronyóra, a harangok gondozása ellenben mindenkor a község kötelessége volt. Az istentiszteletekhez szükséges összes felszerelést és más kisebb kiadásokat a templompénztár fedezte. A templompénztár bevételei nagyjából a következő tételekből állottak:

- 1.) a hívek által adott perselypénzből
- 2.) a templom ingatlanainak jövedelméből
- 3.) az alapítványok kamataiból.

A számadások 1798-tól maradtak fenn. Ezek azt mutatják, hogy a templomnak aránylag kevés jövedelme volt perselypénzekből. A XIX. század elején, a pénzromlás idején még felment az évi perselypénz 80-110 ft-ig, de 1820-1850 között azonban egyik esztendőben sem érte el az évi 50 ft-ot.

A templom birtokáról már 1438-ból értesülésünk. Később az egyházlátogatási jegyzőkönyvek rögzítik a szántók, rétek és szőlők számát és nagyságát. Ezek folyton változnak, mert a különböző templomi szükségletekre, renoválásokra többször eladták a telkeket. Így a templomnak rendszerint nincs elég pénze a folyó kiadások fedezésére és ilyenkor az uradalom pótolja a hiányt. Zichy püspök azután úgy segített a bajon, hogy 1773-ban Huber János jobbágy családjának kihalásakor annak az uradalomra visszaszállott kőhidai rétjét a templomnak adományozta. Az 1816. évi számadás elején fel vannak sorolva a templom földjei és rétei. Ebből kitűnik, hogy 14 dűlőben összesen 16 és 3/4 hold szántója, 4

dűlőben pedig 10 és 3/8 hold rétje volt. Ezeket a jobbágyok tartoztak megművelni, de nagyon elhanyagolták őket. Azért 1822-től kezdve a templom saját kezelésbe vette a szántókat és azokat robot munka segítségével művelte, a kaszálókat pedig évenként árverésre bocsátotta. A saját kezelésben jó vagy rossz termés szerint volt úgy, hogy a szántók 264 ft-ot is eredményeztek. De az is előfordult, hogy 19 ft-ot tudtak csak beállítani a számadásba. Sőt arra is volt eset, hogy még a vetőmagot is kölcsön kellett venni a következő évre az uradalomból. A rétek se hoztak egyenletesen, de mégis évenként 88-165 ft bevételt eredményeztek. 1852-ben 6 évre, évi 195 ft-ért bérbe adták a szántókat. A bérletet 1858-ban 1866-ig meghosszabbították. Akkor történt, hogy a Fertő erős apadása következtében kiszáradt a meder és a nádas jó kaszálónak bizonyult. Az uradalom becserélte a templom szántóit rétekre és az új Morigl-nak nevezett dűlőben is juttatott neki réteket. Így a templom összesen 29 hold kaszálóval rendelkezett, aminek bére a templom bevételét a 300-500 ft-ról egyszerre 900, sőt 1200 ft-ra is felemelte. Így volt lehetséges, hogy 1874-ben 2000 ft-on a templom állagát, 1878-ban pedig 3000 ft-on a templom berendezését rendbehozzák. Az 1880-as évek elején a Fertő vize ismét kezdte előnteni a réteket és az adóhivatal évről évre újabb rét adóját volt kénytelen leírni a templom előírásából. A megmaradt rétek azonban továbbra is biztosították a templom jövedelmét és hogy csak egy példát említsünk, 1919-ben, tehát amikor a pénz értéke gyengült, 1163 K perselypénzzel szemben a rétek 2585 K-t, 1920-ban az 1804 K perselypénzzel szemben 9997 K-t hoztak a templomnak.

Nagyon kevés bevételt jelentettek a templomnak az alapítványok, mert a keresztalapítványok jövedelme a szobrok fenntartására, a misealapítványok jövedelme nagyrészt a pap és a kántor díjazására szolgált.

Kurcsy plébános egy nagy könyvben összeírta az alapítványokat. Ebből kitűnik, hogy 1747-től 1910-ig összesen 77 alapítványt tettek. Közülük 73 a misealapítvány, 4 pedig a fenntartási alap. Az előbbiekért évenként 156 szentmisét kellett szolgáltatni. Az alapítványok összege 9808 ft-ot és 2228 K-t tett ki. Az 1812. évi devalváció következtében először a régi, majd az első világháborút követően az újabb alapítványok is értéküket veszítették.

4. A plébánia

Ha az 1438. évi és az 1511. évi okiratok csak a templomról szólnak is, egyidejűleg mégis a plébánia meglétét is bizonyítják, mert hiszen a templomban folyamatos istentiszteletet egy állandóan helyben lakó papnak kellett tartania. Ezt a papot a legrégebb idők óta mindig a győri püspök küldötte és eltartásáról részben az uradalom, részben pedig Rákos község tartozott gondoskodni. Az uradalom egy egész telket jelölt ki a plébánia számára házzal és birtokkal, amely után adót és dézsmát nem fizetett. Telkeinek megművelését a község népe robotban végezte, ők ezzel járultak a pap megélhetéséhez.

Ősidők óta az a ház szolgált plébánia épületnek, amelyben később a községi iroda (tanács iroda) került elhelyezésre. Ez a régi plébánia épület akkor lett községházzá, amikor Draskovich (I.) György megszerezte a községnek a mezővárosi címet (1582) és új plébánia épületet emelt fel egy sessiós telken. Az 1651. évi vizitációs jegyzőkönyv szerint elég takaros épület 2 szobával, kamrával, pincével, 2 istállóval, és kert tartozik hozzá.

Úgy látszik, hogy az új plébánia építésére eladták a plébániai földek nagyrésztét, mert az 1641. évi jegyzőkönyv szerint csak 6 hold szántón, 4 szőlőn és 4 kaszás réten gazdálkodott a plébános a jobbágyok segítségével, akik a szőlőket egészen megművelni, a földekhez fuvar és munkát adni voltak kötelesek. Az 1651. évi jegyzőkönyv érdekes feljegyzése, hogy a plébánia szántóit három nyomásos beosztással művelték.

A föld fogyása miatt más jövedelmet is élvezett a plébános. Így az uradalmi malomtól évi 12 köböl gabonát, a községben minden negyed telekből egy köböl, összesen 42 köböl

rozstot kapott. Fát az uradalomból annyit vételezhetett, amennyi szükséges volt, és azt a község vágta és szállította haza. A sedecima megváltásaként az uradalomtól naponként egy pint bort kapott. Ezenkívül a húsvéti hétben 6 napi szabad bormérése és ún. germán stolája volt neki, amely szerint a keresztelésnél 18 krajcárt, házassági hirdetésért 15 kr-t, nagy temetésnél 1 tallért, csendes szentmisénél 10 garast, énekes misénél 1 ft-ot kapott.

A plébánosnak megkülönböztetett helyzettel bírt a községben. Ahogy a nemesek, ő sem fizetett adót, sem decimát, s robot munkára sem volt kötelezhető. Az uradalom védelme alatt állott, világi hivatalt nem viselt. Földjeit nagyrészt a község művelte, ő pedig tartozott lehetőleg minden idejét és tehetségét a lelkek megmentésére fordítani, a híveket a szentségekben részesíteni, értük és nekik szentmisét bemutatni, értük és velük imádkozni, vasárnaponként a felnőtteket és a gyermekeket a hit teljes ismeretére tanítani, a híveknek ügyes-bajos dolgaikban útbaigazítással szolgálni.

A középkorból egyetlen plébánosnak a nevét sem ismerjük. Az első ismerős plébános az a Mátyás volt, akit a Soproni Levéltár több okirata rákosi plébániája után egyszerűen Rákosi Mátyásként (Mathias von Groisbach) emleget. Ő volt a felügyelője az ispotály rákosi malmának, amelyet Wetzer Farkas vett meg. Wetzer 1534-ben írt végrendeletét mint tanú írta alá, és Wetzer visszaadta neki azt az ezüst kelyhet és pacifikálét, amelyet a plébános szükségében Wetzernak elzálogosított.⁵³ A fent említett Mátyás, Wetzer halála után folyamodott Sopron városánál egy papi beneficiumért és amikor kapott egyet, lemondott plébániájáról és Sopronban telepedett meg, ahol 1541. szeptember 3-án végrendelezett.⁵⁴

A következő, név szerint ismert rákosi plébános Engel János, aki 1567. május 22-én tanúként írta alá Miklós neje, Orsolya asszony végrendeletét.⁵⁵

Legközelebb 1578-ban tűnik fel ismét egy plébános, Eberding András, akit Szászországból katolikus hite miatt elűztek és aki azon a címen, hogy teológiai tanulmányai minden pénzét felemésztették, Sopron városától papi beneficiumot kért. Lehet, hogy kapott is, mert 1593-ban Sopronban élt.⁵⁶

Ekkor azonban már más volt a rákosiak papja, mert 1585-től kezdve a soproni oklevelekben többször is van említve rákosi plébánosként Kristoforics Jakab, aki németek közt élve utóbb a Mörch Jakab nevet vette fel. Ő költözött elsőnek a Draskovich által a templom mellett épített új plébániaházba. Püspökei és az itt vizitáló bécsi Klosterrat 1594-ben igen meg voltak vele elégedve. Egyházi előjárói Ludechius halála után őt ajánlották soproni plébánosnak, de sok befolyásos ember közbenjárására akkor a város mást választott. Viszont 1601-től kezdve megbízták a plébánost (de csak személyre szólóan) az ágfalvi és lépesfalvi hívek és templomok gondozásával. Utóljára egy 1612-ben kelt végrendeletben szerepel mint tanú.

Utána Gruispeck János lett a rákosi plébános. Róla keveset tudunk. Nővére Fuchs nevű férjével bírta a Liget-malmot. Ő 1624-ben írt végrendeletében egy imperialis tallért hagyott Gruispeck Jánosra.

Utóda Ströbele János osztrák pap lett és amint ilyen, Somfalvát is adminisztrálta. Ő innen 1638-ban Komáromba került, majd miután a soproni plébániától majd miután a soproni plébániától Draskovich György elűtötte, Feketevárosra lett plébános és ott is halt meg.

1638-ban a szász származású Henke György került ide plébánosnak, őt filozófiai és erkölcsstani tanulmányait követően az augusburgi püspök szentelte fel. Henkét említi az 1641. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv. Somfalvát is ő látta el.

Az 1651. évi egyházlátogatás Moser Fülöp ágostonos rendi szerzetest találta itt plébánosként. Ő Stájerországból származott, a logika és erkölcsstan elvégzése után a seckau püspök szentelte fel. A nép és a püspök is nagyon meg voltak vele elégedve. Mivel Somfalvát

⁵³ Házi im. II/2. No. 42.

⁵⁴ Házi im. II/2. No. 83.

⁵⁵ SL:SVL: Testamenta Lad. N. fasc. I. No. 6.

⁵⁶ SL:SVL: Lad. L. fasc. VI. No. 364.

mint filiát elvesztette, Rákos évi 100 ft pótlékot szavazott meg neki. Moser végéigélte a Draskovich per összes kilengéseit, s a rákosiak panaszlevelükbe őt is bevették, mint akinek malombeli járandóságát Draskovich nem utalta ki. Hodászy püspöki intéző 1651-ben a többi közt Moser plébánost is tanúnak használta fel, amikor kiadott parancsának teljesítését a rákosiak megtagadták. Emiatt megneheztelt rá a rákosi községi előljáróság, nem jelent meg az egyházlátogatáson és a jegyzőkönyvet sem írta alá. Moser ekkor 31 éves volt.

Hogy innen máshová került-e, vagy meghalt, nem tudjuk, de csak 1659-ig volt Rákoson, mert az ez évi egyházlátogatás Belliperg Károly vratislavai (Boroszlo) kanonokot találta az itteni plébánián, aki 54 éves és három hónap óta plébános. Jó hírek örvendett a hívek között és jó szónok volt.

Mint látható, a győri püspökök németül nem tudó saját pap hiányában kénytelenek voltak külföldről papokat keresni, vagy az onnan jelentkezőket az egyházmegye szolgálatába fogadni. Így történt ez Bellinperg kanonok után is, amikor az új püspök, Széchenyi György egy tiroli bencés papot, Schmittecker Placidot helyezte be a rákosi plébániába. Ő csak németül tudott, a községi emberek bemondása szerint veszekedő természetű, gyanús életű személy volt, mert együtt élt a házában lakó nővel. Ezt jegyzi fel róla az 1663. évi vizitáció jegyzőkönyve. Nem is maradt itt, Széchenyi elbocsátotta az egyházmegyéből és Rákosra Pasich Mátyást küldötte, aki már a győri szemináriumban nyerte képesítését. 1672-ben az udvari kamara soproni processusában, amelynek lefolytatására Mednyánszky protonotarius több megyei nemest és néhány papot is meghívott, Pasich Mátyás is szerepel.⁵⁷

Pasich 1674-ben már nem volt Rákoson, mert az ez évi vizitáció megállapítása szerint Száricz Mátyás, 28 éves nagyhóflányi horvát pap töltötte be Rákoson a plébánosi hivatalt, akit Kollonich püspök szentelt fel, Kasza Ferenc kanonok iktatott be. A hívek képviselői dicsérték prédikációit, kifogástalannak mondták életét, csak a mester jegyezte meg, hogy a téli hidegben olykor a plébánián keresztelt és egy kereszteleetlen gyermeket beszentelt a temetőben. Száricz 1683-ig működött a plébánián. Azt, hogy a török felvonulás alkalmával mi történt vele, nem tudjuk.

Utóda a rákosi születésű Oszbold (Oszwald) Mátyás lett, aki még csak 4 éves pap volt az 1685. évi vizitáció alkalmával. Plébániája és temploma leégve, mindenből kifosztva, maga nagy szegénységben él (párbére ekkor csak 5 köből volt az előző idők 43 köbölével szemben), legtöbbször a megyesi plébánián tartózkodik, bár a plébániaház ott is elég kárt szenvedett. Nem tudjuk, hogy meddig maradt itt plébánosnak, de bizonyára az ő ideje alatt állították helyre a plébániát.

Az 1690-es évek elején Kollonich püspök egy büdöskúti származású horvát papot, Matusovits Mátyást helyezett ide más plébániáról. Őt találta itt az 1713. évi vizitáció mint tiszteletre méltó öreget, aki 74. évében járt, 49 éve viselt papi és 31 éve plébánosi szolgálatot. A kuruc harcokban lakását kifosztották, házat megrongálták – ez még akkor is rossz állapotban volt. A napi 1 pint bor és 2 kenyér helyébe, amit az uradalom Oszboldnak egy ideig nem tudott megadni, akkor az uradalom évi 12 urna bort és 12 köből rozsot adott a plébánosnak, aki a vizitáció idején már 16 hold földet bírt, de viszont öregsége miatt káplánt is tartott. Őt maga fizette évi 100 ft-tal. Matusovits 1714-ben halt meg és Rákoson temették el.

Utódává Keresztély Ágost bíboros Hauser Jánost (1714-1739), egy soproni mészáros fiát nevezte ki plébánossá, aki különösen az 1713. évi pestis idején mint káplán önfeláldozóan ellátta a betegeket és a haldoklókat. Tevékeny lelkipásztora volt a községnek és mint jó gazda a háza táján is rendet teremtett. Ám az 1728. évi tűzvész a plébániát újra elpusztította és sok kárt okozott a templomban is. Ezen károkat dícséretes buzgósággal hamarosan helyrehozta. A tűzvészben odavesztek az 1650 óta vezetett anyakönyvek és csak egy kisebb könyv maradt meg, amelyben 1690-1715 közti kereszteltek és néhány évről a halottak vannak bejegyezve.

⁵⁷ SL:SVL: Lad. XXVII et BB. fasc. 1. No. 19.

Ez is részint az égés, az oltás által olyan kárt szenvedett, hogy a feljegyzésekből csak kevés olvasható. A tűzvész előtti utolsó évekről Hauser a bemondások lapján iparkodott rekonstruálni a kereszteltek adatait. A tevékeny lelkipásztort Groll püspök az elhalt Markl Mátyás kismartoni esperes helyébe a ruszti kerület esperesévé nevezte ki. Mint ilyen bírta a püspök bizalmát. Több esetben a soproni beneficiátusok beiktatását is rábízták, sőt börcsi apáti címet is kapott. 1736-ban szülővárosa megajándékozta őt a Keresztelő Szent János beneficiummal. Esperessége idején püspöke megbízásából ügyesen elvégezte a balfi és kópházi addig egyesített plébánia szétválasztását. 1739-ben az elhalt Horváth Antal után Sopron városa őt választotta meg plébánosává, amely állásban 1745-ig közmegelegedésre működött. Sopronban temették el.

Zichy püspök a rákosi plébániát 1739-ben Vesits (Besits) Mihály addigi ágfalvi plébánossal töltötte be. Ő is soproni születésű volt. Ágfalván, Lépesfalván rendbe hozatta a templomokat, buzgó papja volt népének, ezért esett rá a püspök választása. Rákoson is buzgón működött egészen 1753-ban bekövetkezett haláláig.

Utóda Stemmer Nándor lett, akinek származásáról és életéről keveset tudunk. Neve szerepel a győri szeminárium növendékei között. Itt Rákoson az erőszakos Vinczi bíróval tartott és izgatott az uradalom tisztviselői ellen. A községben pártoskodása miatt nem szerették. Vinczi bukása után 1764-ben ő is más plébániára távozott.

Annál nagyobb kedveltségnek örvendett utóda, Bobits Mátyás (1764-1772), akit lelkipásztori buzgóságáért vasvári címzetes kanonoknak, majd a ruszti kerület esperesének nevezett ki a püspök. Korai halálát – amely 50 éves korában következett be – 1772-ben mindenki meggyászolta. Primes soproni apátplébános őt a templomban épült új kriptába temette.

1772 augusztus havában plébánosként már Harrer János keresztelt itt. Középkorait Sopronban, a filozófiát Pesten, a teológiát a győri szemináriumban végezte. 1762-ben szentelték pappá. Több helyen – így Sopronban 6 évig – volt káplán, és 1772-ben nevezte ki Zichy püspök rákosi plébánosnak. 1772-1797 között, 26 évig gondozta nagy buzgósággal híveit, akiknek életével is szép példát mutatott. Az ő idejében, 1777-ben kapta meg a templom Zichy püspök bőkezűségéből a művészi főoltárt és az új berendezést. Ugyanezen évben egyházlátogatást is végeztek itt. Harrert a püspök a kerület esperesévé és tiszteletbeli kanonkká nevezte ki. Mikor 1777-ben Janisch Mátyás jobbággal kihalt a családja, az uradalomra visszazállott 18,5 hold szántót és 2 [kaszás] rétet végleg a plébániához csatolta a püspöki földesúr.⁵⁸ Harrer élete végén sokat betegeskedett. A Geiger krónika írója feljegyezte, hogy 1795-ben meghalt, de feléledt tetszhalálából és egy évvel később, 1796. szeptember 1-jén hunyt el. Wachtler soproni városplébános temette a templom mellé, ahol barokk epitáfiuma ma is hirdeti buzgóságát.

Őt Kibling József követte a plébánián (1797-1806), aki Fengler püspök halála után is méltatlankodva panaszkodott a királyi kamarának a plébániaház elhanyagoltsága miatt. Ugyanis azt a 40 év előtti tűzvész után csak felületesen renoválták, különben is kicsi, káplánjával együtt alig férnek meg, kamarája, kútja nincs, utca felőli ablakai oly alacsonyak, hogy bárki beléphet rajtuk. Még a jobbágyok is lenéznek, mert ők jobban laknak. Kérte, hogy a Fengler hagyatékából utaljanak ki a ház nagyobbítására. De a királyi kamara is csak jelentéktelen javításokat végeztetett. Kibling rövid ideig volt plébános. 1806-ban valami ragályos betegség tört ki a faluban. Nyolcan haltak meg e betegségben, mind a nyolcat ő látta el, s kilencedikként őreá ragadt e betegség és véget vetett életének.

Doslern Antal volt soproni káplán következett utána (1806-1809). Csak 3 évig működött, 1809-ben végredelet nélkül hirtelen meghalt. Vagyonának 1/3-a Vilt püspök rendelkezése szerint a templomé lett.

⁵⁸ Tobold provizor levele: RPL: XXXV. csomó.

Még ez évben Miskey Antal püspöki titkár került Rákosra (1809-1810), de már a következő évben meghalt. Őt a templom mellé temették el és neoklasszikus síremléket emeltek neki. Miskey a templomra 2000 ft-ot hagyott.

Utódjául Vilt püspök Ulrich Remigiust küldötte Rákosra (1810-1815). Ulrich trinitarius szerzetesként működött Nagyszébenben. Amikor II. József feloszlatta a rendházat, Győrbe költözött rokonaihoz és csekély nyugdíjából élt. A püspök felvette az egyházmegye papjai közé és a győriúvárosi plébánia adminisztrálásával bízta meg, amely munkakörét 17 éven át oly épületes buzgósággal látta el, hogy jutalmul kinevezték rákosi plébánosnak. Szerzetesi egyszerűségben, buzgón működött itt is. Ő látta el a betegek szentségeivel a szélütött Vilt püspököt, aki Rákoson halt meg. A pénz devalvációjakor leszállott a plébánia alapítványainak értéke, azért a szentmisék számának apasztását kérte. A meggyesi filia miatt összeütközésbe került Weisz nevű káplánjával. A káplán addig mindig a plébános kocsján járt át Meggyesre, de mivel Ulrich nem tartott lovakat, bizonyos összeget fizetett neki fuvarválság címén. Ezért az összegért azonban a káplán nem kapott fuvar, a gyalogjárást viszont megtagadta és az esperes útján kért orvoslást. A megtartott vizsgálat arra kötelezte Ulrichot, hogy minden alkalommal egy aranyat fizessen a káplánnak. Ulrich inkább a lelkiekkel törődött és rossz gazda volt. Szülleit is elhanyagolta, utána 1000 db karót kellett venni. Amikor jött, még 20 akó bor termett, utolsó évében már csak 6 akóra ment a termés. A szántóit nem trágyáztatta, kertje kerítését is elhanyagolta, öreg volt már. 1815-ben nyugalomba helyezték és Győrött halt meg.⁵⁹

A püspök 1815-ben Hohenegger Lőrinc (1815-1825) győri teológiai tanárnak adta át a rákosi plébániát. Ő iparkodott rendbehozni az előde alatt zilálttá vált anyagi ügyeket a plébániai gazdálkodásban csak úgy, mint a templomvagyon körül. A templom pénztárának kevés jövedelmét 2/3 részben évtizedek óta a gyertya-, olaj- és tömjénszükséglet foglalta le. Erre hivatkozva a püspöktől nagyobb összeget kért az elhanyagolt egyházi ruhák javítására és felfrissítésére. A püspök megadta neki a kért segílyt, viszont kifogásolta, hogy II József rendelete szerint takarékosan kellett bánni a gyertyákkal, a tömjénnel, az ilyen kis falusi templom mégis évenként nagy összeget ad ki e célra. Hohenegger védelembe vette a templomot, amelyben sok ünnepi istentiszteletet tartanak. A királyi kamara, amelyhez az ügy került, meghajolt az igazolás előtt és egyik évben, amikor a földek alig hoztak valamit, kiutalt a templom gyertya és olaj szükségletére 180 ft-ot, mégpedig a soproni harmincadhivatal pénztárából. A plébánosról érdemes megjegyezni, hogy teológiai tanár korában becses naplót vezetett a napóleoni időről, nevezetesen 1809-ről, amely a Tudományos Gyűjteménybe nyomtatásban is megjelent. Mikor pedig 1825-ben győri kanonokká nevezték ki, akkor a protestánsok Berzeviczy Gergely által előterjesztett sérelmeire primási megbízásból Hohenegger szerkesztette meg a válasziratot. 1842-ben halt meg Győrött, de Rákoson, hívei között kívánt nyugodni. A templom fala mellett pihen és sírját neoklasszikus sírkő díszíti. A Hohenegger-féle alapítványról majd az iskola tárgyalásakor emlékezünk meg.

1825-ben Putz Ferenc (1825-1847) budai születésű pap, a teológiai tudományok doktora került Rákosra. A rossz termések és hanyag robotmunka mellett állandóan passzív volt a templomvagyon mérlege, és a hiányt rendszerint a püspök pótolta. Putz plébános alatt szenvedte végig a község a kolera járványt, amely itt 76 áldozatot követelt. Ezeket a plébános és Sigl Márton káplán kivétel nélkül ellátták a végső szentségekkel. A következő évben a kolera csak elvétve mutatkozott, ellenben 39 gyermeket és felnőttet a vörheny ragadott el. Putzot 1835-ben a ruszti kerület esperesévé nevezte ki a püspök. Mint ilyen, ő végezte az általa kívül-belül megújított meggyesi templom megáldását. 1844-ben tűz ütött ki a községben és a nagy viharban 160 ház égett le, többi közt a templom zsindeyes teteje, a plébánia, az iskola- és a községháza is. A plébánosnak az uradalmi intéző a kastélyban ajánlott fel lakást, amíg Sztankovits püspök a plébániát újra fel nem építette. Közvetlen

⁵⁹ GyPL: Parochialia, Rákos.

természete miatt a község sajnálta a plébános távozását, amikor Sztankovits előterjesztésére 1847-ben Győrré kanonoknak nevezték ki.

Utóda Kondvicska Márton bánhidai születésű, győrszigeti plébános lett (1847-1858), aki már az 1820-as években mint káplán működött Rákoson. Ő élte meg itt az 1848 utáni átalakulást, a jobbágyság és a robot megszűnését. A templomföldeket most már bérbeadás útján értékesítette, először évenként, később 6 évre. 1850-ben hozzájárult, hogy Meggyest, az eddigi filiát leválasszák az anyaegyháztól és önálló plébániává tegyék. Mivel ettől kezdve nem volt káplánja, az uradalom megvonta a plébániától az eddigi 300 db rőzsét, amibe Kondvicska nem tudott belenyugodni. Ismételt kérésére Karner püspök megadta ugyan neki, de csak személyére és így is minden évben újra kellett kérnie. Kondvicska 1858-ban, 69 éves korában halt meg és Rach Ferenc soproni apátplébános temette el a templom fala mellé, ahol utóbb egyszerű márványtáblával jelölték meg sírját.

A Moson megyei származású Tuvora Antal megyesi plébános (1858-1873) lett Kondvicska utóda. Őbenne tevékeny lelkipásztort és jó gazdát nyert az egyházközség. Először rendbehozott egy elhanyagolt szőlőt. Azután a plébánia melléképületét hozatta rendbe és a patak melletti kertet kőkerítéssel foglalta be. 12 év múlva a felmerült szükségletek szerint új, nagyobb gazdasági épületet emeltetett a plébánia udvar patak felőli oldalán és kutat furattatott az udvarban. Evégből 2250 ft kölcsönt vett fel a győri káptalantól 15 évi törlesztésre. Az évi 150 ft részletből 50-et a plébánosnak kellett törleszteni, 100 ft-ot pedig püspöki engedéllyel a templompénztár adott. Az utóbbi erre csak azért volt képes, mert 1866-ban Tuvora elcserélte a templom szántóit rétekre és így a templom jövedelmét jelentékenyen fokozta. Éppen a nagyobb jövedelem tette lehetővé, hogy a 100 év óta nem javított templomot restaurálja. Ő a restaurálásnak csak egy részét tudta elvégeztetni; a templom külsejét és a tornyot hozatta rendbe. A belső restaurálást régen tervbe vette ugyan, de már nem tudta elvégeztetni, mert Zalka püspök 1873-ban soproni kanonokká nevezte ki.

A templom belsejét utóda, Herz József (1873-1878) újjátta meg és 1878-ra készült el vele. A közben esperessé is kinevezett plébánost 1878-ban a soproni káptalanban megüresedett helyre kanonoknak hívta be a püspök. Ott élt 1890-ben bekövetkezett haláláig. Életében is, végrendeletében is magas alapítványokkal tette emlékezetessé nevét.

Helyébe Rákosra a püspök saját titkárát, Kurcsy Jánost (1878-1918) küldötte plébánosnak, aki teljes 40 évig vezette híveit. Ragyogó díszben vette át elődétől a templomot, amelyen neki csak alkalmilag kellett kisebb javításokat végeztetni, de mindjárt kezdetben egy második sekrestyét is építtetett a meglévő mellé. A templomszereket egymás után újjal cserélte fel, új kelyhet vett Bécsben, és különösen miseruhákat, templomi fehérneműt szerzett elegendő mennyiségben. Felfelé, különösen a vármegye és az uradalom irányába bátran képviselte a plébániának és híveinek érdekeit. Viszont rámutatott hívei hibáira is, mindig úgy, hogy azok érezzék jószándékát. Működésével kiérdemelte hívei bizalmát és szeretetét. A világháború kezdetén már gyengült egészsége és káplánt kért. Vérző szívvel látta, mint viszik el temploma harangjait és az orgonasípokát. A bánat ölte meg 1918-ban, két hónappal a háború befejezése előtt. Holtteste szüleivel, nővérével együtt a rákosi temetőben nyugszik.

Az elárvult plébániára Fetser püspök Mentés Domonkos (1919-1939) győri hittanár és székesegyházi sekrestye-igazgatót küldötte ki. Válságos időkben került ide. 1919-ben alaptalan feljelentésre forradalmi bíróság elé került, de felmentették. Zárkózott (nagyothalló), magányszerető természete miatt lassan tudtak vele hívei megbarátkozni, de azután nagyon megbecsülték gerinces viselkedéséért és buzgóságáért. Különösen az ifjúságért tett sokat. Az új apáciskola szinte kizárólag neki köszönhetette létét. Ugyanő javíttatta ki 1929-ben a templom külsejét, előzőleg pedig véglegesen rendbehozatta az előbb csak felületesen megépített templomtéri iskolát. 1939-ben meggyengült egészséggel nyugalomba vonult és Neszmélyen, az Örökimádás apácai templomában vállalt lelkiigazgatói állást. Ott halt meg 1956-ban.

Rohrer István soproni városkáplán (1939-1946) lett utóda, aki híveinek lelki és anyagi gondjait egyaránt magáévá tette és annyira összenőtt velük, hogy amikor a világháború után hívei 80 %-át kitelepítették Németországba, ő is velük ment és ott gondjukat viselte. A honvágy hozta Württembergből egy burgenlandi lelkészre, ahol 1956-ban motorszerencsétlenségnek esett áldozatul.

Rohrer és hívei kitelepítésével a rákosi plébánia teljesen megújult, ennek további története nem tartozik bele célkitűzésembe.

A rákosi plébániának egyes időszakokban kisegítő lelkipásztorai, káplánjai is voltak. Az első káplán, akit ismerünk, Hauser János volt, akit Matusevics Mátyás plébános kért öreg korában maga mellé, hogy Meggyest ellássa. Mikor Hauser plébános korában esperes is lett, ekkor sok dolga lévén a kerületben, ő is tartott káplánt és ettől kezdve állandósult ez az állás. Az összes káplán nevét nem ismerjük, akiket ki lehetett kutatni, azok neveit itt adjuk közre.

1713-ban	Hauser János
1738-ban	Feldkirchner Péter
1756-ban	Seidl János
1762-ben	Trummer József
1786-1788-ban	Presits Ignác
1789-ben	Hutter Pál
1790-ben	Tóth Lipót
1791-ben	Roth Ferenc
1795-ben	Engelhard M.
1796-ban	Presits Ignác
1797-ben	Heilig János
1798-ban	Benedikt Mihály
1799-1802 során	Stangl Mihály
1802-ben	Dohnál Mihály
1806-ban	Mikuska Mihály
1806-ban (!)	Lakner István
1807-ben	Weber Jakab
1810-ben	Prileszky Imre
1810-ben (!)	Hammarschmid M.
1811-ben	Tauber Ferenc
1812-ben	Palocsay János
1813-1816 során	Weisz József
1817-1827 során	Kondvicska Márton
1827-ben	Novák Antal
1827-ben (!)	Bauer András
1829-ben	Lehner Mihály
1831-ben	Scherz Károly
1832-1839 között	Siegl Márton
1839-ben	Wennesz Pál
1842-1845 során	Biró István, aki itt halt meg.
1845-ben	Beke István
1847-ben	Michl Jakab
1848-ban	Cziráky Alajos
1850-ben	Wittmann Ferenc
1858-ban	pater Placid, adminisztrátor
1873-ban	Bors Károly adminisztrátor
1915-ben	Busch József

1919-ben	Preisegger Lajos
1925-ben	Hanifl Illés
1929-ben	Orowits Ferenc
1932-ben	Krainz Ernő
1933-ban	Horváth Kis Ambrus
1934-ben	Németh Kálmán
1934-ben (!)	Schmall István
1938-ban	adminisztrátor
1938-ban (!)	Fennesz György
1939-ben	Póka György
1940-ben	May László
1941-ben	Böck János
1944-ben	pater Szili Vince
1945-ben	Weinhandl József
1945-ben	Geiszbühl Mátyás kisegítőként

5.) A plébániai javadalom

Mivel a középkorban a megélhetést általában a föld jelentette, azért a plébánia alapításakor a földesúr a lekipásztort is beosztotta a telektulajdonosok közé. Neki egy telek jutott osztályrészül a hozzá kijelölt földekkel együtt. Mint a már említett okiratokból kitűnik, a plébánia telke a lakóházzal eredetileg – mikor a falu még kisebb volt – a kastélytól nem messze, azzal szemben állott, ott ahol ma a tanácsháza van. Mikor Draskovich bíboros 1582-ben mezővárosi rangot szerzett Rákosnak, akkor a községben feljebb, a templomot körülvevő temető mellé építtetett egy új plébániaházat. Szerény, két szobás lakása volt itt a plébánosnak. Ez a lakás habár többször kirabolták, felégették, nem nagyobbodott akkor sem, amikor a megyesi filia miatt káplánt is kellett tartani. Sőt volt idő, amikor nagyon is el volt az épület hanyagolva, mint pl. Kibling plébános idejében, akinek elkeseredett panaszleveléről fentebb már szó esett. A több mint két századon át változatlan nagyságú épület 1844-ben egy nagyobbak adott helyet, amikor a község legnagyobb részével a plébánia is leégett. A kifizetett biztosítási díj mindössze 150 ft-ot tett ki, de segített a kegyúr, Sztankovits János püspök, aki saját költségén megfelelő paplakot állíttatott a rákosi plébánosnak. A régi helyén különös díszítés nélküli neoreneszánsz stílusra emlékeztető emeletes házat építtetett, amelyben az emeleten a plébános részére iroda, lakó és hálószoba, vendégszoba és nagyebédlő készült, míg a földszinten a káplán szoba, az alkalmazottak lakása és a mellékhelyiségek voltak elhelyezve. Sztankovits joggal rakatta fel az udvari főbejárat fölé a maga címerét, mert a ház, amely változatlan alakban ma is megvan, egyik legszebb épületét alkotja a községnek.

Többször változtak ellenben a melléképületek, míg 1871-ben Tuvora Antal plébános egységesen újjá nem építtette azokat. Abból a 2250 ft kölcsönből, amit 15 évi törlesztésre a győri káptalantól vett fel, az udvar patak felőli oldalát egy hosszú épülettel teljesen lezárta, amelyben pajtát, ló- és tehénistállót, magtárt és ólakat képeztetett ki, míg az addigi melléképületet faházzá alakíttatta. Ugyanő a Seltenhofer céggel kutat furatott az udvar közepébe. A kút azonban nem felelt meg a várakozásnak, s bár időnként még sok pénzt fordítottak a rendbehozatalára, végül mégis használhatatlanná vált és egy közelebb eső utcai kút szolgáltatta a vizet a plébániára.

A plébánia telkéhez tartozik még a patak felőli köves, meredek lejtő, valamint a völgyben fekvő kert, amelyet egyik oldalán a patak határol, több oldalán pedig kőfallal van körülveve.

A ház és az udvar 384 négyszögöl, a lejtő 149, a kert pedig 885 négyszögölet foglal el.

A plébános megélhetéséhez a legnagyobb összeggel a földbirtok járult. Így állapítja meg ezt az 1896. évi országos kongrua-összeírás. A plébánia egy telkes földbirtoka azóta, hogy Zichy püspök a Janisch Mátyás-féle földeket 1777-ben a plébániához csatolta, másfél évszázadon át csak keveset változott és az 1923. évi birtokív szerint 24 hold szántóból, 13 hold rétből, 11 hold nádasból és 1 hold 1000 négyszögöl szőlőből, összesen 49 hold földből állott. Ez a föld összesen 32 dűlőben feküdt a község határ minden részében, akárcsak a jobbágyok, illetve a földművesek földjei. A földekből az 1896. évi kongrua-összeírás 723 K tiszta jövedelmet állapított meg.

A második legnagyobb jövedelmi forrás volt a kegyúr hozzájárulása. Ez állott évi 24 mérő rozsból, 30 öl fából, 400 kéve rőzséből, 12 akó borból és 2 szekér szénából. A 24 mérő rozsból egy ideig a malmok szolgáltattak 12 mérőt. Amikor az uradalom eladta azokat, a szolgáltatást magára vállalta. Fát a község tartozott vágatni és haza szállíttatni. A 400 kéve rőzsét a káplántartás megszűnése után is megadta az uraság, de vágása és szállítása a plébános kötelessége volt. A 12 mérő rozs és 12 akó bor tulajdonképpen a sedecima pótlása volt. A kegyúri hozzájárulás értékét az összeírás 697 K-ra becsülte.

A harmadik, szintén tekintélyes jövedelmet a község szolgáltatta. Ebben szerepelt a párgabona, amelyet minden negyedtelkes fél mérő rozsban fizetett, továbbá 4 hold szántónak és a szőlőknek megmunkálása, évi 100 K készpénz, 5 nagyünnep alkalmával kiutalt tiszteletdíj és a litániák tartásáért 4 akó bor és 4 szekér széna. E szolgáltatásokat a múlt század végén már nem természetben, hanem pénzben kapta a plébános és pedig az 1896. évi megállapítás szerint 378 K-ban.

A további jövedelmi forrásokhoz tartozott a stóla és a misealapok kamatai. Ez utóbbi 257, a stóla 100 K-ban volt megállapítva.

Mindent összevetve az egyik vizitációs jegyzőkönyvvel mi is azt mondhatjuk: Rákos elég tekintélyes jövedelmű plébánia volt, amellyel a püspök tehetséges és jó erkölcsű papokat jutalmazhatott. Igen sokszor saját székhelyéről, Győrből küldött ide plébánosokat, s ha itt érdemeket szereztek, nagyobb címeikkel ruházta fel, vagy felsőbb állásba juttatta őket. Ritka kivétellel a rákosi plébánosok hivatásuk magaslatán állottak és legtöbbször virágzóvá tették a lelki életet a hívek között.

Itt emlékezünk meg a két templomatyáról is. Ők voltak a plébános segítői, a hívek felé történő érintkezés "szervei". A plébánossal együtt kezelték a templom pénzét, felügyeltek a templom földjeire, részt vettek a templomszámadás előkészítésében, sokszor ők is írták azokat. Vasár- és ünnepnapokon, körmeneteken ők voltak a sekrestyések. Közülük a következőket sikerült feljegyezni.

A legrégebb ismert templomatyá, Gilles György nevét a már említett Orsolya asszony 1567-ben kelt végrendelete örökítette meg, amelyen ő is tanúként szerepelt.

1744-ben	Voilits Márton
1761-ben	Payer Fülöp és Hörmann Mihály
1792-1813 között	Lory Ambrus és Hörmann Mihály
1813-tól 1818-ig	Horváth Mihály
1813-tól 1845-ig	Steiner Mihály (a számadásokat ő vezette)
1818-tól 1826-ig	Schinagl György
1827-től 1845-ig	Kikovátz Mátyás
1847-ben	Hoffury György
1850-től 1868-ig	Kikovátz Ferenc és Pfeiffer József
1868-tól 1871-ig	Winkler József
1871-től 1888-ig	Steiner György és Reinprecht Mihály
1888-tól 1904-ig	Hoffury György és Wartha Mátyás
1917-ben	Schinagl Keresztély

1918-ban	Schrabeck Mátyás
1928-ban	Schinagl és Kamper György
1946-ban	Pfeiffer Flórián és Filipits Mátyás

Régebbi időben a templomatyák fáradtságukért a Liget-malmon innen eső rétet élveztek. Ezt a rétet 1810-ben elvonta tőlük Vilt József püspök és helyette 12 ft-ot rendelt nekik a templom pénztárából. Később is a templompénztár fizette nekik a tiszteletdíjat.

6.) A temető

Hazánkban is, akárcsak egész Európában a keresztény berendezés már a középkor elejétől kezdve az elhalt hívek testének nyugvóhelyéül a templom körül elterülő, rendszerint fallal körülvett udvart választotta. Mély értelmű gondolat volt, hogy a meghalt hívek ott nyugodjanak, ahol értük a szentmisét mindennap bemutatják és ahol sírjuk és fejfájuk a templomba menő hívek számára emlékeztetők voltak, hogy azok értük is imádkozzanak.

A rákosi templom körüli 550 négyszögöles udvarban létesült az itteni temető és pedig akkor már, amikor a templom felépült, tehát a XIV. században. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek külön nem említik a temetőt, csak az 1713. évi jegyzi fel, hogy a temető fallal van körülvéve, de az elég rossz állapotban van.

Ebből a régi temetőből ma csak egyetlen barokk stílusú sírkövet találunk a templom falában, nem messze a torony feljáratától. Van ugyan a templom külső fala mellett még négy papi sír (Harrer János – meghalt 1796-ban –, Miskey Antal – elhunyt 1810-ben –, Hohenegger Lőrinc – meghalt 1842-ben –, és Kondvicska Márton – elhalálozott 1858-ban.) Az elsők rokokó, a két következőnek neoklasszikus sírköve van, Kondvicska sírját csak egyszerű márványlap jelzi. Ez a négy sír már a régi temető lezárása után került ide. A régi temetővel kapcsolatban még megemlíjtük, hogy magában a templomban is épült a padlózat alatt egy kripta a lelkipásztorok számára, de abban csak Bobits Mátyás esperes nyugszik.

Mária Terézia egészségügyi rendelete 1775-ben megszüntette a község beépített területén a templomok körüli temetőket. Az anyakönyvek nem említik melyik évben, de Rákoson is hamarosan a rendelet megjelenése után létesítettek egy 2 holdas temetőt a község végén, a fertői szőlők felé vezető dűlőút mentén. Erről a temetőről az 1829. évi vizitáció azt mondja, hogy nincs körülkerítve, a szarvasmarhák bejárhatnak, azért két ember felváltva őrködik a nyár során a benne. Ugyanakkor található ott ravatalozó kamra és temető kereszt. Mikor ez utóbbi fakereszt elkorhadt, a múlt század derekán a Schrabeck házaspár állított egy neogótikus kőkeresztet. Később kápolnaszerű ravatalozót is építettek a temető közepébe. Ehhez 1892-ben Zalka püspök egy 56 kg súlyú harangot is szentelt. A régi sírkövek között találni lehet néhány kisebb rokokó stílusú, illetve elég sok a neoklasszikus, de legtöbb a neoromantikus sírkő. Különösebb művészi értékű nincs közöttük.

Az idők folyamán a temetőt körülárkolták és élősövényvel vették körbe, hogy az állatok ellen megvédjék. A község népének szaporodásával Kurcsy plébános a temető megnagyobbítására is gondolt és evégből 1891-ben Bobits Józseftől megvette a temető egész nyugati hosszában húzódó szőlőt, amely 803 négyszögöl nagyságú és 650 ft-ba került. 1937-ben Mentés plébános a temető alján 1400 P-ért egy 695 négyszögölnyi szőlőt vett meg özvegy Berthánétól, és egy bizottságot alapított a temető bekerítésére. A kőkerítést Rohrer plébános készítette el nagyrészt a hívek ingyenmunkájával. A köveket az uradalom fizette ki. A Schrabeck házaspár által állított kőkeresztet akkor a temető leghátulsó sarkába, egy mesterséges magaslatra állították. Tulajdonképpen a temetőhöz tartozik a dűlőút túlsó oldalán elterülő szántó is, de ezt időközben eltulajdonították.

7.) Útmenti keresztek, szobrok

Rákos lakói mély vallásosságának egyik kifejező jele a sok kereszt és szent szobor, amiket az idők folyamán a szabadban állítottak. Habár ezek a háborús pusztításoknak, különösen pedig az időjárás viszontagságainak erősen ki voltak téve, mégis több századon át jónéhány megmaradt közülük. Ezek történetét a plébániai feljegyzésekből, valamint a nép száján élő hagyományok alapján próbáljuk összeállítani.

Sajnos a régi egyházlátogatások közül egyik sem, még a Keresztély Ágost bíboros által előírt legterjedelmesebb sem terjeszkedik ki az útmenti keresztekre. Csak az 1873. évi, Zalka püspök által előírt vizitáció vette fel ezt a kérdést a megválaszolandók közé.

Ebben a jegyzőkönyvben 7 külső szoborról tesznek említést. Ezek a következők: 1.) a balfi út mentén álló Hermann-féle kereszt, 2.) a Páduai Szent Antal szobor a Sopron-felé eső erdőben, 3.) Szent Sebestyén vértanú szobra a Kőhida-felé vezető úton, 4.) és 5.) a Szűz Mária és Nepomuki Szent János szobrai a templom két oldalán, 6.) a város kapuján kívüleső Szentháromság szobor. A három utóbbi igen rászorul a renoválásra. Végül a 7.) a Szent Oswald szobor a Sopron-felé vezető úton, ez azonban romokban hever.⁶⁰

Kezdjük talán a legutóbbival. Jelenleg a községben élő legöregebb emberek hallottak beszélni az Oswald szoborról, de hogy az hol állott, azt nem tudják. A vizitáció jegyzőkönyve a Sopronba menő erdei utat jelöli meg helyéül. Mivel Szent Oswald angol püspök itt nem volt ismeretes, feltételezhetjük, hogy egy kereszt állott valamikor az erdei úton, amelyet a XVI-XVII. században itt élt jómódú Oswald család emeltetett és az alapító nevével jelölték meg a keresztet.

A vizitáció nem sorol fel minden emlékkeresztet. Ha tehát a megtalálhatókat időrendbe akarjuk szedni, akkor a felsorolást Donatus-keresztrel folytatjuk. Ezen a néven tartanak számon ma is a régi lakosok egy 4 méter magas karcsú oszlopot, amely a Kovács köz egyik háza mögött, annak kertjében áll. Az oszlop felett egy kőkocka van, három oldalán vájt bemélyedés található, most mind a három fülke üres. Hogy mire szolgáltak, nem lehet tudni. Lehet, hogy virág, lehet hogy kis mécs elhelyezésére. Ezt a kockát koronázza egy ősi szobor, amely csizmás, bőrnadrágos, kezeit imára összetevő, bőrnadrágos férfit ábrázol, akinek haja a nyakába kunkorodik, s a válláról hosszú köpeny omlik a hátára. A lábai előtt rozskéve van felállítva. Az oszlopon felirat található, amelyet nagyrésztben el lehet olvasni. Az első sorban csak betűk vehetők ki: S..H..O..A. und Maria Hasich ... derzeit Letgler in Kroisbach dieses Kreis machen lassen anno 1643. Szent Donát püspöknek a szomszédos községekben több helyen is állítottak szobrot és különösen a vetések és termések védelmét várták közbenjárásától.

A sorrendben következő az a Nepomuki Szent János szobor, amely a volt uradalmi magtár falában van fülkébe állítva. A feszületet tartó szent lábánál egy beteg fekszik. A felirat Szent János Titkos jelenésének több idézetét és az 1731-es évszámot viseli. Tehát Szent János szentté avatása után 3 évvel állították, talán a püspök rendelkezésére.

A falun kívül, a Balf felé vezető út mentén állították 1734-ben azt a kis kápolnát, amely ráccsal elzárt fülkében egy Szűz Mária szobrot foglalt magába. Ez a kis kápolna 6 méter magas, valószínűleg mesterséges dombon állott. Mikor az ún. Kisrákosi utca kiépült, 1936-ban egy Kamper nevű halász házhelyéhez a kis kápolna helyét is igényelte, amire az engedélyt úgy kapta meg, hogy néhány öllel a falu felé a kis kápolnát faragott kövekből újra felépíti és a régi helyett egy modern szobrot beléhelyez. Az eredeti kápolna kőlapfeliratát az új kápolna homlokzatába erősítették. A felirat azonban nagyon kopott és eredetére vonatkozólag mindössze a Catharina név és az 1734-es évszám olvasható.

⁶⁰ RPL: XIII. csomag.

A törökök bécsi veresége után hálából minmdenfelé Szentháromság szobrokat állítottak. Ebből a mozgalomból Rákos is kivette részét. A szobor az akkori városka végén állott, a kapun kívül, ahol a fertői dűlőút mentén később a temető létesült. A jelenlegi szobornak csak a Szentháromságot ábrázoló feje a régi, az oszlopot a múlt század végén újíttotta meg a bécsi Baugesellschaft itteni kőfaragó műhelye.

Régiségét tekintve a következő a Szent Antal szobor. Ez a Sopronba vezető erdei út mentén, nem messze a város határától áll és az 1832. évi kolera megszűnése emlékére állították. Wartha Józsefné 1903-ban renováltatta és 100 K alapítványt is tett karbantartására. Az újabb évtizedek szabadossága következtében mára csak kőtöredékek maradtak a szoborból.

Kisrákoson az említett kápolnácskán innen található egy neogótikus kereszt, amelyet Hermann Mihály állított 1873-ban. Fenntartására 100 ft alapítványt is tett, és ennek kamataiból 1900-ban a Bild kőfaragócég renoválta.

Míg a patak-menti Nepomuki Szent János szobor a Szentet mint betegeket pártfogóját hirdeti, a hívek mint a szent gyónás titkát őrző vértanút akarták megtisztelni, amikor neki a templom oldalán a papi sírok előtt állítottak egy oszlopon álló szobrot. A szobor azonban idővel nagyon megrongálódott, azért 1886-ban megújították. A toszkán oszlopot, s valószínűleg a szobrot is, a Baugesellschaft kőfaragó műhelye állította helyre 164,82 ft-ért. A számlát Wurdits János mester írta alá. E szobor előtt tartották május 16-tól nyolc napon át a Szent János litániákat, ami után a szent ereklyével áldást kaptak a hívek, akik ilyenkor nemcsak a templomteret, hanem még az útvonalat is ellepték, egész a régi postaépületig.

E szobor megfelelőjeként a templom másik oldalán is állítottak szobrot Szűz Mária tiszteletére. A rongált szobrot ugyancsak a Baugesellschaft kőfaragóműhelye útján 1892-ben megújította Brock György edlitzai tanító, Anna nevű özvegye; lourdes-i Szűz Mária szobrot tétetve helyére, s annak rendbentartásához 100 ft-os alapítványt is létesített. A szobor mellé vadgesztenyefát ültettek és amikor a fa nagyra nőtt, egy, a templom tornyot kereső villám a fába vágott és az alatta álló szobrot darabokra törte. A szobrot többé nem újították meg, hanem vettek egy lourdes-i szobrot és azt a templom oldalbejárati előcsarnokában állították fel.

Végül van még egy Szent Sebestyén szobor, amelyet a Kőhida-felé vezető út mentén 1871-ben Vinczi Erzsébet állíttatott és fenntartására 100 ft-os alapot tett le. Azóta a Fő utca meghosszabbodott a kőfejtőig úgy, hogy ma a szobor a házsorban áll.

Szép szokás volt ezen kívül, hogy házépítések alkalmával a homlokzatfal fülkéjébe egy-egy szent szobrát helyezték és a házat így az illető szent oltalmába ajánlották. Ma is szép számmal találunk ilyen házakat.

8) *Leányegyházak, Meggyes*

Alapítása után hosszú évszázadokon keresztül egymagában állott a rákosi plébánia és fiókközség nem tartozott hozzá. A közelében fekvő községek, Balf és Meggyes Sopron város tulajdonában voltak és a város ott külön plébániákat alapított. A reformáció terjedésével a XVI. században igen nagy paphiány állott elő és akkor átmenetileg Sopron városa a püspökkel egytértésben Mörk (Kristoforics) Jakab rákosi plébánosra bízta Ágfalva és Lépesfalva községek lelki gondozását. A megbízatás 1609-től kezdve csak Mörk Jakab személyére szólt.

Halála után második utóda, Ströbele János plébános megbízást kapott a püspöktől a somfalvi plébánia adminisztrálására. Somfalva leányegyháza maradt Rákosnak Henke György plébános alatt is. Az ő halála után viszont Somfalva önálló plébániává lett.

Ezeknél sokkal hosszabb ideig tartó megbízatást kapott a rákosi plébános Meggyes község lelki ellátására. Ez a megbízatás a megyyesi régi katolikus templomnak 1674-ben Széchenyi György és Kollonich Lipót püspökök által történt visszafoglalásával függ össze. Az 1681. évi soproni országgyűlés vallásügyi törvénye csak az ún. artikuláris helyeken engedte meg a protestánsok vallásgyakorlatát. A protestáns lelkészségek megszűntek, és itt is az összes lakók a rákosi plébános joghatósága alá kerültek. Így maradt a helyzet 1782-ig, II. József türelmi rendeletéig.

A megyyesi keresztelési anyakönyv bejegyzése szerint a templomot 1495-ben építette Sopron városa mint kegyúr. Ez időtől fogva Meggyes plébánia volt. Amikor Sopron 1565-ben elszakadt a katolikus hittől és luteránus lett, Meggyesre is luteránus lelkészt helyeztek be. A lelkész tehát elfoglalta a templomot, a plébániát és annak birtokát, és a népet a luteránus valláshoz szoktatta. Balf, Harka és Ágfalva példája mutatja, hogy az ily térítés eredményes volt a németek között. Meggyesről ez kevésbé mondható el, mert bár katolikus pap oda nem járhatott, a község egyharmada nemzedékről nemzedékre tovább származtatta a katolikus vallást. Ez a község volt az egyetlen, amelyik fellázadt a város fennhatósága ellen, amiért 1600-ban a város kemény ítélettel sújtotta. Megfordult a helyzet, amikor 1674-ben I. Lipót abszolutisztikus kormánya az evangélikus pásztorokat összeesküvésben való részesedés ürügye alatt elmozdította állásaikból és a visszahódított plébániák ismét katolikus kezekbe jutottak. A vizitációk jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy Szárits és Oszbold plébánosok Meggyest mint Rákos filiáját kormányozták. Ez a helyzet megmaradt az utódok alatt is, ezért Meggyes ellátására kápláni állást létesítettek Rákoson. A rákosi káplán járt át Meggyesre rendszeresen minden harmadik vasárnap istentiszteletre és hittanításra, de máskor is, valahányszor valami egyházi ténykedést kellett végezni. Fizetését és ellátását a plébánostól kapta, aki viszont a megyyesi plébánia javadalmát élvezte.

Ez a javadalom egy házból két lakószobával, 2 szőlőből, 6 hold szántóból és 3 kaszáló rétből állott. Volt 20 öl fája az erdőből és halászati joga 32 öl szélességben a Fertő parton. A községtől a káplánért külön 60 ft-ot kapott. A földeket a jobbágyoknak kellett megművelni, mind azt az evangéliumi pászturnál megszokták. Mivel azonban ez mindig hanyagul történt, a legtöbbször bérbe adták a birtokot a halászati joggal együtt.

Meggyes temploma a jegyzőkönyvek szerint kicsi, de szép. A törökök ezt is feldúlták, és az oltárt szétrombolták. A kegyszerekből csak egy kehely és egy miseruha maradt meg. Itt viszont, ha kárt szenvedett is, megmaradt a plébánia háza és Oszbold akkor ott is lakott.

A templom Szent Ulrik püspök tiszteletére volt felszentelve és csak egyetlen oltárral bírt. Tornyában a török betörésekor egy harang megmaradt, de azt át kellett önteni. Az öntést Glaser Mátyás bécsi harangöntő végezte 1684-ben. Egy másik, nagyobb harangot 1748-ban szereztek. Ezt már a soproni Pfisterer János készítette.

A templom szószéke és orgona-karzata kőből készült, de volt két fakarzata is az ifjúság számára. Új orgonát 1810-ben szereztek. A templom és a plébánia kegyura Sopron városa volt, akinek megbízottja mindig részt vett a templomszámadás évi felülvizsgálásán.

Itt is a templom körül helyezkedett el a temető és pedig rendszeresen bekerítve.

A templom vagyona 2 szőlőből, 8 hold földből és 1 rétből állott. A szőlőt 1799-ben eladták, mert a jobbágyok elhanyagolták. A földeket viszont ugyanezen okból bérbeadták és ez évi 240-400 ft jövedelmet hozott. Minthogy pedig a rákosival szemben a templomnak gyertyára, olajra csak 13-15 ft-os kiadása volt, a templomgondnok, a plébános és a kántor a búcsú szolgálat fejében összesen 20 ft-ot kaptak. Továbbá, mivel az egyéb kiadás is kevés volt, az évenként megmaradt pénzt kiadták kamatra, így esztendőnként a templomszerek és ruhák beszerzését, illetve 1810-ben az orgonavételt, 1833-ban pedig az egész templom alapos megújítását – ami 3000 ft-ba került – maga a templompénztár tudta fedezni. Ekkor a püspök megbízásából Putz esperes plébános végezte a templom megáldását.

A megyyesi hívek általában mindenkor nagy szeretettel viselték gondját templomuknak. Ebben különösen a kántortanító és a gondnok járt elől jó példával.

Amikor II. József a szerzetesházak feloszlatásával egyidőben a lelkipásztori állásokat iparkodott szaporítani, akkor, a megyesiek már 1784-ben folyamodtak, hogy ők is legalább helyi káplánságot kapjanak. Ekkor a községben 223 katolikus és 474 evangélikus lakó élt. A helyi jövedelem összeírása alapján a megyei bizottság ugyan javasolta helyi káplánság felállítását, de nem lett belőle más, csak hogy az ünnepeket nem számítva ezentúl minden második vasárnap kaptak most már szentmisét.

II. József türelmi rendelete megengedte az evangélikus vallás gyakorlását és így Meggyes is kapott ismét evangélikus lelkipásztort. Templomot is építettek, de torony nélkül. Ezért 1786-ban szerződést kötöttek a plébániával arra nézve, hogy a harangokat írásban lefektetett feltételek mellett hogyan használhassák. Egyenlőre úgyszólván közös maradt a temetőjük is. 1828-ban Juranits püspök engedélyével a katolikusok külön temetőt létesítettek, amit a plébános áldott meg.

Az 1804-1808 közötti évekből a plébániai levéltárban fennmaradtak katolikus hívekről készült feljegyzések, és pedig arról, hogy mennyi volt a gyónóképes és a kiskorú lakosság száma.

1804-ben 146 gyónóképes és 69 kiskorú ----- 215 fő

1805-ben 138 gyónóképes és 58 kiskorú ----- 196 fő

1806-ban 138 gyónóképes és 45 kiskorú ----- 183 fő

katolikus hívő élt Meggyesen. A katolikusok a községben 16 egész telket birtokoltak.

A templom megújulásával, a plébánia épület rendbe hozásával a hívekben mindig hangosabb lett a kívánság aziránt, hogy a káplán minden vasárnap tartson nekik istentiszteletet. Végül is 1849. április 17-én az iskolában a katolikus testület és a plébános, Frantschitsch esperes jelenlétében oly egyezséget kötöttek, amelyben a megyesi hívek a plébánosnak a földek teljes megművelését ígérték, sőt a terményeket készek voltak Rákosra is szállítani, a káplánnak külön 90 ft fuvardíjat ígértek, illetve 20 ft hitoktatási díjat, ha az minden vasárnap átjár Meggyesre. A megegyezést Wagner János templomatyja és 12 egyházközségi tag írta alá.

Ezt a megegyezést Dresmitzer József – aki a püspöki szék három éves üresedése alatt mint káptalani helynök vezette az egyházmegyét – nem hagyta jóvá, mert új és pedig nagy terhet ró a plébánosra, aki ilyenformán az ottani segítőtársától egészen meg lenne fosztva, és pedig minden ellenszolgáltatás nélkül, mert hiszen a földek megművelésére addig is kötelezve voltak a hívek.

A dolog azért nem aludt el. A megyesiek új felterjesztést küldtek Győrbe, hangsúlyozván, hogy ők készek maguk eltartani papjukat, válasszák el tehát Meggyest Rákostól, és legyen Meggyes megint külön plébánia, ahogy a régi időben volt. Mivel a vállalt kötelezettségek elégségesek voltak egy pap megélhetéséhez, azért 1850. december 22-én Dresmitzer helynök megküldte a döntést, hogy Meggyest elszakítja Rákostól, és önálló plébánia rangjára emeli, amelyből ezután a rákosi plébánosnak semmi jövedelme sincs. Új plébánosnak mindjárt ki is nevezte Vályi Mihályt, Rákoson pedig megszüntette a kápláni állást.

Ettől kezdve Rákosnak nem volt filiája. Igaz viszont, hogy éppen ezen időponttól kezdődően felbomlott a község zárt egysége, mert 1850-től kezdve egymás után létesült Kőhidán a cukorgyár, a határt képező Rákos-patakon innen a vendégfogadó és a szálló, ahol a cukorgyár alkalmazottai étkeztek és sokan ott is laktak. Az 1850-es évek végén a Virág major és a Pius major, végül pedig 1920-ban a vámhivatal létesült. Mindezek lakói egyházi szempontból a rákosi plébániához tartoztak.

IV.

1.) A rákosi iskola keletkezése és fejlődése

az emberiség feladata nemcsak abban áll, hogy testi-lelki jólétért küzdjön és tökéletességre törekedjék, hanem, hogy mindenkor a következő nemzedékre átszámazzassa tudását, tapasztalatait és ezáltal a jövő emberét az étellel való harcra felkészítse. Ezt a feladatot már a régi egyiptomiak, görögök és rómaiak a közös tanítással, az iskolával oldották meg. Az iskola létesülése már bizonyos előrehaladott műveltséget feltételez. Olyan, amelyet a római birodalom bukása után a barbár és csak kezdetleges kultúrájú népeknél távolról sem lehetett találni. A magasabb rendű kultúra birtokosa a Római Birodalom minden intézményének megszűnése után az egyház lett az, amely egyébként isteni alapítója szavai szerint is arra van rendelve, hogy tanítsa a népeket.

Ma csodálkozva gondolunk vissza a középkorra, amelynek folyamán Európa lakossága szinte teljes kizárólagossággal csak az egyházra hallgatott. Nem szabad azonban feledni, hogy a barbárságból kereszténységre tért népeknek már második generációjánál az egyház egész berendezése, tanrendszere olyan kinyilatkoztatás-szerű volt, hogy annak birtokában egyszerre más embereknek érezték magukat. Az új amit kaptak egyrészt az isteni törvények összessége, amely magasra emelte az embert, másrészt a gazdasági értékek (ipar, földművelés), amelyek a megélhetést biztosították.

Mindkettőt az egyház terjesztette tovább, az isteni törvényt a templom, a népgazdaságot a kolostorok által, amelyek állandó lakóhelyhez és a föld megmunkálásához szoktatták az embereket. Egy-egy községben tehát – lehet mondani – sokáig a pap, a szerzetes volt az egyedüli oktató, irányító és eligazító, azaz nemcsak pap volt, hanem tanító és jegyző is.

A gazdaságvezetés már korán átment a földbirtokosok ispánjára, illetve minden felnőtt iparosra és földművesre, aki tudását és tapasztalatait az otthon iskolájában származtatta át gyermekeire.

A hit világát, az erkölcsi élet törvényeit mindig a pap tanította. Ez a tanítás állandóan folyt a felnőttek és az ifjúság felé, akik minden vasárnap délelőtt és délután hallgatták a keresztény tanítást.

A pap további teendője volt a fontos üzenetek írásbeli közvetítése, a szerződések, végrendeletek írásba foglalása, mert hiszen rajta kívül írástudó nemigen volt a községben.

Aki pap akart lenni a falusi növendékek közül, azt a plébános tanította írni, olvasni, a hit egész tartalmára és az egyházi szertartásokra. Ennek végeztével a püspökség székhelyén levő káptalani iskolába került, ahol tanítását befejezték. Éppen úgy, ha írnok, ispán stb. akart lenni valaki írásra, olvasásra, emberek közti forgolódásra az első oktatást csak a plébánostól kaphatta.

A mai értelemben vett iskolák az egész középkorban csak a püspökségek székhelyén és a kolostorok mellett működtek. Később az Anjouk idejében a városokban is alapítottak iskolákat, ahol a tanulók nagyobb száma miatt a pap egyedül nem boldogult volna a munkával. Jellemző azonban, hogy ezek is mindig plébániai iskolák voltak, a plébános igazgatása alá tartoztak, a tanító, vagy a tanítók az ő asztalánál étkeztek.

Ezen általános szabály alól Rákos sem képezett kivételt. A jobbágyifjúság itt is a szülőktől tanulta a földdel, a terményekkel, állatokkal való bánásmódot, tanulta pedig télen-nyáron, iskolai szünet nélkül. A hívek összessége itt is a lelkipásztor tanítását hallgatta vasárnapról-vasárnapra, egész év folyamán.

A falusi iskolák alapítása nálunk a XVI. század második felében kezdett elterjedni, amikor a könyvnyomtatás, az új világ felfedezése, az országok közötti érintkezés gyakorisága bizonyos magasabb műveltséget tett általánosan szükségessé. Ez az irányzat természetesen

nyugatról jött hozzánk, ahol már a XV. században a reneszánsz mozgalom kifejlesztette, majd a XVI. században a protestantizmus a maga terjesztésére használta fel eszközeit.

Az egyház nálunk is felismerte az iskola jelentőségét, ezért az 1560. évi nagyszombati zsinat határozatként mondotta ki, hogy minden plébánián iskolát kell létesíteni.

Rákoson akkor érkezett el az iskolaalapítás ideje, amikor a község vásárjogot kapott és mezővárossá lépett elő. Draskovich bíboros mint sok másban, ebben is úttörő volt és az új község háza, az új plébánia mellett iskola létesítéséről is intézkedett.

Az 1651. évi Püsky-féle kihallgatási jegyzőkönyvben több tanú vallomásából kitűnik, hogy Draskovich a plébánia melletti házból a mézársházat kitelepítette és e házat iskola céljára rendelte, a községnek téve kötelességévé, hogy az iskolát fenntartsa és tanítóról gondoskodjék. A község választotta a tanítót a plébános előterjesztésére, a választást az uradalmi intéző erősítette meg.

Az 1651. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv az 1641. évvel szemben azt találja, hogy az iskola most már nem az a rozogt épület, amibe beesik az eső, s amin keresztül fúj a szél, hanem új épülete van, amelyben a tanító is egy szobából és hálókamrából álló lakással bír.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1641 és 1713 között mind megemlékeznek az iskoláról. Nem említik azonban a tanítás menetét és anyagát. Csak az 1651. évi jegyző fel, hogy a tanítónak 40 növendéke van. Mindegyik felsorolja ellenben a tanító jövedelmét. Ez szerint minden telkes háztól fél köböl gabonát kapott, a szellérektől pedig egyenként 2 garast, ami 1651-ben 6 ft-ot és 50 dénárt tett ki. Joga volt szüretkor mustot gyűjteni. Az óra kezeléséért a község előbb 10, később 12 ft-ot fizetett neki és ezen kívül volt a stóla. Ez keresztelőnél 2 garast, egyházkelőnél 1 krajcárt, házasságkötésnél 6 garast, nagy temetés után 6 garast, kis temetés után 3 garast tett ki. Az orgonált énekes mise után 5, a kis misénél 3 garas járt a tanítónak. Ezekhez járult a templomi ruha mosása és az ostyasütés fejében megállapított díj a templomtól. A tanításért minden tanuló gyermek után 5 garast fizettek a szülők. Ehelyett 1659-től kezdve 1-1 kenyert adtak a mesternek, amelyet felváltva más-más háztól szedett be. A házhoz konyhakert is tartozott. Fát az erdőről a község szállított neki annyit, hogy az iskolát is fűthette.

Néhány kántortanító vagy mester nevét is feljegyezték a jegyzőkönyvek. Az első név szerint ismert tanító Kolph Mátyás osztrák származású volt. Az 1651. évi jegyzőkönyv őt a latin nyelvben járatlannak mondja. 1674-ben a stájer származású Keninger Kristóf működött itt. 1685-ben a jegyzőkönyv egy Kemeter Gergely nevű fiatal, 23 éves tanítót említ. 1713-ban már nyolc éve működött Rákoson a Szentmargitbányáról származó 42 éves Kleinstein János.

A későbbi tanítókról az anyakönyvek emlékeznek meg. Így tudjuk, hogy Schraidl György tanító 1729-ben, 26 éves korában halt meg. Utóda Ziegler Mátyás lett, aki 1750-ben másodszor nősült és 1755-ben 44 éves korában halt meg. Őt követte Schragner Keresztély, aki sokszoros komaság révén különösen az uradalmi alkalmazottakkal került közelebbi barátságba és a községben is általános tiszteletnek örvendezett 1781-ben, 62 éves korában bekövetkezett haláláig.

Helyébe Unger Keresztélyt választották meg, aki 1782-től 1816-ig, tehát 34 éven át volt a község kántortanítója. Előtte 12 évig tanított Balfon. Ő volt a rákosi tanítók között az első, aki a soproni normálfőiskolán elsajátította a *Ratio Educationis*-ban lefektetett szabályokat, tanítási módszert. Hasonlóképpen ő volt az első, aki a kerületi főigazgatóság részére évenként a plébános által beszámolóval terjesztett fel az iskoláról. A község népével összeforrt, annak megbecsülését élvezte. 1818-ban a Helytartótanács felszólította, hogy 53 évi tanítás után – tekintettel öreg korára – mondjon le állásáról. Ellátására a község évi 20 ft-ot és 5 mérő rozsot adott, a plébános ugyancsak 5 mérő rozssal, míg utóda pedig 1,5 akó borral segítette. A község hangsúlyozta, hogy szegénysége miatt nagyobb segísége nem vállalkozhat, de tudvalevő, hogy Unger úgyse szorul rá, mert megélhetésére elegendő vagyont

szerezett. Itt a községben, Unger nyugalomban élte le napjait, egészen az 1823-ban bekövetkezett haláláig.

Rákosnak Ungernél is jellegzetesebb tanító alakja Reisinger József volt, akit Unger nyugdíjazása után a község a plébánossal egyetemben kántortanítónak választott meg. Ő 1792-ben a Vas megyei Rattersdorf faluban született. Több helyen működött, utóljára Rákoson, ahol már 1811-ben segédtanítóként említi az iskolai jelentés. Miután választását a főigazgatóság jóváhagyta megnősült, és 1821-től kezdve egymás után születtek gyermekei. Az 1829. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv azt írta róla, hogy nyugodt természetű, a község népénél igen jó hírnévnek örvend és erkölcsi magaviselete miatt nagyra becsülik. Az egyházi éneket hozzáértően végzi, orgonához, hangszerekhez ért, az ifjúság tanításában és nevelésében nagy buzgóságot tanúsít. Így végezte sokrétű munkáját, lelkiismeretesen nemzedékek sorát nevelte fel, míg sok munkája testileg meg nem törte. Nagyothalló lett, öregségében a gyermekek gúnyolni kezdték, amint ezt egy csendőrkáplári jelentés 1857-ben felhozta ellene. Az illetékes tényezők azonban érdemeire való tekintettel elnézőek voltak iránta és inkább egy második segédtanítónak mellé történő felfogadását szorgalmazták. 1861-ben, 43 évi kántortanítói szolgálat után a halál tett pontot működésére. Az egész község őszinte gyásza kísérte sírjához.

Az ő megbecsülésének jele, hogy az egyházmegyei körlevélben meghirdetett állásra még abban az évben fiát, ifj. Reisinger Józsefet választotta meg a község kántortanítónak és jegyzőnek, aki Rákoson 1886-ig működött. Fia a Hohenegger-alap segítségével tanult és később Győrött képzőintézeti tanár lett. Egyébként Reisinger volt az utolsó, aki még egy ideig a jegyzői teendőket is ellátta a községben.

2. A régi iskola szervezete és tanterme

Mielőtt a kiegyezés utáni idők tárgyalására térnénk, lássuk, mit lehet a plébániai levéltár régi irataiból az iskolaügyre vonatkozólag megállapítani.

Mária Terézia rendeletéig, a *Ratio Educationis* megjelenéséig sem a kormánykörök, sem a vármegye szervei nem szóltak bele az iskolák működésébe. Az egyházmegye is csak annyiban, hogy az iskola folytonosságára volt gondja és a vizitációk alkalmával azt is ellenőrizte.

Az iskola jobb-rosszabb helyzete tehát a községtől, a plébánostól és a földesúrtól függött. A tanítás fő tárgya a hittan volt, amelynél a tanítást a pap, a "beemlézést" (azaz: a rögzítést) a tanító végezte. az utóbbi tanította ezen kívül a betű- és szóolvasást, a betűvetést, a folyamatos írást és a számolást. Különleges képesítést a tanítótól nem kívántak. Okosabb és ügyesebb ifjú, aki a tanítót figyelte, vagy ügyesebb iparos is alkalmas volt arra, hogy a község őt tanítónak megválassza. Tankötelezettség nem volt, az járt iskolába, aki arra hajlammal bírt.

Hallottuk, hogy a gyermekek iskolapénzt fizettek a tanítónak, hogy az ne tartsa vissza a gyermekeket az iskolától. Schilson János Mihály báró, aki a 18. század elején püspöki intéző volt Rákoson, jómódjában 1748-ban szülei emlékére 600 ft értékben alapítványt tett, amelynek évi 36 ft-os kamatát a rákosi kántortanító élvezhette azért, hogy ingyen tanítsa a község gyermekeit, akik viszont a napi szentmiséknél egy Miatyánkot és Üdvözlégyet kellett hogy imádkozzanak az alapító családjáért.⁶¹

Az eddig majdnem gazdátlanul álló iskolaügyet az 1777-ben megjelent *Ratio Educationis* rendelet állami irányítás alá helyezte. Előírta a tanítói képesítést, amelyet az ország nagyobb városaiban létesített normál főiskolákon lehetett megszerezni. Megállapította a tanmenetet, a szorgalmi időt, az eddigi tárgyakhoz földrajz- és történelem tanítását, továbbá rajzolást csatolt, az iskolákat kerületi főigazgatóságok alá utalta, amelyek majd hamarosan évi

⁶¹ RPL: XIII. csomag.

jelentéseket kérnek azoktól. Ilyen iskolai jelentések másodpéldányai 1806-tól kezdve található meg a plébánia levéltárában. Ezek kiterjednek a tanító személyi adataira, a tanulók számára, az iskola látogatottságára, a tanítás nyelvére, a tananyagra és az órarendre. Megállapítható belőlük, hogy pl. 1807-1808 során Rákoson 128 fiú és 102 leány volt "iskolaidős" (*tankötelezett korú -D.P.*), ebből 40 fiú és 22 leány járt csak iskolába. Közülük összesen 44 gyerek volt szorgalmas, míg 18 a sokat mulasztó és hanyag. Ettől előnyösen különbözik az 1850. évi jelentés, amely 133 fiút és 127 leányt jelölt meg "iskolaidósként". Közülük 122, illetve 113 járt iskolába. E létszámból szorgalmas volt 72 fiú és 65 leány, a többi hanyagul látogatta az előadásokat.

Ami a tananyagot illeti, ennek sorába még mindig csak írást, olvasást és számolást találunk, ez utóbbit társadalmi számolással kibővítve. A tanítás ideje napi 4 óra volt. Csütörtökön nem került sor tanításra. A tanítás szeptembertől május végéig tartott, de ezt teljességgel aránylag kevesen járták végig. A szorgalmas diákoknak feljebb megadott létszáma legfeljebb a 3 téli hónapra vonatkozik. A szülőknek előbbre való volt a gazdasági munka, amire segítőként gyermekeiket már korán befogták.

Reisinger tanító beadványa 1849-1850. tanévré sokkal részletesebben tünteti fel az iskola életét. Ez szerint a tanítás Szent Mihálytól (szeptember 29.) Szent Györgyig (április 24.) délelőtt 8-10 óráig, délután 13-15 óráig, míg Szent Györgytől Szent Mihályig délelőtt 7-től 9 óráig, délután 13-tól 15 óráig tartott. Négy osztályban tanultak a gyermekek, de mivel csak egy szoba volt, 3 osztály önállóan foglalkozott.

Hétfőn írás, olvasás és helyesírás, kedden csak délelőtt számtan, szerdán délelőtt hittan, délután pedig írás és olvasás, míg pénteken írás, olvasás, szépírás, illetve a IV. osztályban földrajz órákat tartottak. Szombaton délelőtt hittan, délután írás, a III-IV. osztálynak pedig számtan és 1 óra ének óra került megtartásra. Ez volt az órarend, amelyben a heti 18 óra az alábbi megoszlást mutatja:

4	óra	hittan
4	óra	írás kezdőknek
2	óra	írás haladóknak
4	óra	olvasás, helyesírás és nyelvtan
2 1/2	óra	számtan
1/2	óra	földrajz
1	óra	ének

A múlt század 40-es éveiben a nyári hónapokra életbe léptették a gyermekkert intézményét, amelynek keretében a kis gyermekek felügyeletét és gondozását a kántor felesége és családja látta el.

Az 1840-es években a vármegye, később a Bezirkshauptmannschaft szorgalmazására megalakították a vasárnapi iskolát, amit 1852-ben kötelezőleg írtak elő. Ez a 12-16 éves gyermekeket gyűjtötte össze, s mivel Rákoson csak egy tanterem volt, azért a fiúkat vasárnap délelőtt a kántor, a leányokat délután pedig a segédtanító tanította. Hittanból a Bibliát a pap adta elő nekik, a tanítók pedig írást, olvasást, számolást, némi természetrajzot, sőt természettant oktattak. A 100 tanköteles gyermek közül 48-50 rendszeresen eljárt vasárnapi iskolába. A mulasztásokat próbálták itt azzal csökkenteni, hogy pénzbüntetést írtak elő, de ez csak lassan eredményezett javulást.

Mivel a mester a tanításon kívül még kántor és sekrestyés is volt, azután a harangozást is ő látta el, és mindehhez még a községi jegyzőség is sok munkát adott neki, azért jövedelméből segédtanítót is kellett tartania és annak fizetést, továbbá ellátást kellett adnia. De azért az iskolát nem bízhatta reá, neki kellett a tanítást vezetni és a segédet ellenőrizni. Ilyen segédtanítót már az 1730-as évektől kezdve lehet az anyakönyvekben találni.

Amint az elmondottakból is látható, a *Ratio Educationis* megjelenése, sőt 1808-ban történt másodszeri kiadása, ha lendített is valamit az iskolaügyön, a népművelést nem igen vitte előbbre, mert a rendelet megvalósítására erélyesen működő hatóság nem volt. A Bach-korszakban felsőbb nyomásra a vármegye közegei rendeletekkel, parancsokkal, büntetésekkel iparkodtak ugyan a közreműködés ügyét előmozdítani, de a legkomolyabb alapkérdésekhez, a tanítóképzés kiépítéséhez, a tanítók megfelelő fizetésének kérdéséhez, az iskolamesterek és tanerők szaporításához csak félfélenken mertek hozzányúlani.

Az 1860-as években létesültek a győri püspök rendelkezésére az első tanítóképzők előbb Győrött, azután Sopronban. Ezek először két évfolyamúak voltak. Attól az időtől pályázati hirdetésekkel töltötték be a kántortanítói állásokat. A hirdetések az egyházmegyei körlevelekben jelentek meg és látható belőlük a tanítói fizetések sokfélesége. Köztük szerepel a rákosi kántortanítói jövedelem sok, leginkább természetbeniekből összetevődő tarka mennyisége, amely meg volt terhelve egy segédtanító tartásával.

Az iskolalátogatás ügyét sem büntetéspénzekkel lehetet előmozdítani. Ha a kereken 250 tanköteles, vagy ahogy akkor nevezték iskolaidős gyermek közül a téli hónapokban 130-140 látogatta az iskolát, ezek olyan lehetetlen túlsúfoltságot okoztak az egyetlen iskolateremben, amely egyáltalán nem volt alkalmas sem nagyobb előmenetel elérésére, sem az iskolába járás megkedveltetésére.

1858-ban végre a szolgabíróság megállapította, hogy Rákoson legalább két segédtanító kell és egy második tanteremre van szükség. Tuvor plébános a szolgabíróval együtt egy bizottságot hívott össze, hogy a helyszínen döntsön a kérdés felől. Elvetve az iskolaterem kettéválasztásának javaslatát, a szolgabíró a templomtéren egy új épület emelését javasolta. Azonban egyelőre sem a második segédtanító beállításából, sem az új tanterem építéséből nem lett semmi.

3.) Az iskolaügy a kiegyezés után

Amit a Bach-korszak nem tudott elérni, az iskola fejlesztését végre megindította a kiegyezés után az 1868-ban alkotott tanügyi törvény, amely a népiskolákban az általános tankötelezettséget rendelte el. Iskolai hatóságok, iskolaszék és megyei tanfelügyelőség felállításáról az 1876. évi XXVIII. tc. rendelkezett. De még a rákosi iskolaszék megalakulása előtt 1874-ben végre a templom mögötti téren – amelyet Zalka püspök e célra átengedett – egyelőre egy tanteremmel megépült az új iskola. Tekintve, hogy a kántortanító vállalról levették a jegyzői teendők nyomasztó terhét, most már két teljes értékű tanító foglalkozhatott a gyermekek oktatásával, nevelésével.

A kántortanító jövedelmét ekkor a szabadlakás, 280 ft készpénz, természetbeliekből 345 ft, a földekből 120 ft képezte. A segédtanítónak 120 ft fizetést adott a község, élelmezését, fűtését továbbra is a kántortanító szolgáltatta. Ez időben Preinrath Ferenc volt a segédtanító.

Az általános tankötelezettség elrendelése még korántsem volt elegendő a mulasztások megszüntetéséhez. Hilóczy Béla, majd Ballagi Károly tanfelügyelők igen erélyesen próbálták letörni a sok iskolai mulasztást, azonban a szülők ellenállásán minden igyekezett megtört. 1884-ben Hg. Esterházy Pál főispán köriratában olvassuk, hogy előző évben a megyében majdnem félmillió nap volt az iskolamulasztások száma. Erre fel Rákoson egymagában 52.711 re szaporodott a rákövetkező évben a mulasztott napok száma.

1886-ban meghalt Reisinger kántortanító és helyébe az iskolaszék a bánfalvi származású Rosner Henriket választotta meg. A következő évben Preinrath segédtanítót Schummel Rezső, Schummel János rákosi orvos fia váltotta fel e tiszten.

1887-ben a község megépítette az új iskola második termét és ettől kezdve két segédtanító működött az iskolában. Az új segédtanító fizetését miután a püspök – akit erre megkértek – nem vállalta, a Hohenegger-féle alapítványból fizette a község. Ugyancsak ebből az alapból fizettek évi 120 ft-ot Rosner kántortanítónak a segédtanító eltartására, majd 1891-től kezdve felemelték a tanítók fizetését 150 ft-ra. Az új tanterem berendezésére ugyancsak a Hohenegger alapítványból utaltak ki 696 ft-ot.

Az elégtelen tanítói fizetést 1893-ban a kormány a lakáson kívül évi 300 ft-ra emelte. Ez évtől kezdve öt évenként 50 ft korpótlékot állapították meg a tanítók számára. A kántortanítói fizetés megállapítására pedig egy megyei bizottság a különböző című jövedelmeket összeírta. Az a készpénzre átszámítva az egész jövedelmet 1576 ft-ra értékelte, amiből csak 178 ft volt a kántori díj, a többi pedig tanítói fizetésnek minősült. Ez évtől fogva tanítói nyugdíjalapot is létesítettek, amelyre az iskolásgyermek után évenként csekély díjat szedtek a beiratások alkalmával. 1898-ban elsőként Schummel Rezső és Gárdonyi Pál segédtanítók kaptak korpótlékot, aminek fedezésére az iskolaszék első ízben kért államsegélyt. Ugyanebben az évben a tanítók kezdő fizetését 400 ft-ban állapította meg a minisztérium. Viszont ettől fogva a vezető tanító nem tartozott étkezésre és fűtést adni a többi tanítónak. A Hohenegger alap most már két tanító részére fizetett 300-300 ft-ot, a többit államsegélyből fedezte az iskolaszék.

Ha így egyenlőre elintézésre nyert a tanítók fizetési ügye, a község lakóinak állandó emelkedésével új probléma állott elő, mert 1898-ban már 382 iskolaköteles gyermek volt, tehát átlag 130 gyermek esett egy tanítóra. A közigazgatási bizottság Szabó Károly tanfelügyelő kérésére kötelezte Rákost, hogy újabb két tantermet építsen és még két tanítót alkalmazzon. Az eladósodott községen akkor Kurcsy plébános úgy próbált segíteni, hogy a püspökséghez fordult, az vállalja el az új termek megépítését. Zalka püspök válaszában a maga személyére megajánlott 500 ft segélyt, de az uradalom megterheléséhez nem járult hozzá. ha nem bírják a terheket – írta – folyamodjanak államsegélyért. Erre Kurcsy plébános azt kérte a megyétől, hogy egyenlőre csak egy tantermet kelljen építeniük. A helyszíni vizsgálatra megjelent Szabó Károly tanfelügyelő megállapította, hogy az év nagyobb részében a gyermekek kiabálják egymást a nagy tantermekben és csak december-február hónapokban vannak nagyobb, de még így sem kielégítő számban.

1899-ben emeleti megoldással megépítették a 3. tantermet, amihez a berendezés költségeit ismét a Hohenegger alap szolgáltatta. 1900-ra elkészült az új terem és az iskolaszék első ízben választott Nieszner Hermin személyében női tanítót, aki Gárdonyi Pál mellett állandósult a helyi tanítók között. A harmadik tanterem 2-3 évenként váltakozott, amíg csak Bucher Józsefet nem választották meg, aki haláláig a községben tanított.

1902-ben Rosner kántortanító kérelme okozott nagyobb zavart. A kántornak a harangozásért joga volt szüretkor mustot gyűjteni. Ez a gyűjtés rendszerint évi 20-30 akót eredményezett és tekintélyesen emelte a kántori jövedelmet. A filoxera azonban a század elején Rákoson is kipusztította a szőlőket és ezzel a jövedelem is megcsappant. Rosner tehát az elmaradt jövedelem pénzben történő megváltását kérte. Az egyházközség 600 K-t szavazott meg neki ezen a címen, de a község a behajtást nem akarta végrehajtani, lévén a kántornak úgyis annyi jövedelme, hogy a tisztviselők is megirigylék. A 23 házra kivetett járulékból mindössze 44 K folyt be önként. Az ügy rendezése 1905-ig elhúzódott, amikor is Rosner nyugdíjba ment. Utódául Schummel Rezsőt választották, akinek díjlevelébe már nem vették be a mustjárandóságot, hanem az iskolaszék a sekrestyési teendők elvégzése címén külön 150 K-t fizetett még neki.

Mínthogy a tanköteles gyermekek száma 1906-ban már 55 főre szökött fe, az új iskolaépülethez egy negyedik tantermet kellett építeni és ezzel a templom mögötti iskola teljessé vált. Az ötödik tanítói állásra Finda Margitot választották, majd amikor 1910-ben

férjhez ment és lemondott, helyébe Szentgyörgyi Anna került, akit 1920-ban erkölcsi lecsúszása miatt elbocsátottak.

A tanítók fizetése időről-időre újabb emelést nyert. A magasabb fizetéseket a község nem bírta, azért a 600 K-s helyi járulékon felül a fizetés többi részére államsegélyt vettek igénybe. Az egyik tanítónak, Bucher Józsefnek helyi járulékát továbbra is a Hohenegger alapítványból folyósították.

Említést érdemel, hogy az I. világháború idején, amikor az asszonyok végezték a férfimunkát is, az egyházközség óvodát létesített Mollay Matild óvónő vezetése alatt. A tanítók közül Rákosról senki sem vult be katonának.

4.) Az iskolaügy az I. világháború után

A háború utáni zűrzavar pénzünket annyira megrontotta, hogy sokszor nem évenként, hanem havonként kellett emelni a fizetéseket. Jellemző ezen évekre, hogy az 1921-ben az iskolai költségvetés 117.000 K-t, 1922-ben 950.000 K-t, 1923-ban 3 millió K-t, 1924-ben 22 millió K-t tett ki, 1925-ben pedig 191 millióra emelkedett. Egy-egy tanító fizetése 3-4 millióra is rugott, mégis alig tudott belőle megélni. Ilyen mostoha körülmények között kellett az iskolafejlesztésről is gondoskodni, mert az általános műveltség előrehaladása mellett türhetetlen volt, hogy 1-1 tanító 90-100 növendékkel foglalkozzék ezután is.

Az iskolafejlesztés sziszifuszi munkáját az iskolaügy rajongója, az új plébános, Mentés Domonkos vállalta. Evégből 1922-ben Holzmüller Károly soproni építésszel és ugyancsak építész diplomás leányával, Lujzával tervet készítettett egy 3 termet és 2 óvodatermet, valamint lakást magában foglaló új iskola építésére. Ezt a tervet az iskolaszék elé terjesztették. Az iskolaszék hosszas tárgyalás után úgy határozott, hogy az építésre államsegélyt kér, az új iskolát pedig az óvodával együtt az Isteni Megváltó kongregáció apácáira bízza. A terv persze egyelőre nem valósulhatott meg, mert az eredeti 22 milliós költségvetés minduntalan ugrásszerűen emelkedett.

A plébános a tárgyalást azonban folytatta, mihelyt a pengő behozatalával a pénz állandósult. Előbb azonban 1927-ben 4000 P államsegéllyel és a községtől kiutalt 4000 P-vel az eddig négy tantermes iskola kezdetlegességeit kiegészítve azt készre építette.

Sokkal nehezebb volt egy új iskolát építeni. Mentés plébános megtartotta a Holzmüller-féle tervet, sőt azt díszes homlokzattal is kiegészítette. Felkérte Kauser Antal budapesti építész tanárt, hogy tárgyaljon a minisztériummal. A terv Klebelsberg Kuno közoktatásügyi miniszternél nagy megértésre talált. Jóváhagyta azt, és az építésre 24.000 P segélyt, továbbá 48.000 P kölcsönt ajánlott fel. Kauser erre a végleges költségvetést 113.000 P-ben állapította meg és költségvetési űrlapokat készített a nyilvános árverés kiírására. Mentés sokalta a költséget, ezért Kerndl Kálmán soproni építészmérnököt, aki 18.000 P költségmegtakarítást faragott le az eredeti tervről. Így a kivitelezés 95.000 P-re csökkent. A nyilvános árverésen a soproni Boór cég nyerte el a megbízást. Miután a hiányzó 23.000 P-öt bankkölcsönrel sikerült biztosítani, 1929 nyarán megindulhatott és 1930 nyarára befejeződött az új iskola építése, amelyhez a püspökség az uradalom kertészetéből 670 négyszögöl telket adott. A modern követelményeknek megfelelő belső elrendezés és felszerelés, valamint a külső díszes kivitel messze vidéken föléje emelte a falusi iskoláknak és büszkeségét képezte a község lakóinak, akik az új iskola berendezési költségein kívül könnyű szerrel jutottak a kor színvonalán álló iskolához, miután az évenkénti törlesztés részleteit a vármegye majdnem teljesen megtérítette.

Egyelőre a püspöki kastély előtti díszkert kis kerülőt okozott a gyermekeknek az iskola megközelítésében, de Mentés plébános kérésére a díszkert átvágásával a községi útnak

a kastélyon túlig történő kiépítésére lehetőséget nyújtott a püspök, ami ezután előmozdította a község folytatólagos fejlődését, az ún. Kisrákos kiépítését.

A tanszemélyzetben ezalatt az a változás történt, hogy a korán, 1920-ban elhunyt agilis Bucher József helyébe Brandlhofer Imrét, az 1925-ben elhalt Gárdonyi Pál helyett pedig Wolf Leopoldinét, a későbbi Brandlhoferné, illetve a két további helyre Nagy Józsefet és Nieszner Hermint választották meg. 1928-ban Schummel rezső kántortanító ment nyugdíjba és az iskolaszék Fuchs János bánfalvi tanítót hívta meg erre a fontos állásra.

1930-tól kezdve a fenti öt tanító mellett az új iskolában még két tanítónő és óvónő apáca foglalkozott a rákosi gyermekesereg szellemi és lelki kiművelésével. Az apácák 10 %, a többi tanerő előbb 40, később 20 % helyi járulékot kaptak a községtől, a többi fizetést az államsegély fedezte.

A tanítás menetére nézve meg kell említeni, hogy a trianoni békekötés után a nemzetiségi jogok alapján a rákosit is azon iskolák közé sorolták, ahol német a tanítás nyelve. A magyart csak tantárgyként tanították. De különösen a fáradhatatlan Brörtl Gyula tanfelügyelő szorgalmazta, hogy a gyermekeket a magyar nyelv elsajátítására is vezessék. Az eredményesebb tanításért Baján évenként szünidei kurzusokat rendeztek a német nyelvű iskolák tanítói számára. (Rákosról Brandlhoferné és mater Gerazine apáca-tanítónő vettek ezen részt. Általában a tanítás színvonalának emelésére sok történt ebben az időben. Brörtl tanfelügyelő évenként a helyszínen ellenőrizte a tanítás menetét és utána tanulságos megbeszélést tartott a tantestülettel. Amikor a minisztérium a kiválóbb tanítókat körzeti felügyelőkké nevezte ki, akkor Rákoson ismételten több napig tartó látogatást végzett Szarka Gyula, a soproni konventiskola kiváló tanítója. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint alapos útbaigazítást nyújtott az iskola külső és belső rendjére, az osztály vezetésére, az egyes tárgyak tanítási módszerére vonatkozóan. Ezen kívül minden évben többször pedagógiai szemináriumra jöttek össze a járás tanítói Sopronban, ahol 6-8 pontban az iskolát, a tanítást érintő részletkérdésekről tartottak előadást és megbeszélést.

Ugyanekkor az iskolából kimaradtak gondozására nemcsak ismétlő iskolákat tartottak, hanem társadalmi téren is munkálkodtak a tanerők. A Julián egyesület által adományozott 2000 kötettel népkönyvtárat, Olvasókört alapítottak. Vezették a Levente Egyesületet, a dalárdát, a zenekart, a Vöröskereszt Egyesületet, a legényegyletet, a női kongregációt.

A délelőtti-délutáni tanítás 1935-ig állott fenn. Csak akkor engedélyezte a minisztérium a folytatólagos tanítást délelőtt 8-tól 13 óráig.

1938-ban a szülők döntése alapján két tannyelvű lett az iskola, bizonyos tantárgyakat tehát magyarul tanítottak.

1939-ben Mentés plébános nyugalomba vonult. Az iskola igazgatását utóda, Rohrer István plébános vette át.

Ugyanebben az évben kezdődött el a II. világháború, amelybe csakhamar országunkat is belevonták. A felmerült problémák az iskolákat is belekeverték sok apróbb-nagyobb társadalmi ügybe (légoltalom, vöröskereszt, véradás, hulladékgyűjtés stb.). Jung Miklós tanfelügyelő idejében szélesedett az iskola körül az állami bürokrácia, megszaporodtak a jelentéstételek.

A tantestületben a Brandlhofer házaspár szétválása, az asszony elpályázása, majd a férfi öngyilkossága zavart okozott. Helyükbe Poór Ernőt és Nagy Juliannát választották meg rendes tanítóknak. Egy kiegészítő tanítónő az itteni magyar osztályt tanította. Ez az osztály különösen akkor vált fontossá, amikor a Hitler uralom nyomása alatt 1941-ben ismét vissza kellett térni az anyanyelvi oktatásra, s a magyar nyelv ismét csak tantárgyként szerepelhetett heti 6 órában. A magyar anyanyelvű gyermekek osztálya számára külön szobát bérelt az iskolaszék a községben. Az osztály berendezését, a tanítónő fizetését az állam vállalta magára.

1941-ben két évvel meghosszabbították a tankötelezettséget és a következő évtől a VII., majd utána a VIII. osztály is megnyílt.

Az új iskolában kedvesnővérek tanítottak, akik egyrészt gyakrabban változtak, másrészt szerzetesi mivoltuk sem igényli megörökítésüket. Ezért nevüket nem jegyezzük fel, de azok megvannak az iskolai iratokban.

1943-ban a püspök Fuchs János kántortanítót iskolaigazgatónak nevezte ki. Ettől kezdve ő vezette az iskolát egészen addig, amíg 1948-ban az állam az összes iskolát átvette.

5.) A Hohenegger alapítvány

A fentiekben többször történt említés a Hohenegger alapítványról. Ezt az alapítványt Hohenegger Lőrinc volt rákosi plébános tette.

Hohenegger Lőrinc 1814-1825 között működött a rákosi plébánián. Akkor öt győri kanonoknak nevezték ki, és a káptalan tagja volt 1842-ben bekövetkezett haláláig. Végrendeletében kifejezte azon óhaját, hogy a rákosi volt hívei közt akar pihenni, a templom mellé akar temetkezni, ahol több előde is nyugodott. A rákosi templomra misealapítványt is tett. Kisebb hagyatékok mellett általános örökösévé Katalin nevű, öt gondozó nővérét tette meg. Nővére, bátyja halála után Sopronban telepedett meg és szerényen élt a ráhagyott vagyon kamataiból. Több mint 30 évvel túlélte bátyját. 1870-ben tett végrendeletet, amelyet 1875. február 12-én bekövetkezett halála után bontottak fel. Ebből tűnt ki, hogy a néhány kisebb jótékony hagyományon kívül a néhai bátyjával történt megállapodás szerint egész vagyonát Rákosra hagyta, hogy azt Hohenegger Lőrinc-féle alapítványként a rákosi plébános kezelje a község bírójának és két községi tanácsagnak az ellenőrzése mellett és ők az alapítvány évi kamatait a rákosi iskola jó tehetségű és szegény sorsú tanulóinak felsegélyezésére használják fel. Az alapító okmány szerint évenként 2-2 jó tehetségű gyermek a középiskolai tanulásra kapjon 100-100 ft-ot, 2-2 iparostanoncnak jelentkező ifjú pedig évi 50-50 ft-ot. Az utóbbiak e segílyt még a felszabadulásuk utáni évben is élvezhessék. Ha a kamatokból marad még felesleg, azon a szegény, esetleg árva iskolás gyermekek ruhát, cipőt és iskolakönyveket kapjanak, hogy az iskolát látogathassák. A végrendelet végrehajtójául Schiebinger Emil bencés tanárt, a rákosi Schiebinger molnár fiát nevezte meg. A végrendeletet tanúként Voidt József soproni kanonok, Póda Endre és Kreskay Antal karkáplánok, továbbá Bommler József bádogos, a későbbi soproni nagy mecénás írták alá.

Az alapítványt a magas minisztérium elfogadta és Sopron vármegye alispánja értesítette erről Herz József rákosi plébánost. Ő az egész alapítványi tőkét, 9663 ft-ot kölcsönadta Rákos községnek, amely kötelezte magát évi 6 %-os kamat megfizetésére.

A község legrégebb számadásaiból nem lehet megállapítani, vajon gyümölcsözőleg fektették-e be ezt az akkor tekintélyes összeget, vagy csak a folyó kiadásokra használták fel. A valószínűség az utóbbi mellett szól, mert az 1875. évi csonka esztendőre fizetett ugyan a község 147 ft kamatot, de már a következő évben az egész kamat összeggel, 597 ft-tal adós maradt. 1877-ben csupán 120 ft-ot folyósított, s akét év hátralékát csak 1881-ben fizette meg. A következő két évre semmit sem fizetett, hanem a kamatokat a tőkéhez csatolta, úgy, hogy 1883 elején a tőke már több mint 12.000 ft-ra rúgott.

Az alapítvány előírásának teljesítése ilyen formán már kezdetben nehézségekbe ütközött. Az alapítvány kezelősege ugyan már 1876-ban megadta az ösztöndíjat Reisinger Jánosnak, a kántortanító fiának, aki a győri gimnáziumba iratkozott be. Az úgyszintén megadta Schummel János körorvos Rezső nevű fiának, aki szintén a győri gimnáziumban tanult. De a 100 ft-os ösztöndíjat, ami akkor nemcsak tandíjra és könyvekre, de lakásra és ellátásra is elegendő volt, csak részlegesen tudták folyósítani. Többször adósak maradtak és csak akkor fizették ki utólag, amikor a község a kamatfizetést teljesítette. Hasonlóképpen kiadták az iparostanoncok ösztöndíjait is, de a kezelőség 1879-től 1881-ig még számadást sem tudott készíteni, mert egyszerűen nem volt jövedelem.

Az áldatlan állapot miatt Kurcsy János plébános mint az alapítvány kezelője már 1878-ban panasszal fordult a szolgabírószákhoz és jelentette, hogy a község a minisztérium felügyelete alatt álló alapítvány működését lehetetlenné teszi a kamatok visszatartásával. Minthogy a szolgabírói hivatal nem válaszolt, a következő évben újra feljelentést tett az alispáni hivatalhoz, amely sokáig azért nem válaszolt, mert a község pénzkezelésére elrendelt vizsgálat csak nehezen tudott tiszta képet alkotni. Kiderült, hogy a községnek 1878-ban több mint 35.000 ft adóssága volt. Éveken keresztül azon a címen, hogy adómentes, a legnagyobb birtokos, a püspöki uradalom nem fizetett adót. A község népe is rossz adófizető volt. Ez évben 5000 ft adóhátralék mutatkozott. Ezért a szolgabírói hivatal Schinagl bírót tette felelőssé és nevezetesen az alapítvány hátralékát az ő birtokára akarta betábláztatni. Schinagl azonban egymás után annyi adósságot iratott a birtokára, hogy az esedékes 1600 ft-ot elveszettnek lehetett tekinteni.

Kurcsy plébános magánúton természetesen értesült a vizsgálat eredményéről, és hogy a kamatokat megmentse, azt ajánlotta, hogy a község az eddigi adóssághoz vegyen fel még hosszú lejáratú kölcsönt a soproni takarékból. Megfogadták-e a tanácsot, vagy nem, nem tudjuk. De tény az, hogy 1881-ben a község egyszerre megfizette az 1877. és 1878. évek hátralékát, 1100 ft-ot és így az ösztöndíjakat utólag ki tudta az alapítvány fizetni.

A minisztérium a felügyelet gyakorlását a Sopron megyei alispáni hivatalra bízta, amelyhez az alapítvány kezelője évenként tartozott a számadást és a mellékleteket betérjeszteni. A plébánia irattárában hiányosan találhatók meg a számadások, mert többet az alispáni hivatal az ismételt sürgetésre sem küldött vissza.

A meglévő adatokból a következő kép tárul elénk:

1885-ben az adóhivatal kimutatta, hogy az alapítvány évek óta 426 ft adóhátralékban van és az összeget végre akarta hajtatni. Kurcsy plébános fellebbezésében rámutatott arra, hogy az alapítvány jótékony jellege miatt adómentességet élvez.

1886-ban sürgőssé vált a rákosi iskolánál a második segédtanítói állás megszervezése. A község szorult helyzetében azt kérte, hogy az egyik segédtanító fizetését, azaz 120 ft-ot, valamint Rosner kántortanítónak a második tanító ellátásáért újabb 120 ft-ot a Hohenegger alap folyósítsa. Minthogy a kéréshez a püspök is hozzájárult, ezentúl az évi kamatok ez az összeg is terhelte. Előbb Práger Kálmán, majd Holczer Ferenc tanítóknak fizette az alap ezt az összeget, amelyet a község kérésére 1891-től kezdve évi 150 ft-ra emeltek fel.

A kultuszminisztérium 1898-ban új alapítólevelet állapított meg, amely nem tér el az eredetitől, csupán végrehajtási utasítást csatoltak hozzá.

Közben a Korona értékre történő áttérés által a község tartozása 19.327 K-ra emelkedett. Ehhez járult hozzá 3400 K földterhermentesítési kötvény, 500 K magánkölcsön, 948 K takarékbetét és 1139 K maradvány. Mivel a község 1796 K kamattal hátralékban volt, az egész alap 1901-ben 27.111 K-t tett ki.

1901-től már fennmaradtak a számadási másodpéldányok, azért nagyjából meg lehet állapítani a segélyezések mérvét és összeállítható a segélyezettek névsora.

Mindössze 6 középiskolásról tudunk, akik a 100 ft, illetve a 200 K ösztöndíjat élvezték. Ők a következők, Reisinger János és Schummel Rezső 1876-tól fogva, 1885-től kezdve Wurdits Antal és Reisinger István, 1891-től kezdődően pedig Speier Pál, illetve 1921-ben Seidl Ferenc.

Az iparostanoncok közül, akik az 50 ft, illetve 100 K segélyt kapták az alábbiak nevei ismereteseek:

1878-ban Háring István cipész és Ivanschitz János kovács
1885-ben Hosiner Mátyás és Scheidl József cipészek
1887-ben Lang Pál és Petz János cipészek
1889-től Ziegelhofer Mátyás bádogos
1890-től Sumalovits Mihály cipész

1901-től Gruber György cipész és Putz József kőműves
1904-től Palkovits György cipész és Hopfer György kovács
1905-től Goisser János cipész és Täubl György pék
1908-ban Filipits József cipész
1917-ben Sumalovits Mátyás bádogos és Kutrovacz Mátyás cipész
1918-ban Kirchknopf Pál és Leitner Ferenc cipészek
1920-ban Kirchknopf Pál és Goisser Pál cipészek
1921-ben Binder János kőműves és Goisser Pál cipész

Nem ugyan az alapítvány kívánsága szerint, mégis az iskoláztatás javára történt egy-egy tanító fizetésének kiutalása az alaptól. Ez előbb 240, utóbb 300 ft-ot tett ki. Az 1900-as évektől kezdve évi 600 K helyi járulékot adott az alap Bucher József fizetéséhez.

További iskolai segílyt folyósított az alap a harmadik tanterem építése alkalmával 1887-ben, amikor is 696 ft-ot adott a tanterem berendezésére. Később, a negyedik tanterem berendezésekor is igénybe vették az alapot.

Az alapító levél előírása szerint a kamat maradékot iskolakönyvekre és írószerekre, cipőre és ruhára kellett fordítani. Ennek is megfelelt a kezelőség, mert az 1880-as évektől kezdve találkozunk ilyen kiadásokkal. Amíg a forint volt forgalomban, évi 79-186 ft-ig terjedt az ilyenmű kiadás. Az 1900-as évektől kezdődően 800 K-ra is felment az iskolakönyvekre és csizmákra történő kiadás. Volt esztendő, amikor 60-70 pár csizmát is kiosztottak, csak hogy a gyermekeknek ne legyen okuk az iskolából távolmaradni. Az alapítvány ezeken kívül egyes esetekben a szegény gyermekeknek ruhát vett, néhány árva gyermeknek eltartására pedig pénzt utalt ki az alap, valamint 2-3 szegény gyermek majdnem állandóan a plébános asztalánál étkezett az alap terhére.

Az I. világháború után, a pénzromlás idején a község sietett visszafizetni a 19.000 K kölcsönt. 1923-ra a 26.971 K-t kitevő Hohenegger alap a devalváció következtében értékét veszítette.

Ilyen szomorú vége lett a nagylelkű alapítványnak, amely nagymértékben hozzájárulhatott volna a község művelődéséhez, ha az áldatlan viszonyok ezt meg nem akadályozzák. Szerencsétlen gondolat volt Hercz József plébános részéről, hogy a magasabb kamat kedvéért az örökös pénzzavarral küszködő községnek kínálta fel a tőkét. A község kamatmegtagadása elsősorban a tehetséges tanulók magasabb iskoláztatását nehezítette meg. Viszont az is igaz, hogy ritka volt az olyan szülő, aki jó előmenetelű gyermeke részére igénybe vette volna e segítséget. Ennek két magyarázata van. Az egyik a földhöz való görcsös ragaszkodás, amely a saját kebeléből kiemelkedő értelmiségi pályát ingyenélésnek tekintette. A másik az a körülmény, hogy az iskola német tannyelve miatt a gyermekeknek gyenge volt a magyar tudása. Ha valamelyiket beiratták is középiskolába, onnan már sokszor a kezdet kezdetén eltanácsolták. Az iparosok és akik a gyermekeiket ilyen pályára szánták szívesen használták fel az alapítványt a tanoncok segílyezésére, és ahány számadás a plébánia levéltárban fennmaradt, mindegyikben megtaláljuk az ösztöndíjak folyósítását. A tanulók segílyezésére az alapítvány könyvekkel, lábbelivel sok könnyebbséget szerzett az iskoláztatás terén. Az iskolafejlesztés is hasznát látta az alapítványnak. De legnagyobb hasznát a község látta, amely a kamatok késedelmes fizetése mellett a maga javára fordította az alapítványt és annak összegét 1922-ben akkor fizette vissza, amikor a majdnem minden hónapban fele értékére csökkenő Korona vásárló erejét úgyszólván teljesen elvesztette és így ezzel az alapítvány működését lehetetlenné tette.

Mindez azonban semmit sem von le Hohenegger, a néhai plébános érdemeiből, aki így egyik legnagyobb jóttevőjévé vált a községnek és megérdemli, hogy nevét és emlékét hálással fenntartsa, illetve sírját kegyelettel őrizze a község népe.

V.

A hívek valláserkölcsei élete

Fertőrákos népének szellemi irányítója, lelki nevelője a középkorban éppen úgy mint az újkorban a Római Katolikus Egyház volt. A középkorban kívülről csak a földesúr szólt bele a település és lakói ügyébe. Később, különösen Mária Terézia idejétől az állam is foglalkozott néhány népjóléti kérdéssel. Az utána következő időkben mindig a vármegye volt az a fórum, amelyhez a főbíró útján a községek köz- és magánügyei tartoztak. De a kormányok, vármegyék, járási vezetők még a legújabb korig is az egyház, illetve a plébános útján igazgatták a népjóléti, művelődési ügyeket, sőt a gazdasági ügyekbe is bevonták az egyház képviselőjét. A kívülállók csak annyit tudtak adni a községnek, amennyit a tudomány állása, vagy a technika fejlettsége és az állam illetve a megye nagyon korlátozott anyagi ereje megengedett. De a nép szellemi és erkölcsi életének kialakítását teljesen az egyházra bízta. Tudta, hogy a vallásos nevelés olyan egységesítő és összetartó erőt, olyan szülőföldhöz, hazához való hűséget hoz létre, amely a társadalom békéjét biztosítja, Véres lázadások és forradalmak ott és akkor jöttek létre, ahol és amikor megkevesbedett az igazságot biztosító vallásos élet, vagy felbomlott a hitegység.

Az egységes vallásos élet Rákoson a legmesszebbmenőleg biztosítva volt a község alakulásától kezdve. A plébánia működése országos, sőt európai környezet által is támogatva a kereszténységet, Jézus Krisztus tanítását és törvényeit erősen belegyökerezett a nép lelkébe, s a nép örömmel tette magáévá, mert az emberi természetnek megfelelő igazságot látott benne.

Láttuk, hogy ezt a nevelést a középkorban majdnem kizárólag a plébános végezte a templom segítségével. A templom volt az a központ, ahol a lelkipásztor minden vasár- és ünnepnapon a földmunkálás gondjai után magasabb nézőpontból mutatta be népének léte célját és élete helyes útját. Még nem is olyan régen lehetett hallani, hogy egyik-másik község plébánosa vasárnap déli harangszó előtt nem igen engedte ki híveit az istentiszteletről. Addig magyarázta nekik a Szentírást, a Katekizmust, a Szentek életét, a szertartások értelmét. Ez a középkorból eredő maradvány.

Bonyolultabb lett az élet az újkor kezdetén, amikor az írás, olvasás, számolás általánosan szükséges dolgok lettek, s amíg addig a pap csak egyeseket tanított, most már teendőit specializálva meg kellett osztani a tanítóval, aki a pap mellett második személynek lép be a nép nevelésébe, sokáig még úgy, hogy a pap vezetése alatt állott. A tanító nemcsak a földi ismeretek közlésének feladatát vette át, hanem hittan elemzéssel, kántorkodással a vallásos nevelésben is tevékenyen részt vett. A kántori állás életbeléptetése változatosabbá, gazdagabbá, széppé, sőt felemelővé tette az istentiszteletet, a kereszteleket, az esketéseket és a temetéseket. Az egyházi ének a nép érzelmvilágának megfelelőbb és érdekesebb közreműködését szolgálta, mint a közös imádság. Ezzel járt az ének szervezése, amely több gyermeket és felnőttet bevont az egyházi élet iránt való érdeklődés körébe. A naponként többször megszólaló harang hangja vagy Isten dicsőítésére hívott fel, vagy az egyes hívő megbecsülését szolgálta. Az Úrangyalára hívó háromszori harangszó egészen a család otthonáig szolgálta a hitélet ébrentartását. az istentisztelet előtti harangszó megtisztelő meghívást jelentett. A haldoklóért, vagy halottért végzett harangszó a közös anya és az összes testvérek együttérzését és megbecsülését fejezte ki a beteg vagy halott testvérrel szemben. Ugyanígy a bűjtökkel is a hívek bűnbánatát, vezeklését, lelki elmélyülését fejlesztette az egyház. Minden istentisztelet komoly nemesedést hozott az egyeseknek és a közösségnek is és a világi örömeik, táncok, kártyázások, ivások fegyvelemlazító megkönnyebbülése mellett a magasabbrendű összeszedettséget szolgálta.

Ezek az istentiszteletek sohasem váltak unalmassá, mert minden vasárnap és minden ünnepnap új színt hoztak a megfelelő evangéliumi szakaszok, szertartások, énekek és szokások különbözősége által. Nem hogy elhagytak volna valamilyen ünnepet a szorongatott helyzetekben (pestis, kolera, tüzvész), inkább még fogadalmi ünnepeket is iktattak be. Ilyen volt Szent Kajetán (augusztus 7.) és Szent Flórián (május 4.) ünnepe. Ezek is, meg Szent Miklós, a község védőszentjének ünnepe is benn volt abban a sorozatban, amely ünnepeken a délelőtti szentmisét, sőt a délutáni vecsernyét is zenekarral előadott latin egyházi énekek kísérték. A fogadalmi ünnepeken, valamint a három fő ünnepen a pap, a kántor, a ministránsok külön tiszteletdíjat kaptak a templompénztárból és a község pénztárából. A zenés misék a 18. század második felétől voltak gyakorlatban. A zenészeket a község népe szolgáltatta. Őket a különböző húros és fuvós hangszerekre, dobkezelésre, valamint a latin énekekre a kántortanító tanította be. Őt pedig a zenészeknél egy zenevezető (Musikführer) segítette. Ilyen volt pl. az első postamester, Dollner Gyula. A zenészek az istentisztelet ünnepélyesebbé tételére ingyen végezték feladatukat.

Az 1867 előtti korból mindössze két olyan társulat létezéséről maradt feljegyzés, amely a hitélet elmélyítését szolgálta. Egyik a Kateketikai Társulat, amelyet Zichy püspök az egész egyházmegyében meghonosított úgy, hogy a jezsuiták végigjárták a plébániát, mindenütt egyhetes missziót tartottak és utána ünnepélyesen felvették a tagokat a társulatba. Magában a soproni főesperességben 30.472 tagja volt a társulatnak. Rákoson, ahová a meggyesiek is jöttek, Wütt Péter jezsuita 1758. március 21-27. közt végezte a missziót és itt a társulatba 890-en jelentkeztek, akiket 88 decurioba (tizes csoportokba) osztottak be és föléljük 90 kikérdezőt rendeltek.⁶²

A második a ferencrendiek Korda Társulata volt, amelynek terjedését Keresztély Ágost bíboros kívánta. A társulatnak működött magyar és német ágazata. Rákosnak német ágazata volt. Tagjai testükön szőr övet viseltek, kötelesek voltak a havi gyűléseken és körmeneteken részt venni, s naponként öt Miatyánkot imádkozni. A társulat élén a soproni Szent Ferenc Rend mindenkori ünnepi szónoka állott, aki minden év januárjában látogatott el ide is, ahol tisztújítást végzett és irányelveket adott a lelki életre. A társulatot különben a plébános vezette. A Korda Társulatnak is, a kateketikainak is külön zászlaja és főünnep volt. Mindkét társulatot II. József oszlatta fel rendeletileg.

De ha a jámbor társulatok ideiglenesek is voltak, az iskola és a plébánia működése a keresztény nevelésről eléggé gondoskodott. Sem a hit, sem az erkölcsök tekintetében számottevő kilengés nem fordult elő, amint ezt az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is hangsúlyozzák. Így az 1651. évi megjegyzi, hogy a lakosok mind egyvallásúak, csak egy evangélikus van. Valamennyi buzgó, bár néha a plébánosukkal ellenkeznek. Az 1659. évi három evangélikust említ; a mézáróst, a molnár feleségét és egy Höffleine nevűt. 1777-ben is úgy vallja Harrer plébános, hogy népe jámbor, különösen buzgón jár istentiszteletekre és szigorúan tartja a börtöket. Az 1829. évi jegyzőkönyv valamivel bővebben is kiterjed a kérdésre és megállapítja, hogy vegyes vallású házasság nincs, s nincsenek elváltan élők sem. A község népéről Putz plébános azt mondja: a város szomszédsága ugyan árt az erkölcsöknek, de nyilvános büntettek vagy botrányok nem fordulnak elő. A templomlátogatásban hanyagság nincs, csak a sokgyermekes családanyák, a legeltető pásztorok és a soproni szőlőkben dolgozó, heti bérüket vasárnap Sopronban felvevő munkások nincsenek ott a szentmiséken. Jellemző, hogy az első vizitációs jegyzőkönyvekben ismételtlen visszatér a panasz, hogy kicsi a templom, nem tudja a híveket befogadni. Erre Széchenyi püspök 1662-ben annyira megnagyobbíttatta azt, hogy befogadó képessége megfelelt a hívek számának.

Külön ki kell emelni, hogy a reformáció mozgalma Rákoson semmiféle változást nem okozott. Egyetlen olyan tény sem fordult elő, amely arra utalna, hogy itt valaki kívánta volna az evangélikus hitet. Rákos, sőt Sopron város községei közül Kópháza és Kelénpaták

⁶² GyPL: Religionaria Fasc. 16.

bizonyítják, hogy a vallási forradalom nem a népből indult ki, hanem csak ott mutatkozott, ahol lázító egyének befészkeltek magukat. Ez Rákoson nem volt lehetséges, mert a püspöki földesúr – és ha ő távol volt az uradalom vezetői – a vallási újítókat nem engedték be. Ellenben nyugodtan élhettek itt más vallásúak, amint azt a fenti esetek is mutatják. Nem éreztek kellemetlenséget, mert a rákosiak annyira nem voltak vakbuzgóak, hogy pl. még mézsárost is maguk fogadtak más vallásút, ha erre alkalmas katolikus nem találtak.

A vallásos és az Isten tíz parancsához, az egyház öt parancsához igazodó erkölcsi életet a templom csak hirdethette, a gyakorlati megvalósításában eredményesen fáradozott az iskola, de még ennél is jobban a keresztény családi élet, ahol a szülők nemzedékről nemzedékre irányításukkal és példájukkal erősítették a katolikus meggyőződést.

Ebből a talajból – úgy hihetnénk – a többi közt sok papi hivatásnak is ki kellett volna sarjadnia. Hogy ez nem így történt, annak legfőbb oka a magasabb iskolától és a földművelő élet elhagyásától való húzódozás volt. Természetesen azért nem hiányoztak ilyen lelki hivatások sem.

A legrégebbi pap, akiről tudunk, a rákosi származású Mezics Péter, akit Náprágy Demeter püspök a kastély kápolnájában szentelt pappá. Ővele találkozhatunk az 1641. év vizitációs jegyzőkönyvében, ahol is mint fehéregyházi plébános van megemlítve.

Ifj. Draskovich György püspök idejében – aki alatt utóbb a földesúr és a község között a legnagyobb ellentét alakult ki – tanult a bécsi egyetem teológiai fakultásán Teter (Deter) Péter bírónak János nevű fia, aki ott bakkalaureátust szerzett és disputációját megküldte Sopron városának, amely figyelmességéért 10 tallérral jutalmazta.⁶³

Ugyanezen évszázadban a másik híres bírónak két unokája lett pappá. Osbold Mátyás a törökök kiűzése után mint néhány éves pap már rákosi plébános volt. Öccse, Gergely pedig 1687-ben a bécsi Pazmaneum növendékei közt szerepelt.

A következő században az 1713. évi vizitáció említ egy rákosi születésű papot, Rák Pétert, aki akkor 37 éves volt és Feketevároson plébánosként szolgált.

Ugyanebben az évben mint 3. éves növendéket tartja számon a győri szeminárium a kiskorú Hein András, akinek felszentelése előtt Rákos község titulus mensae-t, vagyis biztosítást adott, hogy rokkantsága esetén gondoskodik róla.

A XIX. században is több rákosi születésű papról tudunk. Ilyen volt Haas József plébános, aki 1857-ben Grazban mint nyugalmazott pap az érte évenként elmondandó misék végett szülőfalujába, Rákosra tett 100 ft-os alapítványt.

Troján József uradalmi kertész hasonló nevű fia a győri egyházmegye papja lett. Az anyakönyvekben 1856-ban vele mint soproni káplánnal találkozunk, aki szüleinél látogatóban Rákoson keresztelt. Pecsényédi plébánosként halt meg az 1890-es években.

Hasonlóképpen papi pályára lépett ifj. Reisinger József kántortanító János nevű fia, aki elsőként élvezte a Hohenegger alap ösztöndíját. 1879-ben szentelték fel. A soproni, majd a győri tanítóképző tanára volt.

A jelen században ismételen voltak a győri szemináriumban rákosi származású kispapok, de Sorger Józsefet – aki azonban mint teológus 1944-ben tüdőbajban meghalt – kiléptek.

Ugyancsak ebben a században elég sok szerzetesnői hivatást választó leány származott Rákosról. Ők a soproni női szerzetek tagjaiként gyermekkonozói vagy betegápolói munkát teljesítettek.

A rákosiak hívő lelkületének bizonyítéka a sok kereszt és szent szobor, amit a hívek a határban állítottak. Ezekről már megemlékeztünk. Ide sorolhatók azok a régi házak, amelyek homlokzati fülkéjében megtalálható a védőszent szobra. Hasonlóképpen minden lakószobát majdnem kizárólag feszületek és szentképek díszítettek.

⁶³ SL:SVL: Sopron város tanácsjegyzőkönyve, 1642. szept. 17.

Másik jele a hívek mély vallásosságának az, hogy nagyon sokan haláluk előtt, vagy végrendeletükben gondoskodtak lelkük üdvösségéről misealapok tétele által. A templom történetében ezekről is megemlékeztünk. Vallásosságukat hirdetik a templom kisebb felszerelési tárgyai, miseruhái, antependiumai stb., amelyek sok esetben a buzgó hívek adományaiból származnak.

Láttuk, hogy a vasárnapi munkaszünetet az I. világháborúig, sőt azután is lelkiismeretesen megtartották. Ugyanígy nagy becsülete volt a községben a böjti törvénynek is és pedig akkor, amikor nemcsak a pénteki húsevés volt tiltva, hanem évenként 50-60 szigorú böjti nap is volt. Lelki életszükséglet volt számukra a szent gyónás is, amit évenként mindenki elvégzett. A plébánosok ezt a gyónócédulák kiadásával ellenőrizték.

De a legnagyobb bizonyítéka az eleven hitéletnek a templom rendszeres látogatása volt. Nem kényszerből, hanem lelki szükségletből vett részt a falu népe a maga összességében nemcsak a vasárnapi és ünnepi szentmiséken, hanem a 14 órás litániákon, a nagy szentségi körmeneteken és különleges ájtatosságokon is. Szórakozásokat csak istentisztelet után keresett és évi legnagyobb szórakozásai is a templomszentelés egyházi ünnepéhez, a búcsúhoz igazodtak. Az Áldozócsütörtök előtti vasárnap volt az előbúcsú, az ünnepen a tulajdonképpen és a következő vasárnapon az utóbúcsú. Ilyenkor a községi vendéglő előtt a püspöki erdőből kért hatalmas szálfát állítottak és köréje nagy lombátort építettek. A korcsmában, annak udvarán és a nagy sátorban folyt az evés-ivás, a tánc és az ünnep éjfélig, az utóbúcsún pedig virradatig. Olyankor a községben is alig volt ház, ahol távolról jött rokonokat, vagy soproni vendégeket ne fogadtak volna a legnagyobb vendégszeretettel.

A vasárnap buzgó megszentelésének volt köszönhető a templom megnagyobbítása is. Széchenyi György püspök azért toldotta meg a régi templomot a nagy szentéllyel, mert az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kifogásolták, hogy a templom nem tudja befogadni a híveket. 1848 után a hívek további szaporodása ismét felidézte a templom megnagyobbításának szükségét. Tuvora plébános Storno Ferenc építéssel tervet is készíttetett, amely a templomot a torony előtt emelt alacsonyabb épületrésszel nagyobbitotta volna meg. A terv megtalálható a plébánia folyosóján. Ez a megoldás azonban nem nyerte meg a kegyúr tetszését. A nép szaporodásával a jelen század elején már tűrhetetlen lett a helyzet, amikor a gyermekek már egészen az oltár lépcsőjéig töltötték meg a szentélyt és szinte a papot is kiszorítani látszottak. A hajóba hasonlóképpen be nem férő emberek a tornyon kívül úgy gyülekeztek a kapunál, ahogy a méhek csüngenek néha a kaptár bejáratánál. Ezt az állapotot az I. világháború után egyrészt az új iskola kápolnája, másrészt a káplántartás és a kétszeri misézés engedélye tette könnyebbé.

Természetes azonban, hogy nemcsak fény, hanem árnyoldalai is voltak a község népének. Nem lehet egészen az árnyoldalak közé számítani a gazdák görcsös ragaszkodását a földhöz, a vagyonhoz, mert ennek köszönhető, hogy a hajdani jobbágyok legnagyobb része évszázadokon át megtartotta családjában a birtokot. Sok esetben persze a szívtelen zsugoriságig ment az öregek eljárása, akik felnőtt, családos fiaiknak birtokrészt és ezzel önállóságot adni nem akartak és így a családban örökös viszálykodást idéztek elő.

A hibák másik kategóriáját a bor okozta. Minden gazdának, még a kevés földdel bírónak is volt szőlője. A bor tehát a saját pincéjében állott, azért azt meg nem vette. Nehéz munkája közben 3-4 litert is elbírt naponként, feldolgozta és kiizzadta magából. Aki persze nem tudott mértéket tartani, az idővel iszákossá vált. Az utolsó 100 évben a halál okai közt elvéve, 5-6 esetben megtaláljuk a *delirium potativum* vagy *tremene* bejegyzést is, ezeket minden esetben a gazdáknál.

A nemi ösztön kilengései a törvénytelen gyermekek gyakoriságában jelentkeznek. Míg 1850-ig ilyen esetek ritkán, évenként 1-2 alkalommal fordultak elő, az utána következő években gyakoribbakká váltak. Ezen idő alatt is volt 6 olyan esztendő, amikor törvénytelen gyermek nem született. 48 olyan év volt, amikor 1-től 10-ig, 29 év amikor 11-től 19-ig ment a

törvénytelen szülöttek száma és egy év – elég jellemző, a polgári házasság behozatalának esztendeje – amikor 26 törvénytelen gyermek született. A törvénytelen gyermekek 75 %-át utólagos házassággal törvényesítették. Rendszerint a cigányok és az itt szolgáló vagy kóborló leányok gyermekei maradtak törvénytelenek. Házasság felbontása a falu népénél nem fordult elő.

Az erőszakos halálnemek közt az öngyilkosság 1848 előtt úgyszólván egyáltalán nem, a múlt század második felében három esetben fordult elő (közülük kettőt nem temettek el egyházi szertartással). Az öngyilkosság az I. világháború után mind gyakoribbá vált. 1945-ig 24 ember akasztotta fel magát, négyen agyonlőtték magukat, egy a szikláról ugrott le, egy a tóba ölte magát, egy pedig mérget ivott. Ez a nagy szám mutatja a világháború által okozott erkölcsi süllyedés mélységét és az újkor szellemi áramlatainak következményeként az emberi lelkek békétlenségének állapotát.

Kevesebb a mások által okozott erőszakos halál. Ilyen a jelen század elejétől 10 esetben fordult elő, nagyjából gyűlölködő verekedések következtében, de vigyázatlanságból is. Kivételt képez itt az 1945. év, mert ebben az esztendőben 7 ember vesztette életét bomba és aknarobbanások következtében, 10 embernek pedig a háborús megszállás okozta erőszakos halálát.

Befejezés

Az I. világháborúnak sok véres áldozata volt a községből. Emléküket a község népe a falu közepén állított szoborcsoportozattal örökítette meg. A háború áldozata lett azonban az Osztrák-Magyar Monarchia is. Az idegen nemzetiségűeket mind bekebelezték a szomszédos rokon országok, a monarchia két vezető országa közé pedig bedobták a béke diktálói a nyugat-magyarországi németiség Eris almáját. Az utólagos velencei egyezmény 1920-ban népszavazást rendelt el Sopron városára és környékére. Ebben a népszavazásban kinyilvánították a Sopron körüli német falvak az ő valódi érzelmeiket. Ágfalva, Bánfalva és Harka több mint 80 %-a Ausztriára szavazott, Fertőrákos és Balf 40 %-ban, Fertőboz pedig 78 %-ban tet hitet Magyarország mellett. Fertőrákoson az 1335 szavazó közül 523 Magyarország mellett szavazott, 812 pedig Ausztriához kívánt csatlakozni. Akikben eddig sohasem merült fel a gondolat, hogy máshová is tartozhatnának mint sok évszázados hazájukhoz, azoknak túlnyomó része most, a nemzeti államok alakulása idején veszedelmesnek látta elszakadni nyelvtestvéreik területétől.

De mivel ez nyilvánvaló megtagadása volt az őket hosszú időn át tápláló és dédelgető hazának, a fiait egyformán szerető édesanyának, az erkölcsi rend törvénye szerint el kellett érte következni a bűnhődésnek. Elérkezett pedig a második világháború után, amikor 1946 április havában az újonnan berendezkedő kormányzat földjüket, házuk és legtöbb jószáguk itt tartásával kitelepítette őket Németországba.

Sajnos, ezt a nem teljesen igazságtalan lépést a hatóságok, az izgatók olyan meggondolatlanságával, sokszor gyűlölettel végezték, amihez nagy adag kapzsiság is járt, így a végrehajtásba sok ártatlan is bekerült. 39,5 % szavazott Magyarország mellett és a 3960 lakosból 3500-at telepítettek ki, tehát 10 %-ot hagytak csak meg, itt is inkább a szegényebbeket, mert a kitelepítés végrehajtóinak elsősorban a vagyona fájt a foguk. Az erkölcsi rend szerint a kitelepítettekkel is történtek nagy igazságtalanságok, világos, hogy ez szerint csak kiegyenlítésnek számít, ha ők a kezdeti nyomor után olyan jó viszonyok közé kerültek, hogy többé nem is kíváncsoznak vissza az ősi rögökre.

A kitelepítéssel az eddigi község majdnem kiürült, más vidékről más természetű, szokású, nyelvű, vallású családok kerültek ide, a faluvezetés és a gazdálkodás módja egészen

más lett. A régi Rákos eltűnt, egy új Rákos kezdődött. Ennek története még a távol ködében rejlik.

Forrásmunkák

A.) Levéltárak

1.) A Fertőrákosi Plébánia Levéltára, (Fertőrákos) I-XXXV. csomag

- I. cs.: Zichy Ferenc idejéből való iratok (1745-1783)
 - II. cs.: Schogg Kristóf helynök idejéből való iratok (1783-1788)
 - III. cs.: Iratok Harner plébánostól Ulrich plébánosig.
Templomszámadások (1789-1814)
 - IV. cs.: Egyházi rendelkezések Krizmanich György esperes idejéből (1798-1822)
 - V. cs.: A ruszti kerület esperesi iratai Krizmanich idejéből (1798-1823)
 - VI. cs. Pasztoralis és gazdasági iratok Hohenegger plébános idejéből (1815-1825)
 - VII. cs. Perger István keresztúri (1810) és Mihács András plébános hagyatéki iratai (1840)
 - VIII. cs. Templomszámadások 1814-től 1827-ig
 - IX. cs. Plébániai és esperesi iratok Putz Ferenc idejéből (1826-1847)
 - X. cs. Templomszámadások 1827-től 1840-ig
 - XI. cs. Kondvicska plébános és Frantschitsch István esperes iratai (1847-1858)
 - XII. cs. Templomszámadások és különfélék (1847-1858)
 - XIII-XV. cs. Iratok Fuvora plébános idejéből (1858-1874)
 - XVI. cs. A megyesi plébániára vonatkozó iratok
 - XVII. cs. Iskolai iratok (1777-1782)
 - XVIII-XIX. cs. Pasztoralis iratok Kurcsy plébános idejéből (1879-1918)
 - XX. cs. Iskolai iratok Kurcsy plébános idejéből (1898-1918)
 - XXI. cs. Hohenegger alapítvány iratai
 - XXII. cs. Iratok Kurcsy plébános idejéből
 - XXIII-XXIV. cs. Iskolai iratok mentes plébános idejéből (1918-1929)
 - XXV. cs. Fontosabb iratok Kurcsy plébános idejéből
 - XXVI. cs. Pasztoralis és iskolai iratok Herz plébános idejéből (1874-)
 - XXVII. cs. Iskolai iratok Mentés plébános idejéből (1930-1939)
 - XXVIII. cs. Pasztoralis iratok Mentés plébános idejéből
 - XXX. cs. Pasztoralis ügyek Rohrer plébános idejéből (1939-1945)
 - XXXI. cs. Iskolai iratok (1939-1945)
 - XXXII. cs. Iskolai költségvetések (1917-1939)
 - XXXIII. cs. Iskolai iratok Rohrer plébános idejéből
 - XXXIV. cs. Pasztoralis iratok Rohrer plébános idejéből (1939-1945)
 - XXXV. cs. Legfontosabb iratok (Vizitációs jegyzőkönyvek: 1777., 1829., 1872. és 1896. Jövedelem bevallások.)
- Leltárak, birtokügyek, községi számadások.
 - 1. köt. Alapítványok
 - 1. köt. Templomszámadások (1863-1910)
 - A rákosi plébánia anyakönyvei 1690-től.

2.) Győri Püspöki Levéltár (Győr)

- a.) az összes régi vizitációk másolata
- b.) Parochialia (Rákos név alatt.)
- c.) Capsa D., Fertőrákos.
- d.) Püspöki gazdaság iratai (még rendezetlen)

3.) Rákosi uradalom levéltárából [*A kézirat keletkezésekor Rákoson található iratanyag.*]
- 1 megmentett fasciculus

4.) Sopron Városi Levéltár (Sopron) [*akkor Soproni Állami Levéltár, most: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára*]
- Átnézve az 1541-től 1800-ig terjedő iratanyag. [*A szerző elsősorban az ún. Oertel János Károly-féle rendezés iratanyagát tekintette át, illetve Sopron város tanácsa jegyzőkönyveinek sorozatát.-D.P.*]
- Geiger krónika [SL XV.3. Nr. 12.]

5.) Győri Székeskáptalani Levéltár (Győr)
- Theca XI.

2.) *Forráskiadványok*

- 1.) Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész, 1-7. kötet, II. rész, 1-6. kötet, Sopron, 1921-1943.
- 2.) Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I-II. kötet, Sopron, 1889., 1891.
- 3.) Payr György és Payr Mihály krónikája 1584-1700. Jegyzetekkel ellátta: Heimler Károly, Sopron, 1942.
- 4.) Póda Endre: Sopron sz. kir. város monográfiája. 1. kötet, Régi községi jegyzőkönyvek 1446–1507., 1523–1777. Sopron, 1890.

3.) *Szakirodalom*

A.) könyvek, tanulmányok

- Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából, IV. rész, 2. kötet.)
- Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, III. sz.)
- Bedy Vince: A győregyházmegyei papnevelés története. Győr, 1937. (Győregyházmegye múltjából, II. sz.)
- Bedy Vince: A győri székesegyház története. Győr, 1936. (Győregyházmegye múltjából, I. sz.)
- Erdélyi László: Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története. Bp. 1922.
- Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp.
- Genthon: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl. Bp.
- Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából, IV. rész, 1. kötet.)
- Házi Jenő: Macskakő vára = Soproni Szemle, XII. 1962. 332-340.

Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. 2. bőv. kiadás, I-V. köt. Bp. 1936.
 Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Domanovszky Sándor, I-V. köt. Bp. 1939.
 Massalszky Miklós: Volt-e Julianus apostata császár Sopronban ? = Soproni Szemle, IV. 1940. 267-282.
 Mohl Adolf: Lövő története: Győr, 1930.
 Mohl Adolf: Török világ Kismarton vidékén 1683–1699. Sopron, é.n.
 Péczely Piroska: Fertőrákosi kő szerepe a keszthelyi kastély építésében = Soproni Szemle, XIV. 1960. 373.
 Póda Endre: A soproni kath. “parochia” és a soproni kath. hitközség története. Sopron, 1892.
 Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestőműhely és Wilpfing József = Soproni Szemle, X. 1956. 179-182.
 Rados: Magyar kastélyok
 Récsey Viktor: Sopron ókori neve és a sopronmegyei római feliratok. Sopron, 1887.
 Révai Nagy Lexikona I-XX. köt. Bp.
 Sopron civitas fidelissima. Szerk.: Thirring Gusztáv, Sopron, 1925.
 Sopron és környéke műemlékei. 2. jav. bőv. kiad. Írták: Csatkai Endre et al., Szerk.: Dercsényi Deszö, Bp. 1956.
 Sopron topográfiaja utca- és házjegyzékekkel, részletes statisztikai táblákkal. Szerk.: Heimler Károly, Sopron, 1936.
 Szabady Béla: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650) In: A 300 éves soproni szent benedekrendi Sz. Asztrik Kat. Gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Sopron, 1936. 15-115.
 Szekfű Gyula: Id.: Hóman Bálint ...
 Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Sopron, 1902.
 Mayer: Geschichte von Wiener-Neustadt, Sopron
 Sopron környéke 1962. évi kiadás

b.) Folyóiratok, periódikus kiadványok

Magyar Statisztikai Közlemények 1930., 1940.
 Soproni Szemle évfolyamai 1937-től
 Katolikus Szemle 1910-1944
 Győri Püspökség körlevelei 1850-1945. (A plébániai levéltárban.)
 Győregyházmegyei Schematizmusok 1826., 1851., 1910., 1918., 1928., 1933., 1936., 1941., 1943., 1947.

Levéltárak rövidítései

GyPL	=	Győri Püspökség Levéltára, Győr
RPL	=	Rákosi Plébánia Levéltára, Fertőrákos
SL	=	Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron
SVL	=	Sopron Város Levéltára